

UNIVERZITET U SARAJEVU
FILOZOFSKI FAKULTET U SARAJEVU
ODSJEK ZA PEDAGOGIJU

**Obrazovanje odraslih i fenomen nezaposlenosti žena
u Kantonu Sarajevo**
(Završni diplomski rad)

Mentorica: prof. dr. Mirjana Mavrak

Studentica: Nejra Dupovac

Sarajevo, 2019.

SADRŽAJ

1. Uvod.....	3
2. Koncept i suština obrazovanja odraslih.....	4
3. Nezaposlenost kao društvena pojava i obilježje pojedinca	9
3.1. Konceptualizacija pojma “nezaposlenost”	9
3.2. Određenje pojma „nezaposleni“	11
3.3. Društvene pojave vezane za nezaposlenost.....	13
3.4. Vrste nezaposlenosti.....	15
4. Nezaposlenost u Bosni i Hercegovini.....	17
5. Nezaposlenost žena u Kantonu Sarajevo.....	20
5.1. Nezaposlenost mladih žena i žena 50+	22
5.2. Rodna (ne)jednakost na tržištu rada.....	24
5.3. Kvalitet života nezaposlenih žena	26
6. Međudnos obrazovanja odraslih i nezaposlenosti žena.....	28
7. Metodološki okvir rada	32
7.1. Problem istraživanja.....	32
7.2. Cilj istraživanja	32
7.3. Zadaci istraživanja	33
7.4. Istraživačka pitanja.....	33
7.5. Metode, tehnike i instrumenti istraživanja	34
7.6. Uzorak istraživanja.....	37
8. Rezultati istraživanja	38
8.1. Analiza podataka dobijenih obradom anketnog upitnika	39
8.1.1. Socio – demografska struktura uzorka istraživanja.....	39
8.1.2. Radni profil i odnos ispitanica prema nezaposlenosti	46
8.1.2.1. Obrazovne aktivnosti i prevazilaženje nezaposlenosti žena.....	49
8.1.3. Kvalitet života nezaposlenih žena	57
8.2. Analiza podataka dobijenih putem intervjua.....	67
9. Odgovori i interpretacija istraživačkih pitanja	70
10. Zaključak.....	74
11. Literatura	78
12. Prilozi	82
Prilog br. 1: Protokoli intervjua	82
Prilog br. 2: Anketni upitnik	90
Prilog br. 3: Dozvola za korištenje instrumentarija.....	105

1. Uvod

Velike društvene promjene u svijetu ostavile su svoj trag u mnogim državama u tranziciji, pa tako i u Bosni i Hercegovini. Posljedice poput recesije, smanjenog kvaliteta života i nezaposlenosti svakodnevno su vidljive, a osjećaju ih svi članovi društva. Nezaposlenost je postala pojava sa kojom se susreću mladi ljudi, nažalost, očekivano nakon završetka formalnog obrazovanja. Obeshrabreni, bez nade u bolje sutra, sve više nezaposlenih ljudi, bez obzira na starosnu dob, okreću se radu “na crno” kako bi preživjeli.

Posebno mjesto u moru nezaposlenosti zauzimaju žene. Uloga žene se izmijenila u demokratskom društvu. Danas žena ima podjednaka prava kao i muškarac, ali je diskriminacija i rodna nejednakost na tržištu rada još uvijek prisutna. Bez mogućnosti za sticanjem radnog iskustva, bez razumijevanja za biološke procese i formiranje porodice, žena u Bosni i Hercegovini ostaje duže nezaposlena nego muškarac, pa je tako broj nezaposlenih žena mnogo veći u odnosu na broj nezaposlenih muškaraca.

Obrazovanje otvara puteve i mogućnosti za bolji kvalitet života. Formalno obrazovanje priprema osobu za svijet rada i pruža platformu za cjeloživotno učenje. Iako formalno obrazovanje nije usaglašeno sa tržištem rada u Bosni i Hercegovini, neformalno obrazovanje pruža mogućnosti za kompenzacijom svih nedostataka formalnog obrazovanja i otvara mogućnosti za sticanje novih znanja i vještina kako bi osoba išla ukorak sa potrebama tržišta rada.

Očigledno je da su “obrazovanje” i “nezaposlenost” međusobno isprepleteni pojmovi i da direktno utiču jedno na drugo. Stoga će u ovom radu biti govora o obrazovanju općenito, te značaju obrazovanja odraslih i cjeloživotnog učenja. Također, detaljnije će se objasniti fenomen nezaposlenosti, sa posebnim naglaskom na nezaposlenost žena u Kantonu Sarajevo. Kako bi se objasnio odnos obrazovanja, nezaposlenosti i obrazovanja odraslih, provedeno je istraživanje o nezaposlenosti žena u Kantonu Sarajevo i mogućnostima obrazovanja odraslih u smanjenju nezaposlenosti. Obrazovanje odraslih i nezaposlenost žena biti će smješteni u direktnu vezu kako bi se razumio sam fenomen nezaposlenosti žena, ali i mogućnosti da se žene integiraju na tržište rada uz pomoć obrazovanja.

2. Koncept i suština obrazovanja odraslih

“Obrazovanje” je vrlo kompleksan pojam. U pojmovniku Međunarodnih organizacija za obrazovanje odraslih stoji da je *obrazovanje* proces i rezultat toga procesa. Prema ovom određenju pojma u obrazovnom *procesu* ostvaruje se sticanje znanja, vještina i navika, odnosno sticanje kompetencija važnih za rad i život. Međutim, ovi ciljevi obrazovanja se stižu učenjem, pa je obrazovanje istovremeno didaktički izraz za tok i rezultat učenja. Tačnije, obrazovanje je proces koji ljude planski i svrhovito priprema za život i tržište rada i pruža platformu za dalje učenje. Kad se misli na obrazovanje kao *rezultat*, onda se upotrebljava i naziv “obrazovanost”, što označava stanje. S tim u vezi govori se o obrazovanosti pojedinca i obrazovanosti naroda (Međunarodne organizacije o obrazovanju odraslih, 2009:130). Obrazovanost se obično temelji na godinama školovanja. Zbog toga se govori o stepenu obrazovanja odnosno školovanja i (ne)pismenosti pojedinca, grupe ili naroda.

Asocijacija koja se veže za obrazovanje je škola. Obrazovanje kao sam proces događa se u *odgojno-obrazovnim ustanovama* u kojima je obrazovni i odgojni rad glavni zadatak. Vukasović ističe da društvo osniva odgojno-obrazovne ustanove kako bi ostvarivalo obrazovne i odgojne zadatke, te navodi kako je najstarija, najvažnija, najpoznatija, najmasovnija i najrazvijenija odgojna ustanova škola. Međutim uz nju postoje i druge društvene ustanove koje se profesionalno bave odgojnim i obrazovnim radom kao što su predškolske ustanove, ustanove za odgoj i obrazovanje odraslih, specijalne odgojne ustanove i mnoge druge (Vukasović, 1999:333).

Formalno obrazovanje odvija se u školi pa samim time škola priprema pojedinca za svijet rada. Prilikom završetka osnovne škole učenici pristupaju procesu profesionalne orijentacije, odnosno odabira budućeg zanimanja i srednje škole koja treba da učenike pripremi za određeno zanimanje. Znanje se danas smatra temeljem razvoja društva, pa je zbog toga u Evropi sve češća pojava tzv. “*savremenih škola*”. Razum je objasnila dva modela savremene škole koji sve više povezuju obrazovanje sa svijetom rada. Prvi model škole koji promiče obrazovne strategije u skladu sa svijetom rada polazi od zahtjeva da je sve što škola radi treba biti u funkciji jačanja kompetitivne snage države i njene privrede na globalnom međunarodnom tržištu. Dakle, takva škola sve više postaje ustanova za karijeru. Drugi model škole, Razum je nazvala humanističko-solidarističkim, shvata školu kao mjesto koje pomaže razvoju pojedinca u njegovom samoostvarenju te u razvoju humanih odnosa. Odnosno, ovakav model škole kroz proces obrazovanja promiče razvoj potpune individue (Razum, 2007:860).

Međutim, obrazovanje kao proces se događa kako u školi (formalno obrazovanje) tako i izvan nje. Zbog toga je neophodno govoriti o neformalnom i informalnom obrazovanju i učenju. U dokumentima o Međunarodnim organizacijama za obrazovanje odraslih stoji da je *neformalno obrazovanje* svaki vid obrazovanja koji ne dovodi do sticanja novih kvalifikacija ili diploma, te označava organizovane procese učenja usmjerene na osposobljavanje osoba za rad i za lični razvoj (Međunarodne organizacije o obrazovanju odraslih, 2009:127).

Samim time *neformalno učenje* predstavlja intencionalno učenje iz tačke gledišta onog koji uči, a uklopljeno je u planirane opće aktivnosti učenja koje vode do sticanja znanja, vještina ili navika te ličnog razvoja, ali za koje se neće dobiti certifikat (Međunarodne organizacije o obrazovanju odraslih, 2009:128). Neformalno učenje i neformalno obrazovanje su, dakle, aktivnosti koje provodi pojedinac lično kako bi unaprijedio svoja znanja, navike i vještine te samim time poboljšao svoje kompetencije. Predstavljaju aktivnosti koje pojedinac samostalno bira, radi i istražuje, koje utiču na njegov lični razvoj. Činjenica je da je u današnjem vremenu za konkurentnost na tržištu rada potreban certifikat, ali ponekada pojedinca iz gomile mogu izdvojiti upravo znanja i vještine koje je stekao neformalno.

Suprotno od formalnog i neformalnog učenja koji su po svojoj prirodi namjerni, *informalno učenje* je, prema pojmovniku Međunarodnih organizacija “nenamjerni oblik usvajanja znanja, navika i vještina iz dnevnih aktivnosti vezanih uz posao, porodicu ili slobodno vrijeme” (Međunarodne organizacije o obrazovanju odraslih, 2009:120). Obzirom da se informalno uči u svakodnevnim životnim situacijama, neophodno je u ovu grupu svrstati i aspekt učenja putem medija i Interneta obzirom da su mediji u današnjem vremenu postali sastavni dio života čovjeka.

S obzirom na starosnu dob individua koje su obuhvaćene programom obrazovanja, govorimo o obrazovanju mladih, obrazovanju odraslih i obrazovanju starijih. Svrha formalnog, neformalnog i informalnog obrazovanja osim sticanja znanja, vještina i navika, jeste omogućiti mladima i odraslima lični rast i razvoj u razumijevanju tradicije, društvene baštine, ali i vodilja koje determinišu društvo u kojem žive oni, ali i druge kulture i nacije. *Obrazovanje mladih* može se povezati sa formalnim obrazovanjem, obzirom da djeca prvenstveno pohađaju predškolske ustanove, zatim osnovnu i srednju školu.

Nužno je spomenuti da mladi uče kako formalno, tako i neformalno i informalno u svakodnevnim životnim situacijama, ali i putem medija, na šta posebno treba obratiti pažnju u radu sa njima. *Obrazovanje starijih*, odnosno obrazovanje treće životne dobi, može se definirati

pojmom *obrazovna gerontologija*. Prema pojmovniku Međunarodnih organizacija za obrazovanje odraslih, obrazovna gerontologija je specijalističko područje u okviru obrazovanja odraslih, odnosno znanstveno proučavanje procesa starenja i starosti u društveno-obrazovnom kontekstu, te “uključuje obrazovanje za starije odrasle osobe pružanjem informacija, ali i informisanje javnosti o starosti s ciljem poboljšanja stavova prema starijim ljudima” (Međunarodne organizacije o obrazovanju odraslih, 2009:131).

Obzirom da ne postoji konsenzus o jedinstvenoj definiciji obrazovanja odraslih u svijetu ovaj pojam je sagledan i definiran iz više uglova. Prema pojmovniku Međunarodnih organizacija o obrazovanju odraslih, postoje neke od definicija koje određuju *obrazovanje odraslih* kao “cijeli skup procesa učenja, u kojem odrasle osobe razvijaju svoje sposobnosti, obogaćuju svoje znanje i unapređuju svoje kvalifikacije ili ih preusmjeravaju da bi zadovoljili svoje ili potrebe svojih društava” (UNESCO, citirano prema Međunarodne organizacije o obrazovanju odraslih 2009:129). Kulić i Despotović obrazovanje odraslih definišu kao “naučno osmišljenu aktivnost usmjerenu na zadovoljavanje raznolikih obrazovnih potreba”, poput funkcionalne pismenosti, profesionalnog razvoja, ekonomskog i kulturnog obrazovanja, ali i obrazovanja za život u porodici i slično (Kulić, Despotović, 2001:9). Prema Evropskoj komisiji, obrazovanje odraslih predstavlja “sve oblike učenja odraslih osoba koji su poduzeti nakon što su odrasle osobe završile inicijalni ciklus obrazovanja i osposobljavanja započet u djetinjstvu, bez obzira na to koliko ciklus traje pa se stoga visoko obrazovanje započeto prije ulaska na tržište rada ne smatra obrazovanjem odraslih” (Evropska komisija, citirano prema Međunarodne organizacije o obrazovanju odraslih 2009:129).

U Bosni i Hercegovini od 2015. godine postoji Zakon o obrazovanju odraslih u kojem stoji definicija obrazovanja odraslih. Prema toj definiciji, obrazovanje odraslih je obrazovanje koje se organizira za odrasla lica kao „cijeli skup procesa učenja, formalnih i ostalih, u kojem odrasla lica razvijaju svoje sposobnosti, obogaćuju svoje znanje i unapređuju svoje tehničke ili profesionalne kvalifikacije ili ih preusmjeravaju da bi zadovoljile svoje potrebe ili potrebe svojih društava“ (Zakon o obrazovanju odraslih, 2015).

Prema ovim definicijama obrazovanje odraslih je, dakle, skup procesa učenja, usvajanja i unapređenja znanja, kompetencija, vještina i navika, nakon završenog inicijalnog obrazovanja odraslih osoba kako bi zadovoljili svoje potrebe i potrebe društva.

U Bosni i Hercegovini, prema Zakonu o obrazovanju odraslih, odraslim licem se smatraju lica „starija od 15 godina koja nisu završila osnovno obrazovanje, odnosno lica starija od 18 godina koja su završila obrazovanje u redovnom ili vanrednom školovanju“ (Zakon o obrazovanju odraslih, 2015).

Obzirom da se govori o obrazovanju u odrasloj dobi, neophodno je definirati *odraslog učenika*. Zakon o obrazovanju odraslih definira odraslog učenika kao polaznika u obrazovanju odraslih, odnosno kao „odraslo lice koje pohađa program obrazovanja odraslih“ (Zakon o obrazovanju odraslih, 2015). Prema pojmovniku Međunarodnih organizacija za obrazovanje odraslih, odrasli učenik je osoba koja sistemski pohađa školu - studij nakon završenog inicijalnog obrazovanja, a „ako je riječ o redovnom učeniku (studentu), tada je ta osoba imala stalno zaposlenje prije nego se vratila u obrazovanje, ako je riječ o vanrednom učeniku (studentu), tada će ta osoba biti zaposlena i za vrijeme obrazovanja (studija)“ (Međunarodne organizacije o obrazovanju odraslih, 2009:131). Shodno ovako obrazloženim pojmovima može se reći da je odrasli učenik u BiH, svaka osoba koja je svoje formalno obrazovanje završila u redovnom ili vanrednom školovanju, a čija je starosna dob 18 godina, odnosno 15 godina ukoliko osoba nije završila osnovno obrazovanje. Tačnije, odrasli učenik/student/polaznik je svaka osoba koja je završila određeni stepen formalnog obrazovanja neprekidno, te se nakon prekida radi zaposlenja ponovo uključila u obrazovanje kroz programe za obrazovanje odraslih.

Mnogi danas smatraju da nakon završetka određenog stepena škole više neće morati učiti i da će se u svijetu rada pronaći na osnovu već naučenog i stečenog. Međutim tržište rada svakog dana se mijenja, a čovjek uči svakog dana nenamjerno. Da bi individua išla ukorak sa vremenom u kojem živi, ali i sa tržištem rada na kojem želi biti konkurent, neophodno je da uči cijeli život i da svoje shvatanje učenja ne veže za školske klupe, nego kao proces kojim će raditi na sebi i poboljšanju vlastitih kompetencija. *Cjeloživotno učenje* je pojam koji je u uskoj vezi sa obrazovanjem odraslih i zapravo je jedan od ciljeva obrazovanja odraslih. Cjeloživotno učenje predstavlja cjelokupnu aktivnost učenja pojedinca tokom njegovog života, od djetinjstva, mladosti, odraslog doba do starosti. Obuhvata formalno, neformalno i informalno učenje i to sve sa ciljem unapređenja vještina, znanja, navika i kompetencija.

U priručniku Vodič kroz zanimanja stoji da ideja cjeloživotnog učenja potiče iz pretpostavke da je čovjek najveće bogatstvo društva i da zato u njega treba ulagati, ali i da cjeloživotno učenje predstavlja put ka bržem i kvalitetnijem zapošljavanju (Vodič kroz zanimanja, 2006:224).

Cjeloživotno obrazovanje obrazloženo u pojmovniku Međunarodnih organizacija za obrazovanje odraslih, označava koncepciju koja obrazovanje promatra kao „cjeloživotni proces“, koji počinje obaveznim školovanjem i (formalnim) obrazovanjem i traje cijeli život. Pojam se često zamjenjuje pojmom cjeloživotno učenje, ali ta dva pojma nemaju isto značenje. Cjeloživotno obrazovanje obuhvata samo organizovano učenje, a *cjeloživotno učenje* je šira koncepcija koja uključuje i nenamjerno, neorganizovano i spontano sticanje znanja u svim životnim razdobljima i u svim oblicima, pri čemu se učenje shvata kao kontinuirani proces (Međunarodne organizacije o obrazovanju odraslih, 2009:115).

Pastuović je objasnio da cjeloživotno obrazovanje ima dvije karakteristike. Prva karakteristika odnosi se na produžavanje organizovanog učenja sa djetinjstva na mladost i zatim na cijeli život, a druga karakteristika je povezanost elemenata, odnosno činjenica da su cjeloživotno učenje i obrazovanje sistem. Pastuović je ovim karakteristikama ustanovio da se cjeloživotno obrazovanje ne može svesti na obrazovanje odraslih (Pastuović, 1999).

U Memorandumu Evropske komisije, cjeloživotno učenje označava sve vrste učenja tokom odrasle dobi s ciljem unapređenja znanja, vještina i kompetencija, a može biti formalno profesionalno, formalno izvan profesije, neformalno profesionalno te neformalno izvan profesije (Memorandum Evropske komisije, 2000, citirano prema Vizek Vidović, Vlahović Štetić, 2007:284).

Postoji, dakle, krucijalna razlika između cjeloživotnog učenja i cjeloživotnog obrazovanja, a nju je pobliže objasnio Pastuović u svom radu gdje navodi da „čovjekovo učenje može biti nenamjerno, spontano i neorganizovano, te doista traje cijeli život“, ali da je „cjeloživotno obrazovanje formalno, neformalno i informalno organizovano učenje koje može biti integrisano vertikalno po stepenima obrazovanja i horizontalno po oblicima“ (Pastuović, 1999:50).

3. Nezaposlenost kao društvena pojava i obilježje pojedinca

3.1. Konceptualizacija pojma “nezaposlenost”

Nezaposlenost je društvena pojava koju je lako prepoznati te u današnjem vremenu, definiše, u mnogo slučajeva, logičan slijed događaja nakon završenog formalnog obrazovanja i sudbinu mladih i radno sposobnih osoba zrelog životnog doba. Određenje pojma *nezaposlenosti* zavisi od odabira različitih pristupa rješavanju problema nezaposlenosti, a koji opet zavise od društveno – ekonomskih faktora države, tvrdi Antić i skreće pažnju da upravo zbog ovoga u literaturi ne postoji usaglašeno mišljenje oko definisanja pojma “nezaposlenost” (Antić, 1982, citirano prema Pejatović, Orlović Lovren, 2014:14). Određene razlike u razumijevanju i određivanju pojma nezaposlenosti pojavljuju se na *nivou države* (makro nivo), obzirom na različite periode u historiji (*razvojnost pojma “nezaposlenost”*) i na *individualnom/ličnom* (mikro) nivou (Pejatović, Orlović Lovren, 2014:15). Međutim, neka od naistaknutijih viđenja o ovom društvenom fenomenu dopuštaju da se više uglova sagleda nezaposlenost kako bi se naposljetku ovaj pojam odredio.

Jedno takvo viđenje nezaposlenosti objasnio je Giddens te ukazao na dva različita viđenja ovog pojma. Dakle, prema Giddensu, postoji razlika između shvatanja nezaposlenosti kod ljudi na nižoj ljestvici primanja zbog toga što je nezaposlenost za njih pomanjkanje prihoda, i ljudi srednje klase kojima je nezaposlenost prijetnja društvenom, više nego materijalnom položaju. Odnosno “stanje nezaposlenosti različito primaju pripadnici *različitih klasa*” (Giddens, 2003, citirano prema Pejatović, Orlović Lovren 2014:14). Prema Giddensu nezaposlenost općenito „podrazumijeva da je neko „*bez posla*“. Međutim ovdje „posao“ znači da je „plaćeni posao“ i „posao u okviru priznate profesije““ (Giddens, 2003, citirano prema Pejatović, Orlović Lovren, 2014:16).

Mrnjavac, također, smatra da nezaposlenost može imati različita značenja ovisno od konteksta u kojem se nalazi, pa prema tome smatra da nezaposlenost “može opisivati pravno-administrativno stanje odnosno *evidentiranost na listi zavoda za zapošljavanje*. Ujedno, može označavati *spremnost na prihvatanje posla pod određenim uslovima*. Može se odnositi i na *neravnotežu ponude i potražnje rada* na pojedinim dijelovima ili na cjelokupnom tržištu rada“ (Mrnjavac, 1996, citirano prema Birsa, 2002). Nezaposlenost kao obilježje pojedinca objasnio je Majstorović, jasno navodeći da je “nezaposlenost *status* radno aktivne i radno voljne osobe koji je nastao nakon *nedobrovoljnog gubitka* plaćenog posla“ (Majstorović, 2011, citirano prema Pejatović i sur., 2014:16).

Slično viđenje nezaposlenosti ima i Antić tvrdeći da je nezaposlenost „nemogućnost radno sposobnog lica, koje traži zaposlenje, da *zasnuje radni odnos* uz nadoknadu za svoj rad, čime bi obezbijedio svoju egzistenciju“ (Antić, 1982, Citirano prema Pejatović, Orlović Lovren, 2014:16).

Prema International Labour Organisation (ILO-a), međunarodna definicija nezaposlenosti također, sagledava ovu pojavu iz perspektive i obilježja pojedinca. Nezaposlenost, prema tome, obuhvata sve osobe starije od dobne granice određene za mjerenje ekonomski aktivnog stanovništva. Odnosno osobe koje su: 1. tokom referentnog razdoblja *bile bez posla*, 2. tokom tog razdoblja *bile u svakom trenutku na raspolaganju* za posao, 3. *tražile posao*. Dakle, kriteriji na kojima se zasniva standardna definicija nezaposlenosti odnose se isključivo na aktivnost pojedinca tokom referentnog razdoblja, odnosno sva tri kriterija moraju biti istovremeno zadovoljena (International Labour Organisation, Citirano prema Birsa, 2002).

Veoma slično viđenje pojma nezaposlenosti ima i Bejaković koji smatra da je „nezaposlenost stanje u kojem se dio radno sposobnih članova društva *ne može zaposliti shodno svojim sposobnostima i kvalifikacijama*, uz uobičajenu plaću. U nezaposlene se ubrajaju i svi članovi društva koji su djelomično zaposleni, ali njihova radna snaga nije u punoj mjeri iskorištena, ne rade puno radno vrijeme i nemaju primanja dostatna za normalno uzdržavanje“ (Bejaković, 2003:659).

S obzirom na navedene definicije nezaposlenosti i različita viđenja ovog pojma, nezaposlenost kao pojava može se *uokviriti* različitim određenjima autorica Pejatović i Lovren. Autorice su nezaposlenost predstavile kao:

1. „osobinu odnosno obilježje pojedinca
2. stanje u kojem je određena osoba (njen status)
3. kada se određuje uz pomoć nezaposlenih – kategorija osoba sa određenim karakteristikama, uz navođenje seta karakteristika
4. stanje u društvu, na tržištu rada,
5. društvena pojava“ (Pejatović, Orlović Lovren, 2014:16).

Kako bi obrazložile svoje određenje, autorice su nezaposlenost objasnile kroz sva obilježja dajući tako shvatljivu i donekle potpunu definiciju ovog društvenog fenomena kojeg je sada moguće konceptualizirati. Pejatović i Lovren smatraju da se „o nezaposlenosti kao društvenoj

pojavi govori kada na nivou društvene zajednice, postoji u izvjesnom stepenu izražena neuključenost ljudi u rad, odnosno kada je određeni broj ljudi *bez posla*“, što se u potpunosti slaže za Giddensovim općenitim viđenjem ovog fenomena. Zatim, autorice smatraju da „nezaposlenost može biti *trenutna*, a može da bude *trajnije stanje*“, ovo se može gledati iz ugla kojeg predstavlja Mrnjavac, odnosno da je trenutna nezaposlenost u vezi sa ponudom i potražnjom na tržištu rada, a da nezaposlenost kao trajnije stanje može biti posljedica neuravnoteženosti ponude i potražnje na tržištu rada (zanimanja koja su suficitarna ili „zastarjela“ zanimanja). Nadalje, Pejatović i Lovren tvrde da nezaposlenost „nastaje usljed *nemogućnosti da se osobe radno angažuju*, a status nezaposlenih su stekle iz različitih razloga, poput nedostatka ili gubitka posla“. Ovu tvrdnju moguće je povezati sa Majstorovićevim viđenjem nezaposlenosti, tačnije da nezaposlenost nastaje onda kada pojedinac nedobrovoljno gubi plaćeni posao, i sa Antićevim viđenjem da je nezaposlenost nemogućnost osobe da zasnuje radni odnos (npr. prvo zaposlenje), a shodno svojim kvalifikacijama i sposobnostima, kako tvrdi Bejaković. Da je nezaposlenost društvena pojava, autorice objašnjavaju činjenicom da se u mnogim određenjima ovog pojma prožima fraza "da one (nezaposlene osobe) aktivno traže posao ili zaposlenje na „društveno prihvatljiv način““ (Pejatović, Orlović Lovren, 2014:17).

3.2. Određenje pojma „nezaposleni“

Nezaposlenost je društvena pojava, sa negativnom konotacijom i sa sobom nosi jedinstveni faktor bez kojeg ne bi postojala. Taj faktor je „nezaposlena osoba“ odnosno „nezaposleni ljudi“. Postoji mnogo definicija nezaposlenih ljudi, ali radi razumijevanja ko su to nezaposleni i kakav je njihov direktni odnos sa fenomenom nezaposlenosti važno je izdvojiti nekoliko ključnih određenja. Prije samo definicije nezaposlenih, neophodno je smjestiti ih u kontekst stanovništva, odnosno aktivnog, radno sposobnog stanovništva i neaktivnog stanovništva. Aktivno stanovništvo (*radna snaga*), prema Bejakoviću, sastoji se od „zaposlenih osoba (koje se bave nekim aktivnim zanimanjem i osoba koje rade u poljoprivredi) i *nezaposlenih osoba* (prijavljenih zavodima za zapošljavanje, osoba na odsluženju vojnog roka koje su prije bile ekonomski aktivne...), razvrstanih prema ekonomskoj aktivnosti“ (Bejaković, 2003:659). Posmatrajući iz ovog ugla, zaposlene osobe su osobe koje rade puno radno vrijeme i za svoj rad primaju novčanu naknadu, dobijaju radno iskustvo ili radni staž. Dok „nezaposleno stanovništvo čine lica koja su raspoloživa za rad ili traže zaposlenje, bez obzira na to da li primaju novčanu naknadu ili ne“ (Buila, 2016). Nezaposleni ljudi „čine dio aktivnog stanovništva onda kada su *aktivni u traženju posla*“ (Pejatović, Orlović Lovren, 2014: 22).

Međutim, nezaposleni mogu da čine i grupu *neaktivnog stanovništva*. U ovu kategoriju naročito spadaju osobe starije životne dobi „koje su ostale bez posla“, prijavljene su na evidenciji za zapošljavanje, ali zapravo „pasivno čekaju da ispune svoj uslov za odlazak u penziju.“ Osim osoba starije životne dobi u kategoriju neaktivnih spadaju i mlađe osobe „od 15 do 24 godine i od 25 do 34 godine. Najčešći razlog za neaktivnost ove dvije grupe jeste obrazovanje“ ali i „lični i porodični razlozi (trudnoća kod žena)“ (Vukmirović, Govoni, 2008, Citirano prema Pejatović, Orlović Lovren, 2014:22).

Jedno od općenitih određenja pojma nezaposleni, daje Antić, smatrajući da je nezaposlena osoba „svako lice koje hoće da radi ali mu društvo ne omogućava, ili, pak, lice koje nije u mogućnosti da svojim radom zadovolji svoje osnovne potrebe“ (Antić, 1982, Citirano prema Pejatović, Orlović Lovren, 2014:16).

Prema Zakonu o posredovanju u zapošljavanju i socijalnoj sigurnosti nezaposlenih osoba Federacije Bosne i Hercegovine, „*nezaposlenom osobom* smatra se svaka osoba koja: a) nije zaposlena; b) je sposoban/na za rad; c) se može zaposliti prema propisima o radu; d) aktivno traži zaposlenje; e) je evidentirana u službi za zapošljavanje kao tražilac zaposlenja; f) ne obavlja samostalnu profesionalnu i ekonomsku djelatnost; g) nije redovan učenik, redovan student ili penzioner“ (Zakon o posredovanju u zapošljavanju..., 2001: Član 3). U Zakonu stoji da svaka „nezaposlena osoba ostvaruje prava za vrijeme nezaposlenosti u službi za zapošljavanje prema mjestu prebivališta“ (Zakon o posredovanju u zapošljavanju..., 2001: Član 32). Može se vidjeti da Zakon veoma jasno određuje ko su to nezaposleni ljudi, koje (okvirne) životne dobi i kojeg statusa i aktiviteta.

Uzimajući u obzir navedeno, može se zaključiti da su nezaposlene osobe prvenstveno one osobe koje nisu u radnom odnosu, odnosno koje nemaju posao. Nadalje nezaposlenu osobu karakteriše njihova (ne)aktivnost u potrazi za poslom, sposobnost za rad kako bi zadovoljila svoje osnovne potrebe i bila materijalno/finansijski obezbijedena. Nezaposlena osoba je osoba koja nikada nije stupila u radni odnos odnosno nije imala prvo zaposlenje, nedobrovoljnim prekidom radnog odnosa ostala bez posla, nezaposlena je radi odsluženja vojnog roka (ukoliko je prije toga bila zaposlena) i osoba koja je trajno nezaposlena odnosno nikada u toku svog radnog vijeka nije bila zaposlena. Nezaposlena osoba je također i vanredni student, ukoliko je prijavljena na evidenciju službe za zapošljavanje. Nezaposlene osobe svoja prava ostvaruju preko službe za zapošljavanje, to se prvenstveno odnosi na zdravstveno osiguranje ili novčanu naknadu ukoliko je došlo do prekida radnog odnosa ili porodiljnog odsustva kod žena.

3.3. Društvene pojave vezane za nezaposlenost

Nezaposlenost kao društveni fenomen sa sobom donosi čitav niz pojava koje su aktuelne u današnjem društvu, naročito među nezaposlenim ljudima. Neke od njih nastale su kao socijalna posljedica nezaposlenosti, a to su: *odliv mozgova*, *pripadnost podklasi*, *obeshrabrena lica* i *socijalna isključenost*, dok su neke nastale kao pokušaj smanjenja nezaposlenosti – *politike zapošljavanja*, *zapošljivost*.

Obeshrabrena lica su lica koja bi željela da nađu posao, ali odustaju od potrage za poslom zato što ga ne nalaze (Giddens, 2003, Citirano prema Pejatović, Orlović Lovren, 2014:23), tačnije „ubijedeni su da za njih nema posla jer su izgubili vjeru u mogućnost da ga mogu naći. Obeshrabrena lica čine grupu potencijalno aktivnih lica.“ Odnosno, pod određenim uslovima bi mogli da pređu u kategoriju aktivnog stanovništva/radne snage, zbog toga što čine radni resurs države koji nije iskorišten (Vukmirović, Govoni, 2008, Citirano prema Pejatović, Orlović Lovren, 2014:22).

Odliv mozgova (engl. *brain drain*) predstavlja „specifičan oblik migracije stanovništva koji se odnosi na odlazak visokoobrazovanih stručnjaka, naučnika i intelektualaca neke zemlje“ u inostranstvo, a kao najčešći razlozi odlaska navode se nezaposlenost, preniske plaće u matičnim zemljama, radna nesigurnost, i nedovoljan angažman države u poboljšavanju uslova naučnog rada (Šverko, 1996, Citirano prema Kostanjevečki, 2002). Postoje dva tipa odliva mozgova, prvi se odnosi na direktno preseljenje iz jedne zemlje u drugu, dok drugi obuhvata višestruke migracije kojima su naučnici u više navrata mijenjali boravišta u inostranstvu (Kostanjevečki, 2002).

Socijalna isključenost predstavlja „proces kojim se određeni pojedinci "odguruju" na rub društva te ih se, zbog njihovog siromaštva, neposjedovanja osnovnih vještina i znanja te nemogućnosti cjeloživotnog učenja, udaljava od mogućnosti upošljavanja, stvaranja dohotka i obrazovanja kao i od socijalnih i mreža koje postoje unutar zajednice“ (EU „Izveštaj o humanom razvoju“, 2007, Citirano prema Brozek, 2009:4). Dakle, socijalno isključene osobe su direktno izložene riziku siromaštva, nemaju pristup osnovnim ljudskim pravima, te imaju veoma malo ili nikakvo učešće u donošenju odluka koje utiču na njihove živote (Brozek, 2009:4).

Pripadnost podklasi predstavlja socijalnu isključenost od glavnih društvenih institucija i zaposlenih ljudi. Najviše se pojavljuje kod mladih, skromno obrazovanih ljudi koji su nezaposleni i socijalno marginalizirani. „Ti ljudi razlikuju se i po kulturnim osobinama: niska

samoefikasnost, fatalizam, niska razina aspiracija, sumnja u sebe i svoje sposobnosti...“ (Wilson, 1991, Citirano prema Nekić, 2002).

Podzaposlenost je pojava koja pogađa mlade ljude koji žele da nađu posao i da rade, a nemaju mogućnost za posao (McDonald, 20013, Citirano prema Pejatović, Orlović Lovren, 2014:30) ili kada zaposlena osoba radi manji broj sati nego što je spremna i voljna raditi (Kerovec, 1998, Citirano prema Pejatović, Orlović Lovren, 2014:30).

Zapošljivost se određuje kao opšti set osnovnih kompetencija i vještina u kombinaciji sa stručnim vještinama i kompetencijama koje treba da doprinesu „većoj konkurentnosti na tržištu rada, lakšem nalaženju posla, boljem funkcionisanju na radnom mjestu i u radnoj sredini, napredovanju u radu, kvalitetnijem ostvarivanju ličnog i profesionalnog razvoja i boljem funkcionisanju u drugim životnim domenima“ (Pejatović, Orlović Lovren 2014:34). Ove kompetencije nazivaju se „prenosivim kompetencijama“ i mogu da se prenose iz jednog radnog konteksta u drugi (Rosas, Corbanese, 2006, Citirano prema Pejatović, Orlović Lovren, 2014:32).

Politike zapošljavanja na tržištu rada „obuhvataju skup različitih mjera, a njihov je temeljni cilj poboljšanje „matching procesa“, npr. mjere poput javnog posredovanja u zapošljavanju ili distribucijskih aspekata na tržištu rada, koji se ostvaruju mjerama za obučavanje dugotrajno nezaposlenih osoba za poslove koje su mogle popuniti nezaposlene osobe s većom razinom kvalifikacija“ (Obadić, 2003). Politike zapošljavanja mogu biti pasivne i aktivne. Pasivne politike zapošljavanja predstavljaju sistem (novčanih) naknada za nezaposlene odnosno njima se prije svega nastoje materijalno zaštititi nezaposlene osobe (Obadić, 2003). Aktivne politike zapošljavanja potiču potražnju za radom, što se ostvaruje programima za otvaranje novih radnih mjesta, javnim radovima, prekvalifikacijom, savjetovanjem u vezi planiranja karijere, stručnim osposobljavanjem radnika i sl. Mogu biti indirektna koje se zasnivaju na poticaju proizvodnje i direktna koje povećavaju kupovnu moć građana (Crnković, Pozaić, 1994, citirano prema Kacun, 2002).

Stopu nezaposlenosti Vukmirović je objasnio kao postotak nezaposlenih u ukupnom broju aktivnog stanovništva radnog uzrasta (Vukmirović, Govoni, 2008, Citirano prema Pejatović, Orlović Lovren, 2014:38).

Stopa dugoročne nezaposlenosti predstavlja „procenat nezaposlenih koji traže posao godinu dana i duže u aktivnom stanovništvu, a računa se za populaciju starosti od 15 do 74 godine“ (Vukmirović, Govoni, 2008, Citirano prema Pejatović, Orlović Lovren, 2014:39).

3.4. Vrste nezaposlenosti

Prilikom konceptualiziranja pojma nezaposlenosti moguće je uvidjeti podjelu nezaposlenosti na trenutnu i trajniju nezaposlenost koja zavisi od ponude i potražnje na tržištu rada odnosno od neusklađenosti ponude i potražnje na tržištu rada. Ne postoji mnogo vrsta nezaposlenosti ali je osnovna razlika na kojoj se temelji razvrstavanje, *uzrok* koji dovodi do takve vrste nezaposlenosti (Pejatović, Orlović Lovren, 2014:41). Kako bi se nezaposlenost podijelila u vrste i kao takva bila objašnjena, koristiti će se podjele koje su u svojim radovima predstavili autori Pejatović, Lovren, i Bejaković.

Friksijska nezaposlenost nastaje usljed stalnog kretanja ljudi između karijera, poslova, kompanija, radnih mjesta i lokacija na kojima može obavljati posao. Do toga da osoba, barem na kratko, mijenja radni status dolazi prilikom završetka određenog nivoa formalnog obrazovanja i stupanja na tržište rada (osobe koje su stekle fakultetsku diplomu i traže prvo zaposlenje), zatim, kada ljudi mijenjaju poslove, odnosno prelaze iz jednog posla na drugi bilo samoinicijativno ili ne, također, kada se osoba preseli iz jednog mjesta u drugo, ili kada prolazi kroz različite faze života (žene koje se nakon porodiljnog odsustva vraćaju na posao). Jedna od podgrupa friksijske nezaposlenosti je *dobrovoljna nezaposlenost*, a ona se odnosi na osobe koje biraju da budu nezaposlene prije nego da se zaposle na prvom poslu koji im bude ponuđen. Friksijska nezaposlenost naziva se još i *tragajuća nezaposlenost* jer je obilježava vrijeme koje je potrebno za pronalazak posla ili prelazak sa jednog posla na drugi. Ova vrsta nezaposlenosti je po svojoj prirodi kratkog trajanja (Pejatović, Orlović Lovren, 2014:41 i 42).

Strukturalna nezaposlenost nastaje zbog nejednakosti ponude i potražnje na tržištu rada, koja može nastati zato što potražnja za jednom vrstom radnika raste, a za drugom vrstom radnika opada. Danas je na tržištu rada prisutna pojava suficitarnih zanimanja, a to su upravo zanimanja koja osposobljavaju radnike za kojima je ponuda i potražnja na tržištu rada smanjena ili opada. Zbog toga se ova strukturalna nezaposlenosti dovodi u direktnu vezu sa obrazovnim sistemom koji osposobljava kadrove. Zbog nejednačnosti obrazovnog sistema i tržišta rada, danas je glavna osobina nezaposlenosti strukturalna nezaposlenost i prolongirano čekanje, zbog kojeg mnogi radnici gube stečena znanja potrebna za rad. Posljedica prolongiranog čekanja na zaposlenje od godinu dana i više u kontinuitetu je *dugoročna nezaposlenost* (Pejatović, Orlović Lovren, 2014:42, 43, 44).

Stagnantna nezaposlenost je slična dugoročnoj nezaposlenosti i obuhvata osobe koje dugo vremena čekaju na posao, ali ne uspiju da ga dobiju i da stupe u radni odnos (Antić, 1982, Citirano prema Pejatović, Orlović Lovren, 2014:44).

Tehnološka nezaposlenost nastaje prilikom tehničkih promjena, usavršavanja ili preusmjerenja proizvodnje, što čini zaposlene nepotrebnima i vodi do gubitka posla (Bejaković, 2003). Ovdje se misli na razvoj informacionih tehnologija i činjenicu da roboti i mašine danas mijenjaju mnoge ljude u poslovima koje su prije obavljali samo ljudi. Prvenstveno se misli na fabrike i velike pogonske proizvodnje hrane, pa je zbog toga rad u proizvodnji hrane danas malo plaćen (Pejatović, Orlović Lovren, 2014:45).

Ciklična nezaposlenost očituje se u smanjenju potražnje za nekim proizvodom, robom ili uslugom, pa samim time i smanjenju potrebe za radnicima (Pejatović, Orlović Lovren, 2014:46). Gubitak poslova je izazvan poslovnim i društvenim ciklusima (Bejaković, 2003). Međutim sam pojam „ciklična“ podrazumijeva da se „radi o srednjoročnoj pojavi koja nestaje u uslovima ponovne ekspanzije privrede“ (Mrnjavac, 1996, Citirano prema Jakovljević, 2002).

Prisilna nezaposlenost se suprotna od dobrovoljne nezaposlenosti i obuhvata radnike koji žele da rade poslove za plate koje preovladavaju na tržištu ali ne mogu pronaći posao (Antić, 1982, Citirano prema Pejatović, Orlović Lovren, 2014:44).

Tekuća nezaposlenost je posljedica „neravnomjernog i neplanskog razvoja privrede.“ Dok je *latentna nezaposlenost* nedovoljno korištenje radne snage u procesu rada (Antić, 1982, Citirano prema Pejatović, Orlović Lovren, 2014:44).

Sezonska nezaposlenost nastaje kao rezultat nemogućnosti obavljanja nekih poslova jer su vezani za godišnja doba ili ih onemogućuju vremenske nepogode (Bejaković, 2003). To su uglavnom zanimanja vezana za klimatske (rad na moru), tradicionalne ili institucionalne uslove (Burgess, 1994, Citirano prema Jakovljević, 2002).

Svaka od navedenih vrsta nezaposlenosti spada u *otvorenu nezaposlenost* koja se naglo povećava u doba kriza, recesija, velikih tehnoloških revolucija, elementarnih nepogoda, ratnih razaranja itd (Bejaković, 2003).

Osim otvorene postoji *prikrivena nezaposlenost*, a ona je specifična zbog toga što su neke osobe priznate kao nezaposlene, a neke ne zato što se određeni broj nezaposlenih ne nalazi u zvaničnim statističkim podacima (podaci zavoda za zapošljavanje), odnosno zbog smatranja da su nezaposleni samo oni ljudi koji aktivno traže posao (Pejatović, Orlović Lovren, 2014:44).

4. Nezaposlenost u Bosni i Hercegovini

Nezaposlenost je u Bosni i Hercegovini već dugi niz godina prisutna pojava o kojoj se mnogo govori, piše i istražuje, ali se pomaci i njeno smanjenje osjete u vrlo maloj mjeri. S obzirom na vrstu nezaposlenosti, u BiH prevladava *strukturna nezaposlenost* koja nerijetko prelazi u *dugoročnu nezaposlenost*. U studiji „Dijagnoza tržišta rada“, navode se dva osnovna razloga prisustva strukturne nezaposlenosti u BiH, a to su loš *kvalitet obrazovanja* koje nije ujednačeno sa tržištem rada i koje osigurava kompetencije i vještine koje poslodavci ne trebaju, te neefikasne kompanije koje ne potražuju nove radnike (Halilbašić, 2015:8).

Hodžić u svom radu navodi da je nezaposlenost najveći pojedinačni ekonomski problem BiH, zbog toga što se zemlja tokom ukupnog tranzicijskog perioda neprekidno suočava s izazovima visoke i alarmantne nezaposlenosti (u nekim godinama) koja je na najvišim razinama u Evropi (Hodžić, no date:11). Kada se govori o položaju BiH u svijetu, prema nezaposlenosti, najskorija informacija je u najmanju ruku poražavajuća. Naime, prema podacima NJ MED: World Top 20, BiH se nalazi na visokom *trećem mjestu po nezaposlenosti*, a prednjače samo Džibuti i Kongo (NJ MED, World Unemployment Rates:2018).

Razloga za ovakav položaj BiH, prema nezaposlenosti, u Evropi i svijetu ima mnogo, i o njima bi se moglo nadugo i naširoko govoriti. Međutim, neki od ključnih i najvažnijih razloga jesu *globalna recesija*, koja kako navodi Hodžić, utiče na pogoršanje stanja na tržištu rada i samim time na nezaposlenost i na kršenje ljudskih prava (Hodžić, no date:15). Šarić tvrdi da se ekonomska kriza (recesija) koja je krajem 2008. godine pogodila svijet, odrazila na tržište rada, sa masovnim otpuštanjima radnika širom svijeta, nakon čega je u 2010. godini uslijedila blaga stabilizacija ekonomskih prilika i stanja na tržištu rada, te da je za očekivati da se spomenuti trendovi u svijetu i Evropi u određenoj mjeri preslikaju i na BiH (Šarić, n.d.:241). Ukoliko se posmatra samo BiH i u tim okvirima traže glavni razlozi nezaposlenosti, neophodno je spomenuti entitetski decentralizovano, *neujednačeno tržište rada* koje nije jedinstveno, nego je neujednačeno prema entitetima, kantonima, sistemu finansiranja pa čak i po načinu evidentiranja nezaposlenih osoba (Branković, Kamenica, 2010, citirano prema Hodžić, n.d.:25). Hodžić ističe problem *neusklađenosti ponude i potražnje na tržištu rada* koji djelujući uz globalnu recesiju kreira *cikličnu nezaposlenost*, što se odnosi na promjene u poslovnim ciklusima, kada nezaposlenost treba biti kratkotrajna (frikcijska), međutim zbog konstantnog priliva novih nezaposlenih ljudi ova pojava može postati trajnija (Hodžić, n.d.:17).

Nadalje kao razlog nezaposlenosti u BiH, prema riječima autora Arnaut i Jerković, ističe se *siva ekonomija* čiji je visok udio u BiH bio prisutan i prije globalne ekonomske krize (Arnaut, Jerković, n.d.:75). Siva ekonomija „predstavlja ekonomsku aktivnost koja se ne verifikuje u skladu sa propisima koji vrijede na datom području za obavljanje takve ekonomske aktivnosti. Ona predstavlja onaj dio ekonomske aktivnosti koji nije statistički registrovan u skladu sa važećim propisima“ (Tomaš, citirano prema Arnaut i Jerković, n.d.:72).

Analizirajući neke od ključnih razloga nezaposlenosti u BiH, dolazi se do onog najvažnijeg za ovaj rad, a to je *neujednačenost obrazovanja sa tržištem rada*. Ibrahimagić i Veselinović ističu da je BiH tokom zadnje decenije, poput drugih zemalja zapadnog Balkana, započela proces socijalne i ekonomske transformacije, što znači da dolazi do promjena u potražnji radne snage, rekonstruiranja unutar preduzeća, a što direktno utiče na promjenu u potražnji za radnom snagom sa određenim *znanjima i vještinama* (Ibrahimagić, Veselinović, n.d.:55). O ovom problemu govori i Šarić, ističući da obrazovni sistem danas (u velikom slučaju) proizvodi kadrove za kojima na tržištu rada ne postoji potreba, što dovodi do usložnjavanja kadra na tržištu rada, jer te osobe po pravilu završavaju na evidenciji nezaposlenih bez nade da će u skorije vrijeme dobiti zaposlenje u svojoj struci, a njihova znanja i vještine zastarijevaju. Stoga, ističe, da je potrebno da nadležne institucije postanu svjesne ovog problema i preduzmu korake na usklađivanju obrazovnog sistema sa potrebama tržišta rada. U protivnom, ističe Šarić, „doći ćemo u situaciju da *uvozimo radnu snagu koja će znati odgovoriti na zahtjeve poslodavaca*“, čak i pored tolikog broja nezaposlenih ljudi (Šarić, n.d.:242). Ibrahimagić i Veselinović, također smatraju da niska stopa zaposlenosti, sa aspekta znanja i vještina, nudi ograničene i neadekvatne vještine za ekonomiju u tranziciji (Ibrahimagić, Veselinović, n.d.:62). Ne misli se ovdje samo na znanja i vještine stečene formalnim obrazovanjem, nego i na prenosive vještine, koje su spomenute u tekstu prije, a koje su osobama na tržištu rada, bilo zaposlenim ili nezaposlenim potrebne u njihovoj zapošljivosti. U prilog ovome govore autori u studiji „Dijagnoza tržišta rada“, gdje navode da se obično smatra da je potrebno educirati osobe kako bi ih se zaposlilo, međutim, u isto vrijeme moguće je uočiti da postoje visokoobrazovane osobe koje su nezaposlene ili podzaposlene, što znači da posjedovanje dobrog obrazovanja nije dovoljno za visoku zapošljivost (Halilbašić, 2015:8). Kako bi nezaposlene osobe, a naročito osobe koje prvi put stupaju na tržište rada stekle potrebne vještine, potrebno je da osim obrazovnih institucija i javne službe za zapošljavanje „finansiraju projekte koji imaju za cilj obuku, stručno osposobljavanje i obrazovanje nezaposlenih osoba, tj. njihovu pripremu za tržište rada“ (Šarić, n.d.:242).

Kako bi se dobila cjelovitija slika nezaposlenosti u BiH potrebno je ovaj fenomen prikazati statistički, odnosno brojčano.

Prema procjeni autora studije „Dijagnoza tržišta rada“ baziranoj na radno sposobnom stanovništvu (od 15 do 64 godine) i procijenjenoj veličini stanovništva od 3.300.000 - stopa zaposlenosti jednaka je 40%, dok je 56% prosječna stopa zaposlenosti u zemljama članicama EU čija zaposlenost je ispod 60%. Zatim, autori naglašavaju da je BiH zemlja emigracije, čijeg 38% stanovništva živi u inostranstvu, a oko 20 hiljada ljudi napusti zemlju svake godine, uz ovo naglašavaju još i opadajuću stopu fertiliteta što smanjuje radnu snagu zemlje. Autori zaključuju da masovna nezaposlenost ne može biti smanjena bez „postizanja stope rasta zaposlenosti od 3,5-4% godišnje“ (Halilbašić, 2015:23).

Prema podacima Agencije za statistiku u Bosni i Hercegovini je u decembru 2017. godine bilo ukupno 475.084 nezaposlenih osoba¹, od toga 217.866 nezaposlenih muškaraca i 257.218 nezaposlenih žena (http://bhas.ba/saopstenja/2018/LAB_03_2017_12_0_BS.pdf).

Prema podacima Federalnog zavoda za zapošljavanje, u decembru 2017. godine, u Federaciji BiH je bilo ukupno 349.699 nezaposlenih osoba. Od toga 155.450 muškaraca i 194.249 nezaposlenih žena, osoba koje traže zaposlenje prvi put 143.487, stručnih lica 240.349, dok je nestručnih lica 109.350. Ističe se i 4.769 osoba kojima je prekinut radni odnos (samoinicijativno ili ne), a korisnika novčane naknade 11.152 (<http://www.fzzz.ba/fbih-statistika/godina-2017-federacija-bih>).

U Kantonu Sarajevo u decembru 2017. godine bilo je 66.325 nezaposlenih osoba, od toga 40.863 su žene (61,61%), a 25.462 muškarci (38,39%). Osoba koje traže zaposlenje prvi put bilo je 23.119, stručnih lica 47.826, a nestručnih lica 18.499. Osoba kojima je prekinut radni odnos bilo je 541, a korisnika novčane naknade 2.882 (<http://www.fzzz.ba/fbih-statistika/godina-2017-federacija-bih>).

Najveći broj registrovanih nezaposlenih lica evidentiran je u općinama Novi Grad (18.203 ili 27,44%), Ilidža (10.952 ili 16,51 %), Novo Sarajevo (8.044 ili 12,13%) i Centar (7.458 ili 11,24%)² (<http://szks.ba/wp-content/uploads/2018/04/BILTEN-DECEMBAR.pdf>).

¹ Podjelu nezaposlenih prema kvalifikacionoj strukturi moguće pogledati na: http://bhas.ba/saopstenja/2018/LAB_03_2017_12_0_BS.pdf

² Broj nezaposlenih lica u ostalim opštinama Kantona Sarajevo u decembru, 2017. godine, dostupan je na: <http://szks.ba/bilteni/>

5. Nezaposlenost žena u Kantonu Sarajevo

Nezaposlenost kao prisutna pojava u BiH društvu uključuje veliki broj muškaraca i žena bez obzira na biološku dob. S obzirom na podatke o nezaposlenima moguće je vidjeti da u BiH postoji mnogo nezaposlenih žena, više nego nezaposlenih muškaraca.

Uzimajući u obzir Kanton Sarajevo kao kanton u kojem je zaposleno najviše osoba, prema podacima kantonalnog zavoda za zapošljavanje, vidljivo je sljedeće: u decembru 2017. godine u Kantonu Sarajevo bilo je zaposleno 131.407, nezaposleno 66.325 osoba, od toga 40.863 nezaposlenih žena; 665 nezaposlenih žena sa evidencije nezaposlenih lica je zaposleno; radni odnos je prekinut za 276 žena. S obzirom na opštine, najviše nezaposlenih žena registrovano je u opštinama Novi Grad i Ilidža. Nezaposlenost žena u Kantonu Sarajevo prema stepenu stručnog obrazovanja prikazana je u tabeli br.1, a prema ovom poretku u odnosu na ukupan broj nezaposlenih, najviše je nezaposlenih žena NKV stepena, SSS stepena i VSS stepena stručnog obrazovanja.

Tabela br. 1. *Nezaposlenost žena prema stepenu stručnog obrazovanja (SZKS, bilten, decembar, 2017:13)*

Stepen stručnog obrazovanja	NKV	PKV	KV	VKV	NSS	SSS	VŠS	VSS
Ukupno	17.830	348	17.246	316	321	20.833	667	8.764
Žene	12.270	186	8.291	82	315	13.090	453	6.179
Ukupno	66.325							
Žene	40.866							

Kada se govori o nezaposlenosti u BiH obavezno se spominju žene kao posebna kategorija. To je moguće vidjeti u tabelarnim prikazima kantonalnog zavoda za zapošljavanje, a znači da je nezaposlenost žena u tolikoj mjeri izražena društvena pojava da je potrebno da se posebno izdvaja.

Ono što je značajno za istraživanje jeste nezaposlenost žena shodno *godinama starosti*, a prema podacima kantonalne službe za zapošljavanje broj nezaposlenih žena u odnosu na nezaposlene muškarce je vidljivo veći kod žena starosne dobi od 25 do 39 godina te od 40 do 59 godina. Ovi podaci govore o problemu nezaposlenosti mladih žena, i žena starije životne dobi, što će biti potrebno posebno razmotriti.

Tabela br. 2. *Nezaposlenost žena prema godinama starosti* (SZKS, bilten, decembar, 2017:46)

Godine starosti	Od 15 do 19	Od 20 do 24	Od 25 do 29	Od 30 do 34	Od 35 do 39	Od 40 do 44	Od 45 do 49	Od 50 do 54	Od 55 do 59	60 i više godina
Ukupno	1.528	6.826	8.307	8.692	8.054	6.895	6.694	7.524	7.242	4.563
Žena	619	3.345	5.029	5.623	5.170	4.571	4.388	4.721	4.512	2.885
Ukupno	66.325									
Žena	40.863									

Posebno je značajno izdvojiti *zanimanja* koja su, prema podacima kantonalnog zavoda za zapošljavanje, suficitarna, odnosno zanimanja sa najvećim brojem nezaposlenih osoba u Kantonu Sarajevo.

Obzirom da u podacima nije pronađena podjela zanimanja prema spolu, bilo je neophodno pregledati zanimanja žena koje su bile obuhvaćene istraživanjem i prema tome istražiti kakvo je stanje sa njihovim zanimanjima prema podacima kantonalnog zavoda za zapošljavanje.

S obzirom na to, izdvojena (suficitarna) zanimanja prema podacima kantonalnog zavoda za zapošljavanje, istovremeno navedena u anketnom upitniku, su: maturant gimnazije, prodavač/trgovac, kuhar, krojač, frizer, daktilograf, mašinski tehničar, ekonomski tehničar, grafički tehničar, diplomirani ekonomista, diplomirani pravnik i socijalni radnik.

5.1. Nezaposlenost mladih žena i žena 50+

Nezaposlenost mladih žena i žena iznad 50 godina starosti potrebno je posebno razmotriti zbog činjenice da su obje kategorije veoma zastupljene na listama zavoda za zapošljavanje i iako se po godinama starosti razlikuju, nezaposlenost je to što ih čini jednakim. Kada se govori o ovim dvjema kategorijama, neophodno je ispitati da li je to stvar individue ili sistema?

Nezaposlenost mladih žena i žena iznad 50 godina starosti direktno je povezana sa ukupnom stopom nezaposlenosti kao posljedicom ekonomskih aktivnosti u BiH, a nezaposlene žene nalaze se u nepovoljnijem položaju u odnosu na muškarce, tvrdi Mujanović (Mujanović, 2013:20). Radnice bez odgovarajućih znanja, kvalifikacija i vještina mogu ostati dugotrajno nezaposlene. Stečene, ali i potrebne kvalifikacije svakodnevno se mijenjaju shodno tržištu rada. Mujanović posebno obraća pozornost na pojavu u BiH koja se odnosi na predratno uništenje kompanija kao što su: Unis, Energoinvest, Šipad, Soko, Famos, Hidrogradnja, Agrokomerc, koja je pored privredne infrastrukture, recesije i globalne ekonomske krize učinila da danas postoji toliko veliki broj nezaposlenih osoba, naročito žena, kako mladih tako i iznad 50 godina starosti (Mujanović, 2013:8).³ Pored navedenih, velika prepreka za mlade jeste i nedostatak radnog iskustva, obzirom da veliki broj oglasa i konkursa za posao traži, kao jedan od glavnih uslova zaposlenja, godinu ili dvije godine radnog staža.

Nezaposlenost mladih, posebno mladih žena je odgovornost sistema ali i individue. Mujanović, naime, navodi nekoliko stavki koje pobliže objašnjavaju ovu činjenicu: a) teška ekonomska situacija negativno utiče na otvaranje novih radnih mjesta; b) nedostatak radnog iskustva kod mladih (predstavlja problem i za mlade i za poslodavce); c) zastario i nefunkcionalan obrazovni sistem, koji je još uvijek udaljen od potreba poslodavca; d) korupcija; e) pasivnost mladih (mladi iz niza razloga ne traže posao aktivno iako se mogu integrirati na tržište rada obzirom da vještine i znanja stižu brže od starijih generacija); f) nedostatak informacija vezanih za funkcionisanje na tržištu rada koje bi podstakle mobilnost radne snage (Mujanović, 2013:10).

³ Značajno je spomenuti i druge kompanije koje su se tokom ratnih dešavanja ugasile i ostavile iza sebe niz neriješenih pitanja za svoje radnike. Jedna od takvih je i Orao Rajlovac, vojna firma koja se tokom rata fizički ugasila, ali se u dokumentima još uvijek vodi kao u potpunosti aktivna kompanija. Radnici ovog preduzeća već godinama traže svoja osnovna ljudska prava, pravo na zdravstveno, penziono osiguranje i najvažnije otkaz kako bi se mogli prijaviti zavodu za zapošljavanje. Ovo je specifična pojava obespravljenih radnika i posebno radnica, koji se u dokumentima vode kao zaposleni, svi imaju preko 50 godina starosti, ali osnovna prava ne mogu ostvariti.

Nadalje, nezaposlenost mladih žena ogleda se i u ostajanju u procesu obrazovanja duže godina, a zatim u formiranju porodice i rađanju djece nakon toga, pa su zbog toga mnoge mlade žene nezaposlene.

Nezaposlene žene iznad 50 godina starosti čine jedan poseban dio društva rada zbog toga što se nalaze u godinama koje su, kako kaže Meša Selimović: “Ružno doba jer je čovjek još mlad da bi imao želje, a star da ih ostvaruje.” Ovaj citat može se posmatrati iz ugla nezaposlenosti na sljedeći način: žene starije od 50 godina koje nemaju posao još uvijek se vode kao radno sposobne osobe, ali zbog svojih godina i uslova u kojima su stekle formalno zvanje, mnoge su primorane da započnu nešto novo, da pokrenu vlastiti posao, da se prekvalifikuju, a zbog rapidnih promjena savremenog svijeta rada treba da usvoje poželjne vještine za rad i profesionalno usavršavanje, dok se istovremeno uče novim ulogama u životu (postaju bake) i prave predpenzionerske planove.

Kod nezaposlenih žena 50+ samo zapošljavanje je izazov zbog mnogobrojnih faktora. Autorice Pejatović i Lovren navode tri konteksta zbog kojih žene iznad 50 godina starosti teško dolaze do posla: 1. *inicijalno formalno obrazovanje* osoba iznad 50 godina je završeno prije 25 i više godina, a svijet rada za koji su se pripremale te osobe uveliko se razlikuje od današnjeg, pa su stoga mnogo zanimanja za koja su bile osposobljene žene preko 50 godina starosti danas izumrla (daktilograf, nastavnik domaćinstva...); 2. *poželjne karakteristike zaposlenih* u odnosu na savremeni svijet rada, a neke od njih su: tendencija ka obavljanju više paralelnih poslova, česte promjene radnih mjesta i zanimanja, promjena koncepta karijere, fleksibilnost radnog vremena... što znači da je potrebno da osoba bude osposobljena za rješavanje problema, kontinuirano učenje i upražnjavanje istog, inovativnost, te spremnost na rizik. Obrazovni sistem u okviru kojeg su se generalno osobe iznad 50 godina osposobljavale nije imao za cilj razvoj ovih poželjnih osobina pojedinca u svijetu rada; 3. *teorija profesionalnog razvoja osobe* kao cjeloživotni proces i kao sastavni dio razvoja ličnosti (Pejatović, Lovren, 2014:60).

Dakle, kako bi nezaposlena žena iznad 50 godina pronašla posao primorana je da se obučava u raznoraznim vještinama kako bi nadopunila znanje stečeno formalnim obrazovanjem, stekla nova znanja i vještine potrebne za zaposlenje i samim time radila na svom profesionalnom razvoju. Kerovec smatra da je, u vremenu kada ponuda radne snage premašuje potražnju, potrebna posebna pomoć na tržištu rada ovoj skupini jer kada osobe starije od 50 godina jednom postanu nezaposlene, vrlo često njihova nezaposlenost prelazi u dugotrajnu sa malim šansama ponovnog zaposlenja (Kerovec, 2001).

5.2. Rodna (ne)jednakost na tržištu rada

Rodna nejednakost na tržištu rada odnosi se prvenstveno na nejednakost i diskriminaciju među spolovima i to na razliku među plaćama, diskriminaciju prema trudnoći i porodičnom odsustvu, mobing, te diskriminacijsko tretiranje osoba sa posebnim potrebama, osoba sa drugačijim religijskim i političkim uvjerenjima itd. U Bosni i Hercegovini postoji Zakon o ravnopravnosti spolova, ali unatoč tome svakodnevno se govori o diskriminaciji žena na radnim mjestima, što je posebno naznačeno u nekoliko anketnih upitnika u ovom istraživanju. Problem društvene nejednakosti, općenito, na tržištu rada u BiH proizašao je iz snažnih društvenih podjela nastalih ratnom destrukcijom, a konstruiše se oko nacionalnih, etničkih, vjerskih, političkih, prebivališnih te rodni podjela, tvrde Bašić i Miković i ističu kako je problem rodne nejednakosti porastao do te mjere da se patrijarhalno društvo vratilo (Bašić, Miković, 2012:13).

Rodna diskriminacija koja se odnosi na razliku u plaćama, odnosno novčanim naknadama za obavljanje istog posla među podjednako obrazovanim/obučanim pojedincima, prema Bašić i Miković može biti zasnovana na *ličnoj predrasudi* (diskriminacija zaposlenika, diskriminacija poslodavca i diskriminacija kupca/korisnika) i na *statističkoj diskriminaciji* odnosno sistemskoj preferenciji određenog tipa radnika, tj. poslodavac preferira da radi sa suradnicima određene rase, spola, etničke pripadnosti i sl (Bašić, Miković, 2012:15). Bašić i Miković ukazuju na razliku u zarađivanju ističući da većina zaposlenih žena zarađuje od 200-400 KM mjesečno, dok muškarci zarađuju između 300-500 KM, razlika je najveća u neindustrijskom sektoru, a najmanja među službenicima. Jaz u prihodima muškaraca i žena se smanjuje kako nivo obrazovanja raste do srednje škole (Bašić, Miković, 2012:39). Bitno je naglasiti da žene nemaju jednak pristup rukovodećim i visoko plaćenim poslovima, a posebno na razinama političke vlasti, gdje se može vidjeti veoma mali broj žena.

Bašić i Miković ističu da je nepovoljan položaj žene na tržištu rada u BiH samo refleksija njene društvene pozicije, uloge i očekivanja, a ovu tvrdnju poentiranju navodeći riječi Haralambosa: „Žene rađaju djecu; žene su majke i supruge; žene kuhaju, krpaju, šiju i peru; one se brinu za muškarca i pokoravaju se muškom autoritetu, one su uglavnom isključene iz zanimanja visokog statusa i položaja moći. Ta se uopćenja mogu primijeniti, u stanovitoj mjeri, praktički na svako poznato ljudsko društvo. Čini se da se najmasovnija podjela rada temelji na spolu ili rodu“ (Haralambos, 1989, citirano prema Bašić, Miković, 2012:16). Ukoliko se detaljno razmotri ovaj citat, može se vidjeti da se za žene vežu brojne uloge: supruga, majka, domaćica. Postavlja se pitanje: da li je vođenje domaćinstva obavezna uloga žene ili neplaćeni posao, obzirom da

kućne pomoćnice i dadilje primaju novac za svoj rad? Neplaćeni rad u kući, ističu Bašić i Miković je do početka 20. stoljeća ostao osnovni društveni okvir djelovanja žena (Bašić, Miković, 2012:19).

Razumijevanje žene kao produžetka ljudske vrste je djelimično pogrešno obzirom da se ljudska vrsta može produžiti samo uz pomoć muškarca i žene zajedno, iako je biološki jedino žena sposobna rađati djecu. Nadalje razumijevanje muškarca kao zaduženog za rad van kuće i materijalno obezbjeđivanje je također pogrešno. „Razlike u shvatanju muškarca i žene u njihovim ulogama u društvu ukorijenjene su u odgoj i obrazovanje, te kulturno poimanje društvenih uloga“, ističu Bašić i Miković, te navode da je razlike potrebno svesti na minimum, uzimati u obzir individualne, a ne spolne razlike, zbog toga što su u oba navedena primjera, muškarci i žene sposobni da brinu o djeci i domaćinstvu i da zarađuju novac van kuće (Bašić, Miković, 2012:17).

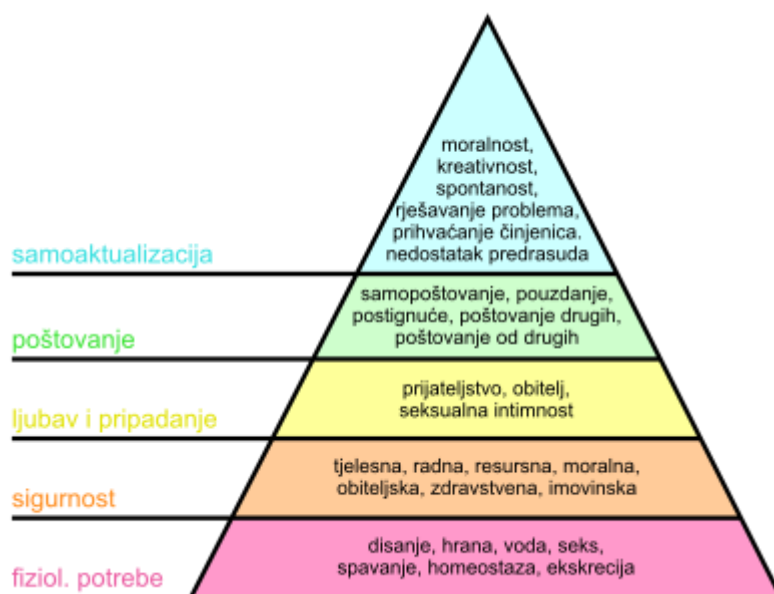
Rodne nejednakosti na tržištu rada u BiH, prema Bašić i Miković mogu se posmatrati kroz dvije dimenzije: 1. nejednakost u mogućnosti uključivanja u ukupnu radnu snagu; 2. nejednakost u položaju na tržištu rada (Bašić, Miković, 2012:25). Ovo se međutim kosi sa Zakonom o ravnopravnosti spolova, gdje jasno stoji da su „svi ravnopravni u procesu zapošljavanja“, te da je zabranjena diskriminacija „po osnovu spola kroz neprimjenjivanje jednake plaće i drugih beneficija, različit tretman zbog trudnoće, porođaja ili korištenja prava na porodiljno odsustvo, onemogućavanje napredovanja na poslu pod jednakim uslovima...“ (Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini, Član 12 i 13). Kako bi se rodna nejednakost na tržištu rada u BiH iskorijenila, potrebno je u praksu provesti ono što stoji u Zakonu, te pružiti jednake mogućnosti ženama i muškarcima da budu konkurenti na tržištu rada i u samom procesu rada. Danas je obrazovanje omogućeno i ženama i muškarcima podjednako, ali potrebno je raditi na smanjivanju društveno uvjetovanih rodni razlika među spolovima, tako da ne postoje striktno muška i ženska zanimanja, da se rad u domaćinstvu podijeli između muškarca i žene prvenstveno kroz porodiljni dopust i za očeve.

Žene se u Bosni i Hercegovini nalaze u nezavidnom položaju zbog prisustva rodne diskriminacije na tržištu rada, koja utiče na sveukupan kvalitet života, onemogućava ženama lični napredak, razvoj karijere, ali i samo uključivanje na tržište rada. Nekoliko ispitanica obuhvaćeno istraživanjem, istaklo je problem rodne nejednakosti na tržištu rada u Kantonu Sarajevo, kao i problem diskriminacije nacionalnih manjina, te diskriminacije, odnosno nemogućnosti zaposlenja, na osnovu vjere (nošenja hidžaba).

5.3. Kvalitet života nezaposlenih žena

Kvalitet života predstavlja blagostanje i zadovoljstvo osobe i odnosi se na faktore koji utiču na životne uslove. Kvalitet života je individualan, što znači da svaka osoba ima određene parametre na osnovu kojih mjeri svoj kvalitet života. Ipak postoji više generalnih parametara uz pomoć kojih se može praviti lična procjena kvaliteta života, a to su “zadovoljstvo zdravljem, sobom, novčanim sredstvima, postignutim obrazovanjem, slobodnim vremenom, poslom, odnosom sa drugim ljudima, uslovima stanovanja...” (<https://kodren.com/li%C4%8Dni-razvoj/237-kvalitet-zivota-i-njegova-procena.html>).

Kako bi osoba ostvarila kvalitet života neophodno je da ispuni određene uslove, odnosno da zadovolji neke od svojih potreba. Ljudi imaju mnogo potreba, ali osnovne potrebe je Abraham Maslow prikazao u vidu piramide, u kojoj su na dnu bazične potrebe osobe, odnosno fiziološke potrebe, zatim slijede potrebe za sigurnošću, ljubavi i pripadanjem, poštovanjem, a na samom vrhu piramide je i samoostvarenje osobe odnosno samoaktualizacija.

Slika 1. Maslowljeva hijerarhija potreba (https://sh.wikipedia.org/wiki/Maslowljeva_hijerarhija_potreba)

Nezaposlenost uveliko utiče na kvalitet života, zbog toga što je osobama bez posla uskraćeno mnogo toga. Piramida ljudskih potreba izgleda potpuno drugačije iz ugla zaposlene i nezaposlene osobe. Finansijske posljedice nezaposlenosti, prema Buili, direktno utiču na pojedinca i na članove porodice, jer im nedostatak novčanih sredstava ugrožava egzistenciju te narušava normalan život i zdravlje, zbog toga što nezaposlenost dovodi do stresa (Buila, 2016). Nezaposlena žena ne uspijeva da ispuni većinu potreba koje su prikazane na slici.

Zbog nedostatka novčanih sredstava ne može da priušti sebi potpuno raznoliku ishranu, sigurnost je nedokučiva, zato što je bez posla nemoguće ostvariti zdravstvenu, radnu, resursnu i imovinsku sigurnost. Potrebe obitelji svedene su na ostvarenje fizioloških, a nezaposlena žena ne može da dođe do samoostvarenja, jer je stalno pod pritiskom zbog nedostatka posla. Buila nezaposlenost predstavlja kao jedan od glavnih uzroka stresa, anksioznosti, depresije te sniženog samopouzdanja (Buila, 2016). Mnoge ispitanice u ovom istraživanju navele su upravo stres(ore) kao nešto što u najvećoj mjeri umanjuje kvalitet njihovog života, zajedno sa beznađem, nepostojanjem sigurnosti, stanjem apatije, blokadom u ličnom napredovanju.

Postoji mnogo načina suočavanja sa stresom općenito, pa tako i sa stresorima uzrokovanim nezaposlenošću. Knezović i Macura navode nekoliko antecedenata odnosno varijabli koje su prediktori za korištenje određene strategije suočavanja sa stresorima, a mogu se podijeliti u nekoliko kategorija: demografske varijable, neki aspekti ličnosti (samopoštovanje, optimizam, lokus kontrole), stavovi (percipirana efikasnost u traženju posla, predanost zaposlenju, namjera traženja posla) te socijalne varijable (socijalna potpora i financijske poteškoće) (Knezović, Macura, 2002).

Aspekti ličnosti i stavovi nabrojani ovdje će biti općenito posmatrani kao motivacija za traženjem posla i pronalaženjem načina za ostvarivanjem boljeg života iz ugla nezaposlene žene. Nezaposlena žena ne može biti zadovoljna kvalitetom svoga života ukoliko je nezadovoljna zato što nema posao, ono što može da uradi jeste da sebe motiviše da radi na sebi, da stiče nova znanja, vještine i navike te da bude efikasna u traženju posla.

Andrilović ističe da odraslo doba karakterišu emocionalno-motivacijske osobine. Ukoliko se osobine posmatraju iz ugla nezaposlenih žena, to bi izgledalo ovako: nezaposlene žene su emocionalno nestabilne, raspoloženja su im jasno motivisana, adekvatna i izdiferencirana; motivi i ciljevi su jasni i imaju egzistencijalno obilježje, dakle, ukoliko odrasla žena uči, ona prvenstveno uči kako bi stekla nova znanja potrebna za rad, a samim radom i povećanje zarade; interesi su kod odraslih žena praktični odnosno oni koji su primjenjivi praktično brže se pamte; odgovornost za sebe i svoju porodicu, a naročito finansijska; prihvataju konflikte i tenzije, ali su nestrpljive u ostvarenju svojih ciljeva (Andrilović, 1976:18). Dakle, nezaposlena žena koja je pod uticajem stresora zbog nedostatka posla, a koja snosi odgovornost za sebe i svoju porodicu, motivisati će sebe i sticati nova znanja kako bi pronašla posao, zarađivala novac te poboljšala kvalitet svog života, što u cjelini govori o vezi učenja i nezaposlenosti, tj. prema Andriloviću “odrasli učenjem zadovoljavaju i motive nedostatka i motive razvoja” (Andrilović, 1976:32).

6. Međudnos obrazovanja odraslih i nezaposlenosti žena

Obrazovanje i svijet rada direktno su povezani i tvore cikličnu vezu: obrazovanje vodi do tržišta rada – zaposlenosti, a promjene na tržištu rada mogu dovesti do nezaposlenosti koja opet vodi do obrazovanja (odraslih) i sticanja znanja potrebnih za ponovno zaposlenje. Obrazovanje i obrazovanje odraslih kroz aspekt nezaposlenosti može se posmatrati na sljedeći način: formalno obrazovanje danas nije usaglašeno sa tržištem rada, tj. obrazuju se kadrovi za kojima ne postoji potreba i tako nastaju suficitarna zanimanja na tržištu rada. Znanja i vještine zastarijevaju, te je potrebno sticati nova kako bi se povećale šanse za zaposlenjem. Kako bi se smanjio broj nezaposlenih u budućnosti prijeko je potrebno raditi na formalnom obrazovanju, mijenjati vještine i znanja koje mladi ljudi stiču i prilagoditi ih tržištu rada, ali i češće raditi profesionalnu orijentaciju, te je prilagoditi preferencijama osobe i potencijalnog radnog mjesta.

Odnos između obrazovanja i nezaposlenosti, prema Pastuoviću, je višeslojan, a djelovanje obrazovanja na nezaposlenost je posredno i neposredno, odnosno obrazovanjem se neposredno ne može smanjiti glavni uzrok nezaposlenosti, nego se može riješiti povećanje učinkovitosti postojećih gospodarskih kapaciteta, tačnije doprinijeti gospodarskoj ekspanziji koja povećava zaposlenost ljudi (Pastuović, 1999:394).

Obrazovanje odraslih, prema Kuliću i Despotoviću, može dati *doprinosa pri ublažavanju nezaposlenosti* kroz ostvarivanje odgovarajućih programa obrazovanja za nezaposlene (Kulić, Despotović, 2001:10). Obrazovanje odraslih kao faktor prevazilaženja problema nezaposlenosti žena u Kantonu Sarajevo u najvećoj mjeri odnosi se na uključivanje nezaposlenih žena u neku od aktivnih politika zapošljavanja odnosno mjera tržišta rada, te na uključivanje u edukativne programe za sticanje znanja i vještina.

Neophodno je naglasiti ciljeve Zakona o obrazovanju odraslih kada se govori o odnosu obrazovanja i nezaposlenosti. Neki od ciljeva Zakona o obrazovanju odraslih tiču se veze između obrazovanja odraslih i fenomena nezaposlenosti i između ostalog odnose se na povećanje vrijednosti ljudskog kapitala u zemlji kroz poboljšanje obrazovne i kvalifikacione strukture stanovništva, zatim postizanje veće zapošljivosti, profesionalne fleksibilnosti te veće mobilnosti radne snage na tržištu rada. Posebno se ističe unapređivanje kvaliteta života te ostvarenje sveobuhvatnosti koncepta cjeloživotnog učenja koji treba da doprinese bržem napredovanju BiH prema društvu koje uči (Zakon o obrazovanju odraslih, 2015).

S obzirom na problematičnost nezaposlenosti žena, Kulić i Despotović tvrde da je realno očekivati da se *sve više žena uključuje* u različite programe obrazovanja odraslih, kako bi uticale na svoj položaj na radnom mjestu, u porodici i u društvu (Kulić, Despotović, 2001:11). Da je *obrazovanje žena* važan segment razvoja ličnosti žene ali i društva u cjelini govori se i u dokumentima o Međunarodnoj organizaciji obrazovanja odraslih, gdje obrazovanje žena predstavlja obrazovne aktivnosti koje su namijenjene ženama koje ulaze na tržište rada ili se vraćaju na tržište rada nakon nekog vremena provedenog kod kuće, ženama koje žele obogatiti vlastito ili društveno iskustvo. Naglasak je na savjetovanju o slici koju žena ima o sebi, promjenama uloga u porodici te izborima vezanim za samo zanimanje (Međunarodne organizacije o obrazovanju odraslih, 2009:131). Iz navedenog su vidljive neke od *funkcija obrazovanja odraslih*. Kulić i Despotović navode više funkcija, ali za potrebe razumijevanja obrazovanja nezaposlenih žena izdvojene su tri funkcije: 1. *ekonomska funkcija* – ekonomska efikasnost osnovnog obrazovanja odraslih, odnosno vitalan doprinos ekonomskom rastu; 2. *socijalno-politička funkcija* – razumijevanje društvenih procesa i aktivno učestvovanje u njima; 3. – *samorazvijajuća funkcija* – samoispunjenje čovjeka, odnosno razvijanje efektivnijih odnosa sa drugima, razumijevanje sopstvenih potencijala te stvaralačko korištenje slobodnog vremena (Kulić, Despotović, 2001:14).

Vidljivo je da funkcija obrazovanja odraslih nije samo vezana za tržište rada i sticanje određenih znanja i vještina potrebnih za svijet rada, već uticanje na kvalitet cjelokupnog života. Razumijevanje društvenih procesa i uloga odnosi se na snalaženje odraslih u novim ulogama u porodici i društvu, dok samorazvijajuća funkcija vodi do samoispunjenja čovjeka odnosno samoaktualizacije koja se nalazi na vrhu Maslow-ljeve piramide ljudskih potreba.

Društvo u kojem živimo je društvo znanja, a “društvo koje uči je društvo znanja” (Kulić, Despotović, 2001:17). Formalno obrazovanje osobama treba da omogući platformu za cjeloživotno učenje, a prema Kuliću i Despotoviću, princip cjeloživotne dostupnosti obrazovanja i učenja svim članovima društva je upravo jedan od osnovnih principa društva koje uči (Kulić, Despotović, 2001:17).

Obrazovanje odraslih je *interes pojedinca i države*, a Kulić i Despotović navode da se obrazovanje odraslih realizuje kroz “formalno, neformalno i informalno obrazovanje i učenje” u različitim vladinim i nevladinim organizacijama i agencijama, privrednim preduzećima, profesionalnim asocijacijama te kroz privatni sektor (Kulić, Despotović, 2001:18). U Bosni i Hercegovini i Sarajevu postoje mnogobrojne organizacije za obrazovanje odraslih, dok je vodeća stručna organizacija obrazovanja odraslih DVV International – Bosna i Hercegovina.

Neformalno obrazovanje, Orlović i Lovren nazivaju “drugim obrazovnim putem” odnosno načinom da se nadoknadi propušteno i isprave prethodni neadekvatni obrazovni izbori, a da je zadovoljavanje raznovrsnih obrazovnih potreba odraslih ljudi zapravo svrha postojanja neformalnog obrazovanja (Orlović, Lovren, 2014:113).

Obrazovne potrebe odraslih ljudi, prema Andriloviću, imaju *egzistencijalno obilježje*, a kvalitet učenja vještina se povećava. U obrazovnom procesu, odrastao čovjek je socijalno i profesionalno zreo čovjek koji uči intencijski i sustavno (Andrilović, 1976:26). Šta to znači? Odrastao čovjek, nakon završetka formalnog obrazovanja, stupa na tržište rada. Kako bi zadržao posao, pronašao posao ili se vratio na tržište rada nakon određenog vremena bez posla, neophodno je da stiče znanja i vještine koje može primijeniti praktično i koje će mu/joj pomoći u snalaženju, održavanju i napredovanju u svijetu rada.

U ljudskoj prirodi je potreba za učenjem. Odrasli imaju drugačije motive za učenjem u odnosu na djecu, ali Vizek Vidović i Vlahović Štetić ističu kako hronološka dob ipak nije najbolji pokazatelj sposobnosti učenja i pamćenja u svakodnevnom životu (Vizek Vidović, Vlahović Štetić, 2007:286). Andrilović navodi da su glavni *motivi* odraslih za učenjem zadovoljstvo, samopoštovanje te poštovanje od drugih, a jedan od najjačih motiva jeste “težnja za upotrebom naučenog” (Andrilović, 1976:27). Vidljivo je da su motivi odraslih za učenjem, zapravo sinonimi funkcija obrazovanja odraslih.

Nadalje, Andrilović navodi da motivi za učenjem mogu biti *motivi nedostatka* i *motivi razvoja* (Andrilović, 1976:31). Ukoliko se ovi motivi posmatraju iz ugla nezaposlenosti mogu se obrazložiti na sljedeći način: motivisana nedostatkom zaposlenja, žena ne može ispuniti svoje potrebe, pa stoga kroz programe obrazovanja odraslih pokušava da kompenzuje taj nedostatak i uloži u svoja znanja kako bi se na tržište rada vratila kompetentnija. Sa druge strane, motivi razvoja mogu se odnositi na razvoj vlastite ličnosti, pa se u obrazovne programe uključuju i zaposlene i nezaposlene žene.

Stručnost i životnu mudrost ljudi stiču godinama, a Vizek Vidović i Vlahović Štetić ističu da kod odraslih sticanje znanja i vještina u određenom području kroz obrazovanje i radno iskustvo dovodi do razvoja stručnosti te integriranja životnih iskustava u lični kontekst. Vlastito iskustvo i stručnost pomažu odraslima da kroz obrazovne aktivnosti razmjenjuju svoja iskustva sa drugim učesnicima očekujući da će od njih imati praktičnu korist u svijetu rada (Vizek Vidović, Vlahović Štetić, 2007:292).

Kada se govori o učenju odraslih, neophodno je spomenuti opservacijsko i iskustveno učenje. Vizek Vidović i Vlahović Štetić navode da je kod *iskustvenog učenja* ključno prepoznati ulogu iskustva u procesu učenja, zato što svako iskustveno učenje predstavlja povezivanje teorije sa praksom. Također, autori se pozivaju na Kolbov model iskustvenog učenja, odnosno na to da je učenje proces kontinuirane transformacije iskustava, preispitivanje već naučenog te transakcijski proces između osobe i okoline (Vizek Vidović, Vlahović Štetić, 2007:297). Pored iskustvenog učenja, *opservacijsko učenje* zauzima važan položaj kod učenja odraslih. Vizek Vidović i Vlahović Štetić opisali su Bandurin model opservacijskog učenja, čija je ključna uloga okolina i ponašanje drugih ljudi te mijenjanje inhibicija, učenje novih ponašanja ili poticanje nekog novog ponašanja putem opserviranja drugih ljudi (Vizek Vidović, Vlahović Štetić, 2007:295).

7. Metodološki okvir rada

U ranije provedenom istraživanju “Zaposlenost i obrazovanje posle pedesete” u Beogradu, autorica Pejatović i Orlović Lovren, obrađen je fenomen nezaposlenosti osoba iznad pedeset godina starosti. Uzorak istraživanja činili su nezaposleni muškarci i žene iznad pedeset godina starosti, a koji žive u Beogradu, Novom Sadu, Nišu, Kragujevcu i Pančevu. Na osnovu teorijskih spoznaja, ali i raznolikosti dobijenih podataka iz ovog istraživanja nastala je ideja o sličnom istraživanju koje je provedeno u Kantonu Sarajevo. Istraživanje se odnosi isključivo na nezaposlenost žena u Kantonu Sarajevo, sa posebnim naglaskom na dugotrajnu nezaposlenost mladih žena i žena starijih od pedeset godina.

7.1. Problem istraživanja

Suočavajući se sa sve većom pojavom nezaposlenosti u Kantonu Sarajevo, koja se odrazila posebno na žene, pojavila su se pitanja o razumijevanju i potencijalnim mogućnostima ublažavanja ovog fenomena. Obzirom da je nezaposlenost pojava koja vlada tržištem rada, logičan slijed bio je potražiti odgovore u obrazovnom sistemu odnosno obrazovanju općenito. Imajući u vidu neusklađenost obrazovnog sistema i tržišta rada odgovori su pronađeni teorijskim propitivanjem funkcija i područja obrazovanja odraslih. Nezaposlenost mladih žena i žena iznad 50 godina starosti posmatrana je kao posebna pojava s obzirom na nedostatak radnog iskustva kod mladih žena i na zastarijevanje znanja i vještina kod starijih žena. Također, sagledane su obrazovne potrebe nezaposlenih žena kao i mogućnosti ponovnog zapošljavanja kroz programe obrazovanja odraslih.

7.2. Cilj istraživanja

Cilj istraživanja je: Posmatrajući nezaposlenost kao fenomen koji posebno „pogađa“ žene u Kantonu Sarajevo, ispitati mogućnosti povećanja zapošljivosti ženske populacije kroz programe obrazovanja odraslih, uzimajući u obzir obrazovne potrebe nezaposlenih žena i uticaj nezaposlenosti na kvalitet njihovog života.

7.3. Zadaci istraživanja

Prvi zadatak istraživanja je analizirati literaturu iz područja sociologije, ekonomije, prava i andragogije i na taj način, sagledati i analizirati fenomen nezaposlenosti iz svih uglova, zatim analizirati literaturu iz andragogije, psihologije i obrazovanja odraslih kako bi se pronašli podaci o potrebama odraslih ljudi, načinu na koji uče i kvaliteti njihovog života. Na ovaj način nezaposlenost je smještena u kontekst obrazovanja, kao jedna od posljedica obrazovnog sistema, ali je obrazovanje predloženo kao jedno od mogućih rješenja nezaposlenosti.

Drugi zadatak istraživanja je analizirati statističke podatke Zavoda za zapošljavanje i uvidjeti razliku između nezaposlenosti žena i nezaposlenosti muškaraca u BiH i u Kantonu Sarajevo, sa posebnim naglaskom na stepen obrazovanja, godine starosti i zanimanja.

Treći zadatak istraživanja je, uz pomoć anketnog upitnika, koji je preuzet iz istraživanja autorica Pejatović i Orlović Lovren uz njihovu dozvolu, ispitati obrazovne potrebe, očekivanja, stavove i kvalitet života nezaposlenih žena u Kantonu Sarajevo.

Četvrti zadatak istraživanja je, putem polustrukturiranog intervjua sa ovlaštenim osobama u GIZ-u i DVV-u, analizirati obrazovne programe iz oblasti obrazovanja odraslih, koji se nude nezaposlenim osobama s ciljem povećanja njihove zapošljivosti, sa posebnim naglaskom na nezaposlenost žena i na mjere kojima se ublažava nezaposlenost žena.

Peti zadatak istraživanja je ispitati potrebe tržišta rada, odnosno putem polustrukturiranog intervjua sa direktorom Zavoda za zapošljavanje Kantona Sarajevo saznati koja su to zanimanja koja danas nezaposlenim ženama nude mogućnost zaposlenja, te koje su to tražene kvalifikacije koje je potrebno da nezaposlene žene imaju kako bi se vratile na tržište rada.

7.4. Istraživačka pitanja

S obzirom na cilj i zadatke ovog istraživanja, istraživačka pitanja su sljedeća:

1. Kakav je odnos između formalnog obrazovanja i nezaposlenosti, obzirom na to da je nezaposlenost jedna od posljedica formalnog obrazovanja, te na koji način obrazovanje odraslih može da ublaži nezaposlenost?
2. Kakav je stav nezaposlenih žena prema nezaposlenosti i povratku na tržište rada uz pomoć mjera obrazovanja odraslih, da li su zadovoljene njihove obrazovne potrebe te kako nezaposlenost utiče na kvalitet njihovog života?

3. Koje su to mjere i strategije obrazovanja odraslih koje se provode s ciljem ublažavanja nezaposlenosti žena?

7.5. Metode, tehnike i instrumenti istraživanja

Istraživanje „Obrazovanje odraslih i fenomen nezaposlenosti žena u Kantonu Sarajevo“ je po svojoj prirodi **kvalitativno istraživanje**. Prema autorima Knežević Florić i Ninković, kvalitativna istraživanja su usmjerena prema dubljem razumijevanju značenja ljudskih akcija, odnosno nastoje ustanoviti značenja koja ljudi pripisuju događajima (Knežević Florić, Ninković, 2012:35).

U ovom slučaju značenja koja ljudi pripisuju događajima odnose se na stav nezaposlenih žena u Kantonu Sarajevo prema nezaposlenosti, zatim na kvalitet života na koji direktno utiče nezaposlenost te na obrazovne programe koji mogu da povećaju njihove šanse za zaposlenje. Svrha kvalitativnih istraživanja je holističko i idiografsko proučavanje fenomena, gdje je istraživač glavni instrument, uzorak je mali, a podaci se analiziraju narativnim opisivanjem i interpretacijom (Knežević Florić, Ninković, 2012:36).

Istraživačke metode korištene u ovom istraživanju su: metoda teorijske analize, deskriptivna metoda i servej metoda (survey).

Metoda teorijske analize obuhvata proučavanje i razvijanje pedagoške teorije. Metodom teorijske analize se prikupljaju, sređuju, klasificiraju i analiziraju podaci te se dovode do uzročno-posljedičnih veza i odnosa i na osnovu toga se izvode zaključci (Knežević Florić, Ninković, 2012:120).

U ovom istraživanju metoda teorijske analize, odnosno tehnika **analiza dokumentacije** je korištena kako bi se fenomen nezaposlenosti sagledao iz uglova sociologije, ekonomije, andragogije i prava kroz zakone. Pored toga, ova metoda korištena je kako bi se pronašli podaci o potrebama odraslih ljudi, kvaliteti njihovog života te načinu na koji uče, kroz analizu literature iz oblasti andragogije, obrazovanja odraslih i psihologije. Također, metodom teorijske analize nezaposlenost, obrazovanje i obrazovanje odraslih dovedeni su u uzročno-posljedičnu vezu.

Deskriptivna metoda suštinski se odnosi na opisivanje pojava i stanja, a autori Knežević Florić i Ninković, također navode da se u pedagogiji ova metoda odnosi na istraživanje na osnovu deskripcije određenih pedagoških pojava. Istraživač, dakle, mora tačno da zna koju pojavu i koje stanje želi da opisuje u konkretnim uslovima života i rada.

Uslovi primjene deskriptivne metode su mnogobrojni, međutim svi oni mogu da se obuhvate sa tri pitanja: šta opisivati, koliko opisivati i kako opisivati. U okviru deskriptivne metode koriste se sve raspoložive tehnike i instrumenti pri sakupljanju podataka, između ostalog i tabelarni pregledi (Knežević Florić, Ninković, 2012:122).

U istraživanju o nezaposlenosti žena u Kantonu Sarajevo, deskriptiva metoda primijenjena je na opisivanje nezaposlenosti žena u Kantonu Sarajevo, broj nezaposlenih žena obzirom na dob, stepen obrazovanja i općinu prebivališta. Obuhvaćena je manifestacija pojave nezaposlenosti žena te njene posljedice.

Treća metoda korištena u ovom istraživanju je **servej metoda (survey)**. Suzić navodi da je servej zapravo istraživački pristup kojim „ne mijenjamo ništa u postojećoj praksi ali snimamo ili mjerimo, opisujemo, poredimo, kontrastiramo, klasifikujemo, analiziramo i interpretiramo odnose među ljudima i pojavama, stavove i vrijednosti ljudi, procese, fenomene u društvu i prirodi“ (Suzić, 2007:57). Suzić, također, navodi da se na osnovu servej istraživanja mogu uočiti veze i trendovi, te razlike među fenomenima koji su tretirani, zatim, uzročno-posljedični odnosi i predviđati određeni tokovi, procesi i neki vidovi ponašanja ljudi. Servej metodom prikupljaju se podaci u određenom vremenu sa namjerom da se opiše priroda postojećih uslova ili da se otkriju odnosi među specifičnim fenomenima (Suzić, 2007:58).

Servej metoda je u istraživanju o nezaposlenosti žena korištena kako bi se analizirali stavovi i vrijednosti nezaposlenih žena te odnos nezaposlenih žena prema samom fenomenu nezaposlenosti. Pored toga servej metoda korištena je i kako bi se otkrila veza između obrazovanja odraslih odnosno programa i obuka i povratka nezaposlenih žena na tržište rada.

U ovu svrhu korištene su **tehnike anketiranja i intervjuiranja**.

Intervju je jedna od tehnika servej metode korištena u ovom istraživanju. Knežević Florić i Ninković navode da intervjuisanje spada u kvalitativne tehnike prikupljanja podataka, a intervju po svojoj formi može biti vezan (strukturisan) i slobodan (nestrukturisan) (Knežević Florić, Ninković, 2012:159).

Intervju korišten u ovom istraživanju je slobodan i uz pomoć ove tehnike pokušalo se između ostalog saznati u kojoj mjeri obrazovanje odraslih utiče na zapošljavanje nezaposlenih žena u Kantonu Sarajevo kroz obrazovne programe, obuke i prekvalifikaciju, koliko su nezaposlene žene uključene u obrazovne sadržaje i programe, koje su to kompetencije potrebne ženama na tržištu rada te koja su to sufcitarna zanimanja na tržištu rada i da li za njih postoji obuka ili

obrazovni program. Obavljena su tri intervjua slobodne forme sa tadašnjim direktorom Zavoda za zapošljavanje Midhatom Osmanbegovićem, direktorom DVV International ureda u Sarajevu Emirom Avdagićem i sa projekt menadžerom u GIZ uredu u Sarajevu Amrom Muratović.

Prednost slobodnog intervjua, prema Vujeviću, je ta što je slobodni intervju sličan običnom razgovoru, a ispitanik se pusti da slobodno govori kako bi se oslobodio formalnih, sadržajnih i psiholoških ograničenja. Slobodni intervju upotrebljava se kada se želi dublje prodrijeti u problematiku koja se istražuje (Vujević, 2006:148). Transkript svakog obavljanog intervjua nalazi se u prilogima (Prilog br. 1). Pitanja se uglavnom razlikuju od ispitanika do ispitanika, a prije samog razgovora nisu tačno strukturisana pitanja već elementi, smjernice i osnova na kojoj se gradio razgovor. Tokom razgovora formulisana su pitanja koja su postavljana u za to pogodnom trenutku, kako bi se naposljetku dobila cjelina i ključne informacije neophodne za istraživanje. U transkriptu intervjua predstavljena su pitanja formulisana u cjelosti.

Anketiranje je još jedna od tehnika servej metode i obavlja se uz pomoć posebnih istraživačkih instrumenata. Knežević Florić i Ninović navode da se u praksi najčešće primjenjuju različiti tipovi upitnika – mjernih instrumenata koji su sastavljeni od stavki ili otvorenih i zatvorenih pitanja. Zatvorena pitanja su pitanja sa ponuđenim odgovorima, dok su otvorena pitanja pitanja sa slobodnim odgovorom (Knežević Florić, Ninković, 2012:154).

Instrument anketni upitnik (Prilog br.2) korišten u ovom istraživanju preuzet je iz istraživanja Aleksandre Pejatović i Violete Orlović Lovren te modifikovan i prilagođen populaciji koja čini uzorak istraživanja, a koja se ispituje u Kantonu Sarajevo. Pismena dozvola za korištenje anketnog upitnika nalazi se u prilogima (Prilog br.3).

Anketni upitnik sastoji se od 36 pitanja neophodnih za istraživanje i prostora namijenjenog za komentar ispitanika koje nije bilo obavezno popuniti. Upitnik se sastoji od 6 pitanja otvorenog tipa i 30 pitanja zatvorenog tipa. Pitanja otvorenog tipa odnose se na sociodemografske podatke i na procjenu efekta nezaposlenosti na kvalitet života ispitanika. Upitnik sadrži skale procjene obrazovnih aktivnosti, obrazovnih sadržaja te obrazovanja kao faktora prevazilaženja problema nezaposlenosti žena, barijera za zapošljavanje ali i mjera aktivne politike zapošljavanja. Anketiranje ispitanika obavljeno je uz pomoć zaposlenika Biroa za zapošljavanje u svih 9 opština u Kantonu Sarajevo koji su upitnike u printanoj formi podijelili nezaposlenim ženama. Jedan dio upitnika u elektronskoj formi je distribuiran na Internet portale, platforme i društvene mreže odnosno grupe. Prikupljanje i selekcija distribuiranih i validno popunjenih upitnika u printanoj i elektronskoj formi trajalo je od 01.08.2017. do 31.12.2017. godine.

Za obradu podataka dobijenih anketnim upitnikom korištena je **analiza frekvencija i postotaka te izračunavanje aritmetičke sredine**.

Aritmetička sredina je najčešće korištena mjera centralne tendencije. Prema Sokolovskoj, aritmetička sredina spada u grupu potpunih ili izračunatih mjera i određuje se tako što se sabere vrijednosti numeričke promjenive i podijele sa ukupnim brojem elemenata osnovnog skupa (Sokolovska, 2013:44). Petz navodi da je jedna od prednosti aritmetičke sredine to što se koristi kada se želi dobiti srednja vrijednost koja najbolje reprezentira pojavu koja se istražuje, zato što je aritmetička sredina jedna od najčešćih i najpoznatijih mjera „prosjeaka“ (Petz, 1997:45).

7.6. Uzorak istraživanja

Uzorak istraživanja čine nezaposlene žene od 18 do 60 godina starosti koje žive u Kantonu Sarajevo, a koje su popunile anketni upitnik i 3 ovlaštene osobe sa kojima je obavljen intervju. Prvenstveno je planirani uzorak istraživanja činilo 350 nezaposlenih žena iz svih 9 opština Kantona Sarajevo, međutim, uzimajući u obzir nepotpuno popunjavanje anketnog upitnika i osipanje ispitanika, zvaničan broj ispitanika nakon prikupljanja i selekcije anketnih upitnika je 187 nezaposlenih žena. Obzirom da se istraživanje odnosi isključivo na žensku populaciju, u istraživanje su bile uključene samo pripadnice ženskog spola, od 18 do 60 godina starosti, prijavljene na evidenciju Zavoda za zapošljavanje sa prebivalištem u jednoj od opština u Kantonu Sarajevo.

U ovakvim okvirima uzorak ovog istraživanja je *namjerni*, sa elementima *slučajnog uzorka*. Namjerni uzorak zasniva se na izboru ispitanika koji prema istraživačevoj procjeni najsvrhovitije mogu doprinijeti ostvarivanju ciljeva istraživanja. U kvalitativnim istraživanjima uzorak istraživanja je najčešće namjerni, a biranje ovakvog uzorka ima za cilj relevantnost za razumijevanje fenomena koji se proučava (Knežević, Florić, Ninković, 2012:112). Sa druge strane uzorak ovog istraživanja je i slučajni uzorak, obzirom da „svaki individuum populacije ima jednaku vjerovatnost da bude izabran u uzorak“ (Petz, 1997:279).

8. Rezultati istraživanja

Istraživanje “Obrazovanje odraslih i fenomen nezaposlenosti žena u Kantonu Sarajevo” se može podijeliti u 3 međusobno povezana dijela, na osnovu kojih su formirana istraživačka pitanja. Kako bi se pokušao rasvijetliti ovaj fenomen bilo je neophodno dovesti u vezu obrazovanje i nezaposlenost. Na taj način nezaposlenost se posmatrala kao jedna od posljedica obrazovnog sistema, ali se obrazovanje odraslih posmatralo kao moguće rješenje za povratak na tržište rada. U tom procesu istražilo se kako nezaposlenost utiče na kvalitet života nezaposlenih žena, uzimajući u obzir socio-demografsku strukturu uzorka istraživanja kao objektivne pokazatelje kvalitete života.

Kako bi se dobio odgovor na *prvo istraživačko pitanje*, bilo je neophodno analizirati literaturu iz područja sociologije, ekonomije, prava i andragogije te na taj način sagledati fenomen nezaposlenosti iz svih uglova i dovesti nezaposlenost u vezu sa obrazovanjem. Zatim analizirati literaturu iz oblasti andragogije, psihologije i obrazovanja odraslih kako bi se pronašle informacije o obrazovnim potrebama odraslih ljudi, te na ovaj način prikazati obrazovanje odraslih kao mogućnost za ponovno zapošljavanje nezaposlenih žena.

Drugo istraživačko pitanje ticalo se stava nezaposlenih žena prema nezaposlenosti, odnosno povratku na tržište rada uz pomoć mjera obrazovanja odraslih. Također, ispitan je način na koji nezaposlenost utiče na kvalitet života ispitanica. Odgovor na ovo istraživačko pitanje dobijen je analiziranjem i interpretacijom podataka iz anketnog upitnika kojeg su ispunile ispitanice.

Treće istraživačko pitanje uključivalo je konkretne mjere obrazovanja odraslih koje se provode s ciljem ublažavanja nezaposlenosti. Prilikom istraživanja ispitana je i participacija nezaposlenih žena u obrazovnim programima. Odgovor na ovo pitanje dobijen je analiziranjem intervjua sa ovlaštenim osobama.

Obzirom na veliki broj podataka, i nemogućnost isključivanja dobijenih odgovora, sumirani odgovori na istraživačka pitanja predstavljeni su u poglavlju br.9. U nastavku su analizirani i opisani podaci dobijeni anketnim upitnikom kojeg su popunile nezaposlene žene te podaci dobijeni putem slobodnog intervjua.

8.1. Analiza podataka dobijenih obradom anketnog upitnika

Analiza anketnog upitnika podijeljena je u tri segmenta kako bi se dobile zasebne cjeline. Prvi segment odnosi se na socio-demografsku strukturu uzorka istraživanja.

Drugi segment predstavlja radni profil ispitanica, odnos ispitanica prema nezaposlenosti spremnost na uključivanje u obrazovne programe, formalno obrazovanje, pomoć pri traženju posla. U ovom segmentu obuhvaćena je i uloga obrazovnih aktivnosti u prevazilaženju nezaposlenosti žena.

Posljednji segment posvećen je kvaliteti života nezaposlenih žena. U ovom segmentu zastupljena su pitanja o generalnom zadovoljstvu životom te uticaju nezaposlenosti na kvalitet života.

8.1.1. Socio – demografska struktura uzorka istraživanja

U istraživanju “Obrazovanje odraslih i fenomen nezaposlenosti žena u Kantonu Sarajevo” učestvovalo je 187 ispitanika - nezaposlenih žena (u daljem tekstu “ispitanice”).

Posmatrajući karakteristike uzorka istraživanja, prikazane u tabeli br.3. (koja slijedi), s obzirom na starost, najveći procenat ispitanica spada u kategoriju od 26 do 35 godina (45,5%), dok najmanji procenat ispitanica spada u kategoriju od 56 do 60 godina starosti (3,2%).

Prema nivou obrazovanja najveći procenat zastupljenih u uzorku jesu ispitanice sa četverogodišnjom srednjom školom (35,9%), potom sa završenim fakultetom (prvi stepen studija) (27,3%), zatim sa trogodišnjom srednjom školom (15%) i magisterijem (11,8%), dok je manji procenat zastupljenih sa osnovnom školom (5,3%). Najmanji procenat zastupljenih jesu ispitanice sa osnovnom školom i stručnom osposobljenosti (0,5%). Najveći broj ispitanica živi u porodicama sa tri člana domaćinstva (32,1%), potom sa četiri člana domaćinstva (28,3%), zatim u domaćinstvima koja broje dva člana (17,6%), a 4,3% ispitanica žive same. Najveći broj ispitanica obuhvaćenih istraživanjem živi u općini Novi Grad (23,5%), a najmanje u općini Trnovo (2,1%).

Najveći broj ispitanica živi u domaćinstvima u kojima je zaposlen samo jedan član (61,5%), dok čak 18,2% ispitanica živi u domaćinstvima u kojima nije zaposlen niti jedan član.

Tabela br. 3. Struktura uzorka istraživanja

Karakteristike	Ispitanika	Frekvencije	Ukupno	Procenti	Ukupno
Spol	Muški	-	187	-	100%
	Ženski	187		100%	
Godine starosti	18-25	32	187	17,1%	100%
	26-35	85		45,5%	
	36-45	45		24,1%	
	46-55	19		10,1 %	
	56-60	6		3,2%	
Nivo obrazovanja	Nepotpuna osnovna škola	-	187	-	100%
	Osnovna škola	10		5,3 %	
	Osnovna škola i stručna osposobljenost	1		0,5 %	
	Trogodišnja srednja škola	28		15%	
	Četverogodišnja srednja škola	67		35,9%	
	Specijalizacija nakon srednje škole (V stepen, VKV)	4		2,1%	
	Viša škola	4		2,1%	
	Fakultet	51		27,3%	
	Magisterij	22		11,8%	
	Doktorat	-		-	
Bračni status:	U braku ili trajnijoj vanbračnoj zajednici	115	187	61,5%	100%
	Ni u braku ni u trajnijoj vanbračnoj zajednici	72		38,5%	
Porodični status: broj članova domaćinstva	Jedan	8	187	4,3%	100%
	Dva	33		17,6%	
	Tri	60		32,1%	
	Četiri	53		28,3%	
	Pet i više	31		16,6%	
	Bez odgovora	2		1,1%	
Porodični status: broj zaposlenih članova	Nijedan	34	187	18,2%	100%
	Jedan	115		61,5%	
	Dva i više	36		19,2%	
	Bez odgovora	2		1,1%	
Porodični status: broj izdržavanih članova	Nijedan	-	187	-	100%
	Jedan	11		5,9%	
	Dva	38		20,3%	
	Tri	57		30,5%	
	Četiri i više	79		42,2%	
	Bez odgovora	2		1,1%	
Mjesto: Općina u Kantonu Sarajevo	Stari Grad	23	187	12,4%	100%
	Centar	27		14,4%	
	Novo Sarajevo	26		13,9%	
	Novi Grad	44		23,5%	
	Ilidža	28		15%	
	Hadžići	10		5,3%	
	Vogošća	17		9,1%	
	Ilijaš	8		4,3%	
	Trnovo	4		2,1%	

Podaci o zanimanjima ispitanica nisu prikazani u tabeli br.3 zbog raznolikosti i disperzije odgovora, pa je stoga napravljena posebna tabela za kategorije zanimanja. Imajući u vidu da je ovo jedno od otvorenih pitanja u anketnom upitniku zanimanja nisu klasifikovana prema srodnim zanimanjima nego su predstavljena u cjelosti s obzirom na stepen obrazovanja. Svih 187 ispitanica obuhvaćenih ovim istraživanjem odgovorilo je na pitanje o zanimanju, pa je tako navedeno ukupno 83 zanimanja i zvanja stečenih obrazovanjem. Među odgovorima su se našli odgovori 20 ispitanica koje nemaju zanimanje nego završenu osnovnu školu ili gimnaziju. Zanimanja će u nastavku biti predstavljena u kategorijama prema stepenu obrazovanja i broju ispitanica (frekvencija) koje su upisale određeno zanimanje.

Tabela br. 4 . Zanimanja ispitanica

Kategorija	Opis kategorije	Frekvencije (f)
Osnovna škola	“Domaćica”	10
Osnovna škola i stručna osposobljenost	“Daktilograf”	1
Trogodišnja srednja škola/zanimanje	“Kuhar” “Frizer” “Prerađivač brašna i vafla” “Daktilograf” “Krojač” “Zlatar” “Kozmetičar” “Pekar” “Voćar” “Cyječar” “Optičar” “Poslastičar” “Trgovac”	4 4 1 2 2 1 1 1 1 1 1 1 1 8
Četverogodišnja škola/zanimanje, V stepen stručne osposobljenosti, Viša škola	“Gimnazija” “Knjigovođa” “Dizajner tekstila” “Modni kreator” “Vozač/komercijalist” “Viši referent” “Finansijski analitičar” “Matičar” “Saradnik prevodioca za ruski jezik” “Računovođa” “Administrativni službenik” “Poslovođa u trgovini” “Trgovac” “Ekonomski tehničar” “Poljoprivredni tehničar” “Građevinski tehničar” “Turistički tehničar” “Zubni tehničar”	10 1 1 1 2 1 1 1 1 1 1 2 2 12 2 2 2 2 1

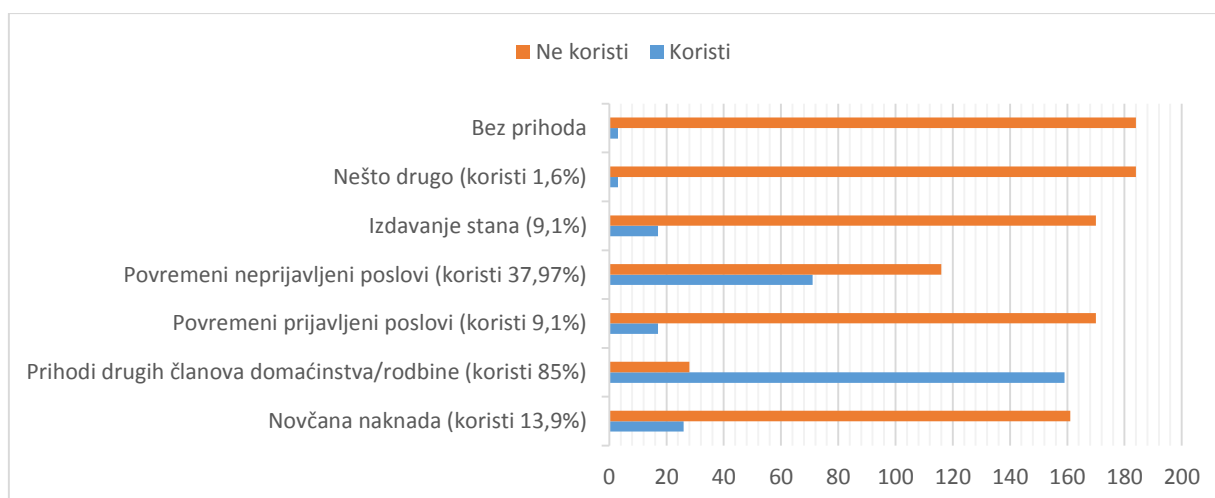
	<p>“Medicinska sestra tehničar”</p> <p>“Pedijatrijska sestra tehničar”</p> <p>“Psihogerijatrijska sestra tehničar”</p> <p>“Ginekološko-akušerska sestra tehničar”</p> <p>“Fizioterapeutski tehničar”</p> <p>“Veterinarski tehničar”</p> <p>“Farmaceutski tehničar”</p> <p>“Tehničar drumskog saobraćaja”</p> <p>“Laboratorijski tehničar”</p> <p>“Hemijski tehničar”</p> <p>“Tekstilni tehničar”</p> <p>“Mašinski tehničar”</p> <p>“Elektrotehničar”</p> <p>“Grafički tehničar”</p> <p>“Likovni tehničar primijenjenog kiparstva”</p>	<p>7</p> <p>1</p> <p>1</p> <p>1</p> <p>3</p> <p>3</p> <p>4</p> <p>1</p> <p>1</p> <p>1</p> <p>1</p> <p>1</p> <p>4</p> <p>1</p> <p>1</p> <p>1</p>
BA/diplomirani...	<p>“Ekonomije / Diplomirani ekonomist”</p> <p>“Prava/Diplomirani pravnik”</p> <p>“Biologije”</p> <p>“Arheologije”</p> <p>“Kriminalistike/Dipl. kriminalist”</p> <p>“Politologije/Dipl. politolog”</p> <p>“Građevinarstva”</p> <p>“Međunarodni odnosi i diplomatija”</p> <p>“Pedagogije”</p> <p>“Psihologije”</p> <p>“Historije umjetnosti”</p> <p>“Geografije”</p> <p>“MIT”</p> <p>“Radiološke tehnologije”</p> <p>“Vaspitač “</p> <p>“Socijalni rad”</p> <p>“Projektni menadžer”</p> <p>“Hemijski inženjer”</p>	<p>8</p> <p>8</p> <p>2</p> <p>1</p> <p>4</p> <p>3</p> <p>2</p> <p>1</p> <p>1</p> <p>1</p> <p>1</p> <p>1</p> <p>1</p> <p>1</p> <p>1</p> <p>1</p> <p>4</p> <p>1</p> <p>1</p>
Nastavnik/profesor	<p>“Vjeronauke”</p> <p>“BHS jezika i književnosti”</p> <p>“Razredne nastave”</p> <p>“Sporta”</p> <p>“Pedagogije”</p> <p>“Njemačkog jezika”</p>	<p>1</p> <p>3</p> <p>2</p> <p>1</p> <p>1</p> <p>1</p>
MA/magistar	<p>“Ekonomije”</p> <p>“Poljoprivrede”</p> <p>“Prava”</p> <p>“Historije”</p> <p>“Politologije”</p> <p>“Ruskog jezika i književnosti”</p> <p>“Sociologije”</p> <p>“Farmacije”</p> <p>“Komunikologije”</p> <p>“BHS jezika”</p> <p>“Hemije”</p> <p>“Ekologije”</p> <p>“Pedagogije”</p>	<p>1</p> <p>1</p> <p>1</p> <p>1</p> <p>1</p> <p>2</p> <p>3</p> <p>1</p> <p>2</p> <p>1</p> <p>1</p> <p>1</p> <p>1</p>

	“Menadžmenta”	1
	“Regionalnog i prostornog planiranja”	1
	“Saobraćaja i komunikacija”	1
	“Socijalni rad” (f=2)	2

U teorijskom dijelu rada izdvojena su suficitarna zanimanja prema podacima kantonalnog zavoda za zapošljavanje, ali i prema podacima dobijenim analizom anketnog upitnika. Kao suficitarna zanimanja ističu se: BA i MA Socijalni rad, BA/diplomirani Pravnik, BA/diplomirani Ekonomist, Medicinska sestra – tehničar, Ekonomski tehničar, te trgovac, zajedno sa 10 ispitanica sa završenom osnovnom školom, koje su se izjasnile kao „Domaćica“ i sa 10 maturantica gimnazije.

U tabeli br.1. vidljivo je da čak 18,2% ispitanica živi u domaćinstvima u kojima nije zaposlen nijedan član, dok 61,5%, živi u porodicama u kojima je zaposlen samo jedan član, a 19,2% ispitanica živi u porodicama u kojima su zaposlena dva ili više članova domaćinstva. Ovi podaci potkrepljuju odgovor ispitanica o izvorima prihoda domaćinstva. Naime, 85% ispitanica živi od prihoda drugih članova domaćinstva, bilo da se radi o plaći, penziji ili novčanoj naknadi. 3 ispitanice su navele da žive bez ikakvih novčanih prihoda.

Pregled ostalih izvora prihoda domaćinstva ispitanica, poput izdavanja stana, povremenih neprijavljenih ili prijavljenih poslova, nalazi se u grafikonu br.1 gdje su prikazani odgovori ispitanica u vidu „koristi“ ili „ne koristi“ izvor finansiranja. Kao opciju prihoda „nešto drugo“, dvije ispitanice su navele penziju roditelja, a jedna šehidsku penziju. Pitanje o prihodima domaćinstva ispitanica je pitanje sa mogućnošću odabira višestrukih odgovora, pa su stoga odgovori ispitanica prikazani u procentima.

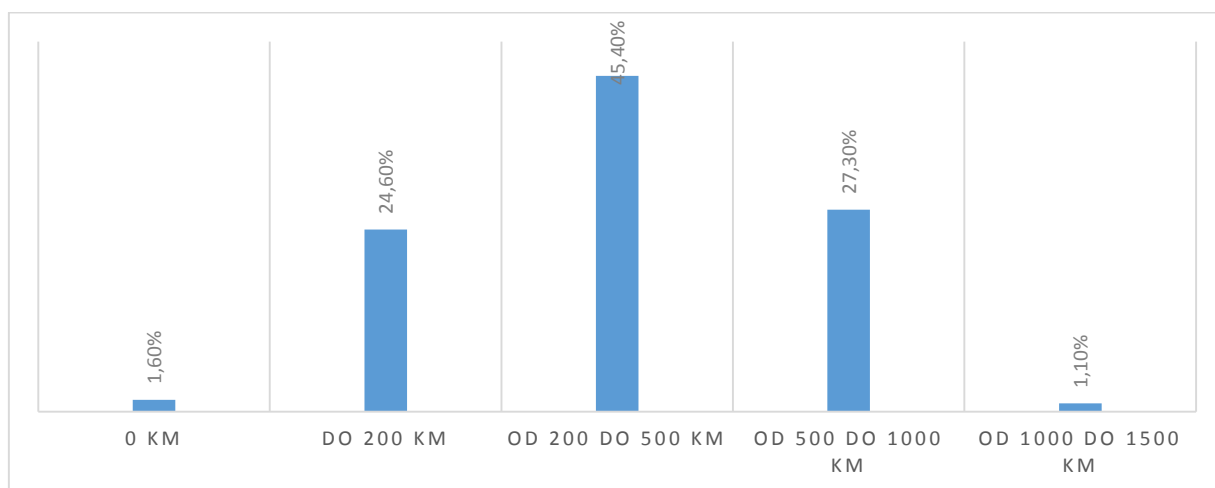

Grafikon br.1. Izvori prihoda ispitanica

Novčanu naknadu preko Biroa za zapošljavanje koristi 3,20%, tačnije 6 ispitanica, odnosno 96,80% ne koristi ovu vrstu novčane naknade.

Što se tiče naknada po drugom osnovu, 89,31% ispitanica ne koristi naknade ni po kojem osnovu, međutim, 2,14%, odnosno 4 ispitanice koriste *alimentaciju*, 4,81% ispitanica prima *dječiji doplatak*, 2,14% ispitanica koristi *invalidninu*, 1,07%, odnosno 2 ispitanice primaju *porodiljnu novčanu naknadu*, dok *socijalnu pomoć* prima jedna ispitanica.

S obzirom na izvor prihoda domaćinstva nezaposlenih žena, jedno od pitanja je bilo da ispitanice procijene visinu mjesečnog prihoda domaćinstva. 45,40% ispitanica procijenilo je da njihovo domaćinstvo mjesečno ima prihod od 200 do 500 KM, a 27,30% ispitanica prihod domaćinstva je procijenilo od 500 do 1000 KM. Pregled visine mjesečnog prihoda ispitanica nalazi se u grafikonu br. 2.

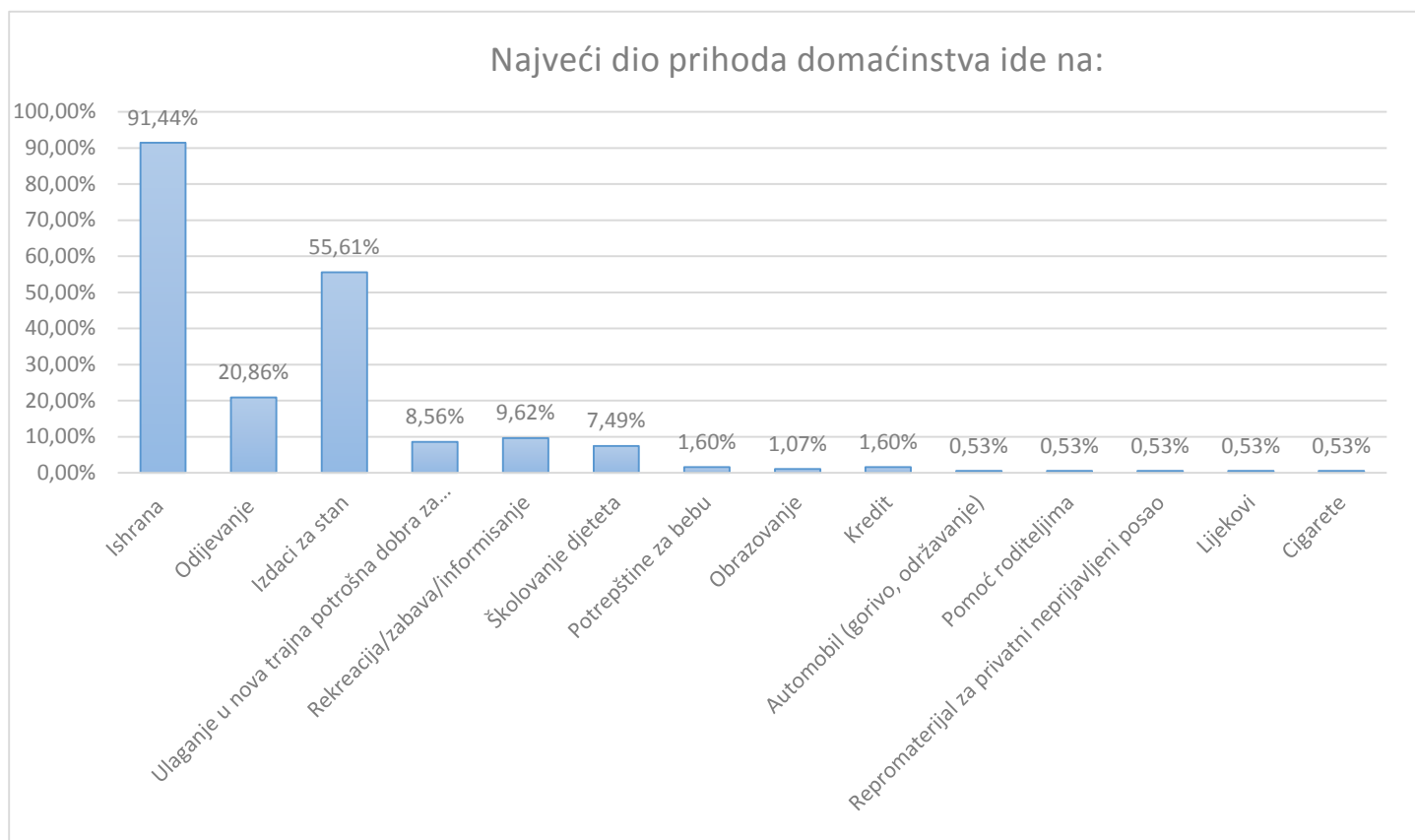
Grafikon br.2. Mjesečni prihod domaćinstva ispitanica

S obzirom na mjesečni prihod domaćinstva i izvore finansiranja, ispitanice su trebale procijeniti prioritet za trošenje najvećeg dijela prihoda domaćinstva. Među ponuđenim opcijama bili su izdaci za stan, ishrana, odijevanje, ulaganje u nova trajna potrošna dobra za domaćinstvo, rekreacija te nešto drugo gdje su ispitanice mogle upisati svoj odgovor. Ispitanice su za ovo pitanje mogle odabrati više odgovora.

Odgovori ispitanica predstavljeni su u grafikonu br. 3, a najveći broj ispitanica, tačnije 91,44% označile su ishranu kao prioritet, dok je najmanje ispitanica 9,62 % označilo rekreaciju/zabavu/informisanje.

Opcije “nešto drugo” predstavljene su pojedinačno u grafikonu, a ispitanice su navele: “školovanje/obrazovanje djeteta”, “potrepštine za bebu”, “obrazovanje”, “kredit”,

“automobil (gorivo, održavanje)”, “pomoć roditeljima”, “repromaterijal za privatni neprijavljeni posao”, “lijekovi”, “cigarete”.

Grafikon br.3. Trošenje najvećeg dijela prihoda domaćinstva

Na pitanje o stambenom statusu, 41,7% ispitanica odgovorilo je da je vlasnik stana ili kuće u kojem živi, 6,9% ispitanica izjasnilo se kao nosilac stanarskog prava. Kod roditelja, djece, rođaka živi 35,3% ispitanica, dok je njih 11,8% podstanar. Pitanje je nudilo opciju “nešto drugo” koju je ispunilo 8 ispitanica. Zbog raznolikosti, odgovori su predstavljeni u cjelosti:

“Vlasnik stana koji nije otplaćen.”

“Čuvanje kuće ljudima iz inostranstva bez plaćanja stanarine.”

“Stambeni kredit.”

“Živim u kući u izgradnji koja ima krov i par prozora i toalet (stoji, kako je otac umro) nije moje vlasništvo, još uvijek se nije podijelilo sa mojim bratom i sestrom. A bez plate nije moguće imati novac za kiriju i kako treba stan.”

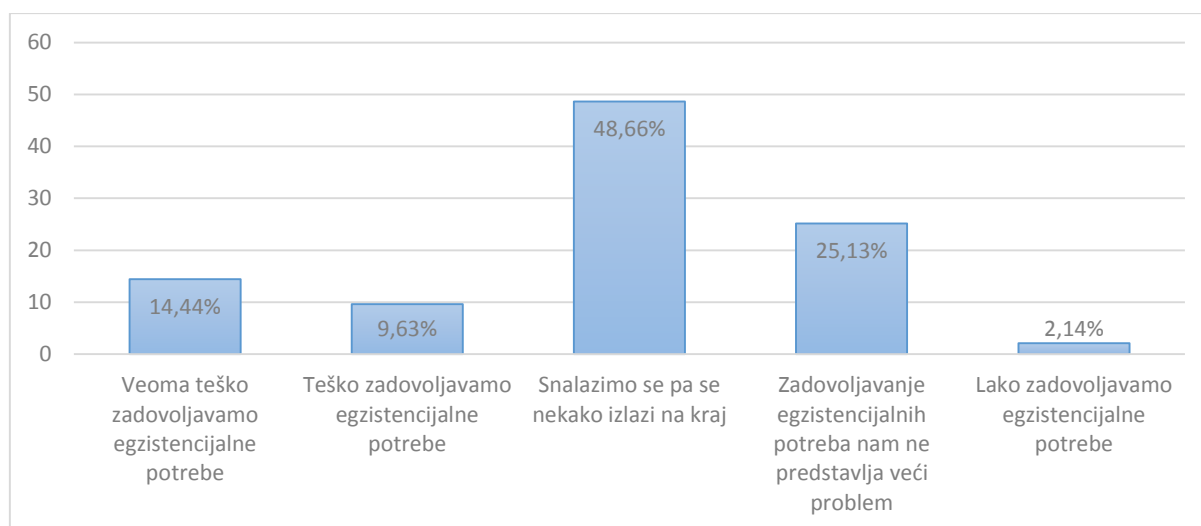
“Pravim kuću.”

“Raseljeno lice.”

“Od prijatelja koristim stan.”

“Živim u rođakovoj kući i održavam je dok on ne dođe iz inostranstva, onda se snalazimo.”

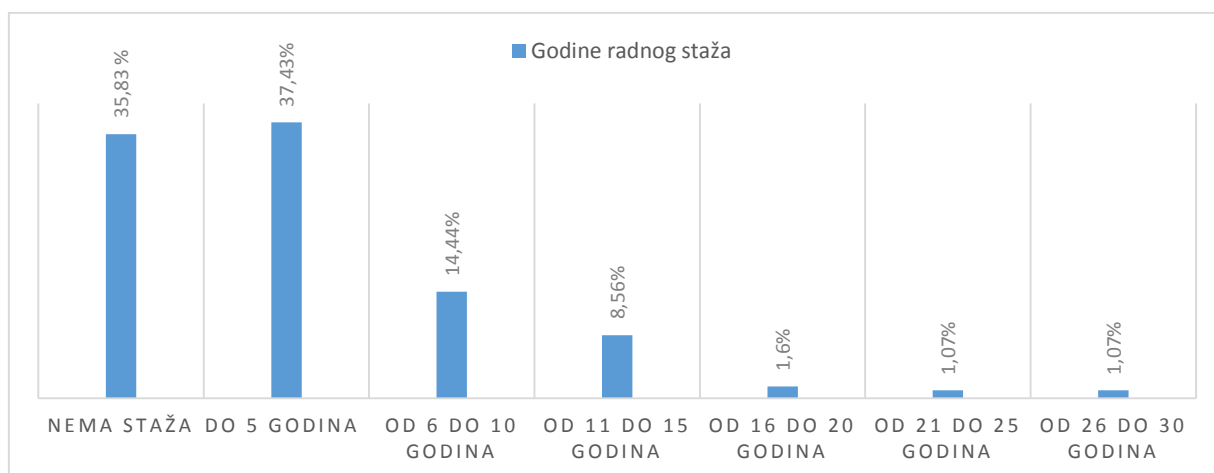
Posljednje pitanje u ovom segmentu odnosi se na zadovoljavanje egzistencijalnih potreba sa prihodima koje domaćinstvo ima. Ispitanice su označile u kojoj mjeri su njihove egzistencijalne potrebe zadovoljene. Odgovori ispitanica predstavljeni su u grafikonu br.4.

Grafikon br.4. *Zadovoljavanje egzistencijalnih potreba sa prihodima koje domaćinstvo ima*

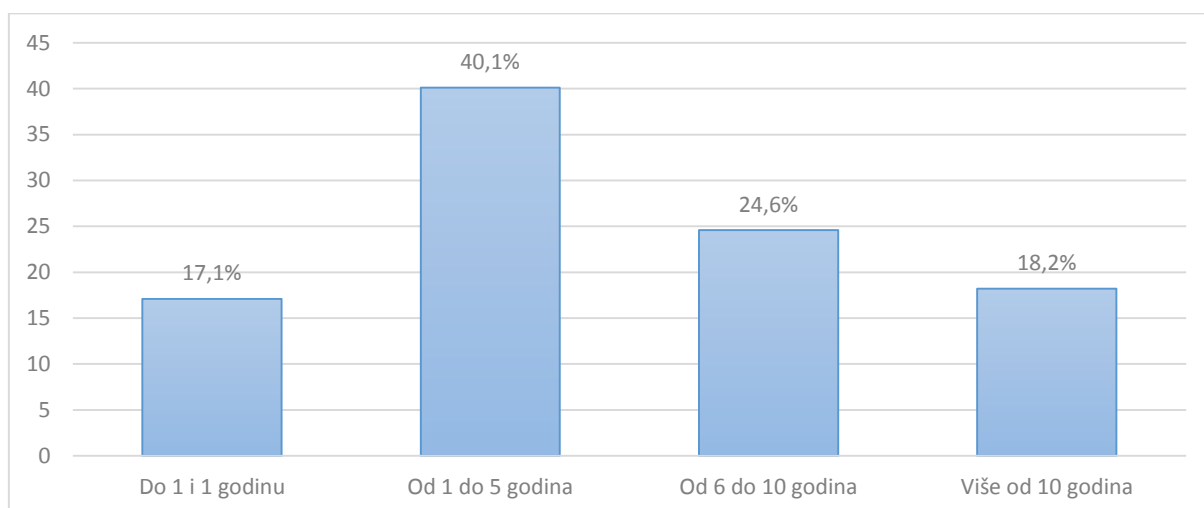
8.1.2. Radni profil i odnos ispitanica prema nezaposlenosti

Set pitanja o radnom profilu ispitanica sastoji se od dužine radnog staža, dužine nezaposlenosti te vremena provedenog na evidenciji Zavoda za zapošljavanje. Iz odgovora ispitanica vidljivo je da 37,43% spada u grupu osoba koje imaju do 5 godina radnog staža, dok je čak 35,83% bez radnog staža. Najviše radnog staža, preko 26 godina, imaju dvije ispitanice. Detaljniji odgovori ispitanica na pitanje o dužini radnog staža predstavljeni su u grafikonu br.5.

Grafikon br. 5. *Dužina radnog staža ispitanica*

Odgovori na pitanje o dužini nezaposlenosti donijeli su u jednu ruku, veoma poražavajući podatak. Naime, ukupan udio ispitanica, čija nezaposlenost nakon godinu dana prelazi u dugoročnu, je čak 82,9%. Dužina nezaposlenosti ispitanica, prikazana je na grafikonu br.6.

Grafikon br. 6. *Dužina nezaposlenosti ispitanica*

Vrijeme provedeno na evidenciji Zavoda za zapošljavanje, prema odgovorima ispitanica, do jednu godinu obuhvata 18,71% ispitanica. Najviše ispitanica 41,18% prijavljeno je na evidenciji Zavoda za zapošljavanje od 1 do 5 godina. 24,6% prijavljeno je na evidenciji od 6 do 10 godina, dok je najduže odnosno duže od 10 godine prijavljeno 15,51%, što znači da nisu izgubile nadu u pronalazak zaposlenja ovim putem.

Odnos ispitanica prema nezaposlenosti u ovom istraživanju sačinjen je od izbora strategije suočavanja sa nezaposlenošću, gubitkom posla, zatim doživljaja najvećih barijera za zapošljavanje te izboru glavnog oslonca u traženju posla.

Kako bi se dobio odgovor na koji način se nezaposlene žene suočavaju sa gubitkom posla i fenomenom nezaposlenosti općenito, bilo je neophodno da ispitanice odaberu tvrdnju koja ih najbolje opisuje kada se radi o reakciji na gubitak posla ili na nezaposlenost općenito. Tvrdnju “Posvećujem mnogo vremena traženju posla” odabralo je 28,3% nezaposlenih žena. Podjednak broj nezaposlenih žena, 24,1% odabralo je tvrdnje “Pokušavam pronaći nešto dobro u svemu što mi se desilo” i “Nastojim što više da radim za novac, bez obzira je li to “na crno” ili uz prijavu” također 24,1% ispitanica. Tvrdnju “U ovoj situaciji traženje posla može samo da mi donese nova razočarenja” odabralo je 23,5% ispitanica.

Kao najveću barijeru za zapošljavanje, ispitanice su ubjedljivo odabrale neposjedovanje veza i poznanstava, a zatim nedovoljno radno iskustvo. Nedovoljno radno iskustvo problem je kod zapošljavanja mladih u BiH, o tome je bilo govora u dijelu o nezaposlenosti mladih žena. Nekoliko ispitanica istaklo je da je za pronalazak posla neophodno imati poznanstvo ili “štelu”, odnosno da se zapošljavaju podobni, a ne sposobni. Nažalost, zapošljavanje preko poznanstva, rodbinskih veza ili članstva u partiji je “javna tajna” u našem društvu, a generacije mladih suočavaju se sa problemom i tako reći strahom od neposjedovanja poznanstva više nego pronalaska samog zaposlenja. Nedovoljan broj raspoloživih radnih mjesta za zanimanje ispitanica također je jedna od većih barijera. Ukoliko se analizira dijapazon zanimanja ispitanica, može se vidjeti da dosta njih ima upravo suficitarna zanimanja u odnosu na tržište rada u BiH. Niži nivo znanja i vještina od potrebnog obično predstavlja barijeru za ispitanice sa nižim stepenom obrazovanja, npr. osnovna škola. Pitanje je nudilo opciju “nešto drugo, navesti šta”. Odgovori ispitanica, tačnije njihove barijere, predstavljeni su u cjelosti:

“Romkinja.”

“Meni je kruna a nekim poslodavcima noćna mora – hidžab.”

“Zbog udaljenosti mjesta u kojem živim teško mi je naći posao trgovca.”

“Malo dijete sa posebnim potrebama koje ne mogu ostaviti samo, a nemamo dovoljno novca za dadilju.”

“Na crno zaradim više para nego kada sam prijavljena, a danas je sve u parama.”

Posljednja izjava povezuje se sa, nažalost, poznatim trendom “rada na crno” za novac bez uplaćivanja radnog staža i penzionog i zdravstvenog osiguranja.. Nezaposlene žene obuhvaćene istraživanjem u velikoj mjeri, njih 37,97% odlučuju se na ovaj korak kako bi povećale prihode svog domaćinstva.

Što se tiče odabira najvećeg oslonca u traženju posla najveći broj nezaposlenih žena, njih 38% svakodnevno prati oglase i konkuriše, pa se tako oslanja na ovaj pristup traženju posla. Nešto manji broj ispitanica, 35,3% najveći oslonac vidi u pomoći i podršci od strane članova porodice. Pomoć i podrška porodice veoma je snažna potpora ženama i ujedno najveći kvalitet života ispitanica. Uloga savjetnika u Službi za zapošljavanje ne vrednuje se mnogo kod ispitanica, pa tako se samo 2,1% ispitanica oslanja na pronalazak posla ovim putem, a samo 2,7% ispitanica bira organizatore i realizatore obrazovnih aktivnosti kao oslonac pri traženju posla. Prijatelji i poznanici pružaju oslonac u traženju posla za 20,3% ispitanica. Pitanje je nudilo i opciju “nešto drugo” odabrale su 3 ispitanice. Naime, kao “nešto drugo” što ispitanicama nudi oslonac pri traženju posla, ispitanice su navele: “*Internet*”, “*Štela, ako je nađem.*”, “*Sačekati izbore i postati član vladajuće stranke.*”

8.1.2.1. Obrazovne aktivnosti i prevazilaženje nezaposlenosti žena

Uloga obrazovanja i učenja odraslih u prevazilaženju nezaposlenosti žena u Kantonu Sarajevo razmatrana je kroz sljedeće oblasti (pitanja): uključenost nezaposlenih žena u neku od mjera aktivne politike zapošljavanja; samoinicijativno uključivanje u obrazovne aktivnosti čiji organizator nije bio Zavod za zapošljavanje; samostalno preduzete mjere učenja i sticanja znanja; procjene doprinosa obrazovnih aktivnosti povećanju zapošljivosti, dolaženju do posla i spremnosti ispitanica da se u njih uključe; procjene doprinosa usvajanja određenih obrazovnih sadržaja povećanju zapošljivosti, dolaženju do zaposlenja te spremnosti ispitanica da se uključe u obrazovne sadržaje; procjene stepena u kojem obrazovanje može da riješi problem nezaposlenosti; procjene vrste organizacije koja organizuje obrazovne aktivnosti te procjena trajanja određene obrazovne aktivnosti.

Na pitanje o uključenosti u neku od mjera aktivne politike zapošljavanja 94,1% ispitanica odgovorilo je da nisu bile uključene u neku od mjera aktivne politike zapošljavanja, dok je veoma mali broj, 5,9% ispitanica odgovorilo da su bile uključene u neku od mjera aktivne politike zapošljavanja. Obzirom da su ispitanice napisale o kojoj mjeri aktivne politike zapošljavanja je riječ, odgovori 11 ispitanica predstavljeni su u cjelosti:

“Job club.”

“U Grawe osiguranju.”

“Obrazovni programi preko Biroa, tj. kursevi jezika i poduzetništva.”

“Zapošljavanje pripravnika preko Zavoda za zapošljavanje.”

“Program samozapošljavanja preko Biroa.”

“Kurs poduzetništva preko Biroa.”

“Klub za aktivno traženje posla, nakon čega si na Birou upisan kao aktivan pronalazač posla.”

“Grafički dizajn – NAHLA”

“Stručno osposobljavanje o medicini.”

“Kurs jezika preko Biroa.”

“Kursevi jezika, obuke poduzetništva i leadershipa ROD-a.”

Ispitanice su procijenile aktivne mjere tržišta rada, koliko utiču na zapošljivost, zaposlenje te vlastitu spremnost za uključenjem u neku od mjera tržišta rada. Dobijeni podaci analizirani su na osnovu izračunavanja aritmetičkih sredina. Za svaku grupu podataka sa jedne skale i podskale svakog nivoa procjene izračunata je aritmetička sredina. Rezultati su prikazani u tabeli br.5

Tabela br.5. Procjene aktivnih mjera tržišta rada prema nivoima

Aktivne mjere tržišta rada	Nivoi procjene		
	Zapošljivost	Zaposlenje	Spremnost
Programi obuke za aktivno traženje posla	1.80	1.81	1.76
Stručno obrazovanje i obuke/prekvalifikacija	2.20	2.07	2.07
Obuka na radnom mjestu, kod poslodavca	2.54	2.45	2.59
Program javnih radova	1.76	1.54	1.56
Subvencije za samozapošljavanje	2.21	2.04	1.96
Subvencije za otvaranje novih radnih mjesta	2.10	1.98	1.97
Savjetovanje u vezi planiranja karijere	1.75	1.59	1.63
Program za sticanje osnovnog obrazovanja	1.85	1.52	1.40
Kursevi za učenje stranih jezika	2.43	2.40	2.33
Informatička obuka	2.39	2.20	2.18
AS za nivo procjene	2.10	1.95	1.94

Na osnovu aritmetičkih sredina za svaki nivo procjene, predstavljene u kolonama, praćene su procjene aktivnih mjera tržišta rada na vertikalnom nivou u odnosu na to koliko se razlikuju zapošljivost od zaposlenja i spremnosti na uključivanje u neku od aktivnih mjera tržišta rada.

Aritmetičke sredine su ukupno izračunate samo sa procjenu unutar svake kategorije, a ne čitave mjere. Prema dobijenim podacima vidljivo je da postoje male razlike u vrednovanju nivoa procjene. Naime, povećana vrijednost aritmetičkih sredina vidljiva je u procjeni zapošljivosti na koju utiču aktivne mjere tržišta rada, dok je manja vrijednost vidljiva u procjeni spremnosti ispitanica da se uključe u neku od aktivnih mjera tržišta rada. Ukoliko se vrijednosti posmatraju od najvećih do najmanjih, s obzirom na zapošljivost, najveće aritmetičke vrijednosti imaju sljedeće mjere tržišta rada: obuka na radnom mjestu kod poslodavca (2.54), kursevi za učenje stranih jezika (2.43), informatička obuka (2.39), i stručno obrazovanje i prekvalifikacija (2.20), dok najmanje vrijednosti imaju programi javnih radova (1.76) i savjetovanje u vezi planiranja karijere (1.75). Obuka na radnom mjestu odnosno kod poslodavca, kao mjera tržišta rada sa najvećom aritmetičkom vrijednošću ima najveću vrijednost što se tiče participacije ispitanica (2.59), a odmah iza ove mjere tržišta rada, po spremnosti ispitanica za uključivanje nalaze se kursevi stranih jezika (2.33) i informatička obuka (2.18). Ispitanice su najmanje spremne da se uključe u programe za sticanje osnovnog obrazovanja (1.40) i za programe javnih radova (1.56).

Nadalje, kako bi se dobili podaci o participaciji ispitanica u nekoj od obrazovnih aktivnosti čiji organizator nije bio Biro za zapošljavanje, ispitanice koje su učestvovala u ovim aktivnostima navele su o kojim je to obrazovnim aktivnostima riječ. U odnosu na ukupan broj ispitanica, 20,9% odnosno njih 39 je bilo samoinicijativno uključeno u neku obrazovnu aktivnost čiji organizator nije bio Zavod za zapošljavanje. Obzirom da se radi o različitim vrstama programa i da su ispitanice upisale o kojem programu je riječ, obrazovne aktivnosti i obuke predstavljene u tabeli br. 6 imaju pored naziva i opisa i broj ispitanica koje su bile uključene.

Tabela br.6. *Obrazovne aktivnosti čiji organizator nije Biro za zapošljavanje*

Kategorija	Opis kategorije	Frekvencije
1. Kurs	<i>Engleskog jezika</i>	10
	<i>Njemačkog jezika</i>	8
	<i>Turskog jezika</i>	2
	<i>Španskog jezika</i>	2
	<i>Japanskog jezika</i>	1
	<i>Šivenja</i>	2
	<i>Pletenja</i>	1
	<i>Informatičkih vještina</i> (Java, grafički dizajn, IT Academy – software development, Academy 387 – Ruby on Rails)	9
	<i>Računovodstva</i>	1
2. Radionice i seminari	<i>Vezane za struku</i>	4
	<i>Vezani za struku</i>	2

3. Certificirana obuka	<i>Recepcioner</i>	1
	<i>Poslovna sekretarka</i>	1
	<i>Poslovne vještine</i>	4
	<i>Muzejska djelatnost</i>	1
	<i>Catering</i>	2
	<i>Profesionalna dadilja</i>	1
	<i>Crtanje na foliji, decoupage, nakit i drvo (Lalek)</i>	1
4. Volontiranje	<i>... i sticanje znanja kroz volonterski staž</i>	1
5. Nivo formalnog obrazovanja	<i>Fakultet političkih nauka u Travniku vanredno</i>	1

Zbir frekvencija pojedinačno navedenih programa u usporedbi sa brojem ispitanica, koje su se samoinicijativno uključivale u obrazovne aktivnosti, pokazuje da je bilo onih koje su pohađale više od jednog programa.

Mali broj, uzorkom obuhvaćenih, nezaposlenih žena bio je uključen u neke od obrazovnih aktivnosti. Podaci dobijeni ovim istraživanjem potkrepljuju činjenicu da malo žena u Kantonu Sarajevu, općenito, pohađa neke od obrazovnih programa ili obuka. O ovome će biti više govora pri analiziranju trećeg istraživačkog pitanja u ovom istraživanju. Ono što se može reći jeste da neuključenost nezaposlenih žena u obrazovne programe ne pruža šansu obrazovanju odraslih u smanjenju nezaposlenosti.

Međutim, situacija sa samostalnim sticanjem znanja i vještina na različite načine je nešto bolja. Naime, čak 33,7% ispitanica izjavilo je da je samostalno sticalo određena znanja i vještine. Odgovori 63 ispitanice grupisani su u kategorije samostalno stečenih znanja kroz aktivnosti, a pored svake aktivnosti naveden je broj ispitanica. Kao i kod obrazovnih aktivnosti čiji organizator nije Zavod za zapošljavanje, i kod samostalno stečenih znanja broj ispitanica pokazuje da je bilo onih koje su samostalno sticale više različitih vještina i znanja.

Tabela br. 7. Samostalno stečena znanja i vještine

Kategorija	Opis kategorije	Frekvencija
1. Usavršavanje znanja	<i>Engleski jezik</i>	22
	<i>Njemački jezik</i>	15
	<i>Španski jezik</i>	3
	<i>Web design, grafički dizajn, programiranje, rad na računaru, MS Office</i>	17
2. Stručna znanja i vještine	<i>Online kursevi vezani za struku</i>	1
	<i>Radionice vezane za struku</i>	1

	<i>Pronalaženje informacija o inovacijama u hemiji kao nauci</i>	1
	<i>Znanja i vještine medicinske sestre</i>	1
	<i>Rad sa djecom kroz radionice – pedagoško usavršavanje</i>	1
	<i>Borilačke vještine</i>	1
3. Sticanje znanja i vještina kroz hobi	<i>Kaligrafija</i>	1
	<i>Šivenje</i>	5
	<i>Pletenje, heklanje</i>	2
	<i>Vezenje</i>	1
4. Čitanje	<i>Čitanje knjiga, stručnih časopisa i magazina</i>	2
	<i>Čitanje i izučavanje raznih vještina online</i>	2
5. Znanja i vještine stečene pomoću Interneta koje se koriste za zaradu novca	<i>Različite tehnike šminkanja</i>	1
	<i>Manikir i pedikir</i>	1
	<i>Izrada sapuna od raznovrsnih biljaka i ulja</i>	1
	<i>Pravljenje svećanih frizura i farbanje kose (razne tehnike)</i>	1
	<i>Online marketing</i>	1
	<i>Pravljenje dekoracija za svadbe</i>	1
	<i>Pravljenje ručno rađenog nakita</i>	2
6. Samostalno stečena znanja i vještine koje se koriste za zaradu novca	<i>Konobarisanje (na crno)</i>	1
	<i>Poljoprivreda, stočarstvo, peradarstvo (prerada mlijeka, mliječnih proizvoda, uzgoj pilića)</i>	1
	<i>Prerada voća u džemove i sokove za prodaju</i>	1
	<i>Pravljenje kolača i slastica</i>	1
	<i>Plastenička proizvodnja povrća</i>	1
	<i>Pletenje čarapa, kapa i šalova</i>	1
7. Rad na intrapersonalnim vještinama i ličnom razvoju	<i>Rad na komunikacijskim vještinama</i>	1
	<i>Pasoš kompetencija</i>	3
	<i>Samorefleksija i analiza ličnih potencijala</i>	1

Zanimljivo je istaknuti dvije oprečne izjave ispitanica u vezi samostalno stečenih znanja i vještina. Jedna ispitanica je izjavila: “Svakodnevno se može naći više načina da se čovjek unaprijedi i poveća svoje znanje te da samim time bude konkurentan na tržištu rada.” Dok je stav druge ispitanice: “Sve je to završeno i stečeno tokom školovanja.”.

Procjene doprinosa obrazovnih aktivnosti zapošljivosti, zapošljavanju i spremnosti ispitanica da se u njih uključe prikazane su putem aritmetičkih sredina za sve četiri vrste obrazovnih aktivnosti, na petostepenim skalama i na osnovu vertikalno prikazanih parametara u tabeli broj 8.

Tabela br.8. Procjene ispitanica o obrazovnim aktivnostima sa stajališta njihovog doprinosa zapošljivosti, zapošljavanju i spremnosti da se u obrazovnu aktivnost uključe

Vrste obrazovnih aktivnosti	Procjena doprinosa zapošljivosti	Procjena doprinosa zapošljavanju	Spremnost da se uključe u aktivnost
Završetak određene škole, odnosno formalno povećanje nivoa obrazovanja (stepena kvalifikacije) i dobijanje diplome	3.94	3.10	2.79
Završetak akreditovane obuke sa certifikatom	3.70	3.29	3.49
Završetak neakreditovane obuke sa certifikatom	2.73	2.61	2.50
Uključivanje u proces verifikovanja na osnovu (radnog) iskustva stečenih znanja i vještina – polaganje ispita	3.87	3.51	3.47

Ukoliko se posmatraju vrijednosti aritmetičkih sredina za svaku pojedinačnu obrazovnu aktivnost može se uočiti da je najviše procijenjen doprinos zapošljivosti, a zatim vrijednost opada u doprinosu zapošljavanju i spremnosti na participaciju, osim u slučaju završetka akreditovanih obuka, kada je vrijednost participacije veća (3.49) nego vrijednost procjene doprinosa zapošljavanju (3.29), gdje je ujedno pokazan i najviši stepen spremnosti ispitanica za uključivanjem. Međutim, najviše je procijenjen doprinos zapošljivosti putem formalnog obrazovanja (3.49), ali je spremnost ispitanica da se uključe u završetak određene škole (2.79). Uključivanje u proces verifikovanja na osnovu iskustva, stečenih znanja i vještina je također visoko procijenjen (3.87), a spremnost ispitanica na participaciju je nešto niža (3.47) u odnosu na participaciju u akreditovanim obukama. Ukoliko se sve procjene ispitanica svedu na ukupnu aritmetičku sredinu, njena vrijednost iznosi 3.24, a nalazi se u intervalu skale koji označava osrednji doprinos zapošljivosti, zapošljavanju i spremnosti na participaciju. Odnosno uključivanje ispitanica u obrazovne aktivnosti posmatra se kao osrednje važan faktor u

suzbijanju nezaposlenosti, a to dokazuje činjenica da je mali broj ispitanica uključen u neku obrazovnu aktivnost.

Kada se govori o *uključivanju* u neku obrazovnu aktivnost, neophodno je spomenuti organizacije te obrazovne aktivnosti, odnosno gdje se ona odvija. Pod pretpostavkom da bi se uključile u neku obrazovnu aktivnost, čak 41,7% ispitanica je odabralo preduzeće odnosno poslodavca kao organizatora obrazovne aktivnosti (obuka na radnom mjestu), 30,5% ispitanica odabralo je privatnu organizaciju koja realizuje obrazovne programe (kursevi, obuke i sl.). Najmanji broj ispitanica, odnosno dvije ispitanice odabrale su redovnu (državnu) školu, njih 13,9% opredijelilo bi se za univerzitet ukoliko bi se uključile u obrazovne aktivnosti, a 12,8% ispitanica bi se u obrazovne aktivnosti uključile (samostalno) kod kuće.

Procjene doprinosa obrazovnih sadržaja zapošljivosti, zapošljavanju i spremnost ispitanica na usvajanje obrazovnih sadržaja, analizirane su uz pomoć aritmetičke sredine za svih jedanaest vrsta obrazovnih sadržaja koji su navedeni vertikalno u tabeli br.9, a u odnosu na njihov doprinos zapošljivosti, zapošljavanju i spremnosti ispitanica da sadržaje usvajaju.

Tabela br.9. Procjene ispitanica o obrazovnim sadržajima i njihovom doprinosu zapošljivosti, zapošljavanju te procjeni vlastite spremnosti da sadržaje usvajaju

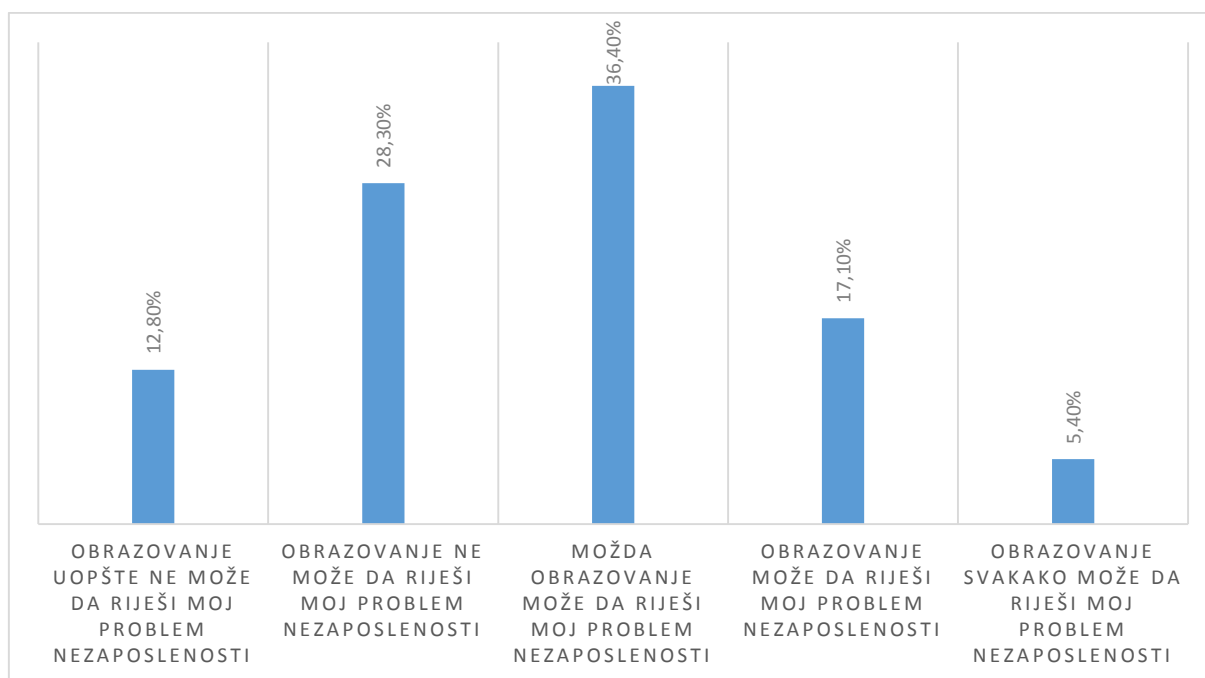
Obrazovni sadržaji	Procjena doprinosa zapošljivosti	Procjena doprinosa zapošljavanju	Spremnost da se sadržaji usvajaju
Stručni sadržaj koji vodi do osposobljavanja za obavljanje konkretnog posla	4.26	4.05	3.98
Engleski jezik	4.13	3.68	3.51
Njemački jezik	3.94	3.57	3.04
Neki drugi strani jezik	3.58	3.26	2.67
Digitalna pismenost	4.13	3.67	3.51
Preduzetništvo	3.78	3.54	3.39
Komunikacijske vještine	4.20	4.04	3.87
Interpersonalni odnosi	3.74	3.08	2.87
Organizovanje sopstvenog učenja	3.51	3.48	3.17
Matematička i naučna pismenost	3.32	2.91	2.70
Bosanski, hrvatski, srpski jezik, odnosno maternji jezik	4.09	3.24	3.19

Najveći doprinos obrazovni sadržaji imaju u procjeni zapošljivosti, nešto niži u procjeni zapošljivosti osobe, dok najniža je spremnost ispitanica da se uključe u obrazovne sadržaje. Ukupna aritmetička sredina dobijena na osnovu procjena doprinosa zapošljavanju, zapošljivosti i procjeni spremnosti da se određeni sadržaj usvaja za svih jedanaest obrazovnih sadržaja je 3.55, odnosno nalazi se na skali između intervala osrednje i prilično. Doprinos za povećanje zapošljivosti, prema odgovorima ispitanica, najviše ima stručni sadržaj koji vodi do osposobljavanja za obavljanje konkretnog posla (4.26), zatim komunikacijske vještine (4.20), engleski jezik i digitalna pismenost (4.13), a zatim maternji jezik (4.09) i njemački jezik (3.94). Navedeni stručni sadržaji, također, ističu se kao sadržaji za čije usvajanje su se ispitanice u najvećoj mjeri opredijelile. Obrazovni sadržaji su isti kao i sadržaji koje su ispitanice usvajale samostalno ili putem (organizovanih) obrazovnih aktivnosti. Ispitanice su u najmanjoj mjeri spremne da usvajaju sadržaje iz matematičke i naučne pismenosti (2.70), iako je procjena doprinosa matematičke pismenosti zapošljavanju (3.32).

Neophodno je spomenuti i preduzetništvo kao jedan od obrazovnih sadržaja, čija je procjena doprinosa zapošljivosti 3.78, a spremnost na usvajanje sadržaja 3.39. Neke od ispitanica su istakle da su uz pomoć Interneta i samostalno stekle znanja i vještine te da danas zarađuju novac (pravljenje kolača, pravljenje nakita, plastenička proizvodnja itd), tako da su već jednim dijelom uključene u preduzetništvo.

Na pitanje o vremenskom trajanju obrazovne aktivnosti, 29,9% ispitanica je odabralo nekoliko mjeseci kao vrijeme trajanja neke obrazovne aktivnosti. Da obrazovna aktivnost treba da traje godinu dana, smatra 19,3% ispitanica, dok 13,9% ispitanica smatra da treba da traje duže od jedne godine. Šest mjeseci, odnosno vremenski okvir od pola godine za neku obrazovnu aktivnost odabralo je 18,7% ispitanica, a 18,2% ispitanica smatra da obrazovna aktivnost treba da traje mjesec dana.

Procjena uloge obrazovanja u prevazilaženju problema nezaposlenosti žena odnosila se i na procjenu ispitanica na to u kolikoj mjeri obrazovanje može da riješi problem nezaposlenosti. Odgovori ispitanica predstavljeni su na grafikonu broj 7. Prema odgovorima ispitanica, kao i procjena doprinosa obrazovnih aktivnosti zapošljivosti i zapošljavanju, obrazovanje osrednje može da riješi problem nezaposlenosti, odnosno prema odgovorima 36,40% ispitanica smatra da obrazovanje “možda može da riješi njihov problem nezaposlenosti”.

Grafikon br.7. *Mogućnost obrazovanja da riješi problem nezaposlenosti*

8.1.3. Kvalitet života nezaposlenih žena

Set pitanja u anketnom upitniku o kvalitetu života ispitanica, čini treći segment analize i interpretacije odgovora ispitanica. Pejatović tvrdi da kada se razmatra kvalitet života ispitanika općenito, različiti pokazatelji razvrstavaju se u grupu objektivnih i subjektivnih pokazatelja kvaliteta života, pri čemu se i jednima i drugima pridaje podjednak značaj za formiranje slike o kvalitetu života pojedinca ili grupe (Pejatović, 2005, citirano prema Pejatović, Orlović Lovren, 2014:205).

Objektivni pokazatelji kvaliteta života ispitanica u ovom istraživanju, već su obuhvaćeni i analizirani u segmentu o socio-demografskoj strukturi uzorka istraživanja. Pitanja koja su uključivala objektivne pokazatelje su stambeni status, prihodi i rashodi domaćinstva.

O kvalitetu života nezaposlenih žena bilo je govora u teorijskom dijelu istraživanja, a anketnim upitnikom prikupljeni su podaci o zadovoljstvu različitim pojavama, stvarima, domenima, ulogama u životu ispitanica, zatim procjenu najvećeg kvaliteta života ispitanica, izdvajanje uzroka koji umanjuje kvalitet života ispitanica te u procjene u kojoj mjeri nezaposlenost utiče na život ispitanica.

Kako bi se prikupili podaci o zadovoljstvu različitim pojavama, domenima, ulogama, ispitanice su trebale da iskažu svoje lično zadovoljstvo o 33 stavke na petostepenoj skali, bez obzira na to da li stavku posjeduju ili obavljaju. Procjene zadovoljstva ispitanica prikazane su uz pomoć aritmetičkih sredina u tabeli br.10.

Tabela br.10. Rang lista procjena ispitanica o pojedinačnim zadovoljstvima u životu

Rang	Stavke (pojave, stvari, oblasti) u odnosu na koje se iskazivalo zadovoljstvo	Aritmetička sredina
1.	Porodica	4.26
2.	Vaš moralni lik (moralnost)	4.25
3.	Prijatelji	4.10
4.	Vlastite intelektualne sposobnosti	4.04
5.	Roditelji	4.03
6.	Rodbina	4.00
7.	Opšta atmosfera u domaćinstvu	3.79
8.	Vlastito psiho-fizičko zdravlje	3.78
9.	Partner	3.75
10.	Vlastita obrazovanost	3.73
11. - 12.	Grad u kojem se živi	3.63
11. - 12.	Stambene prilike	3.63
13.	Kraj grada u kojem se stanuje	3.62
14.	Djeca	3.60
15.	Poslovi u domaćinstvu	3.51
16.	Vlastito slobodno vrijeme	3.43
17. - 18.	Neposredna fizička okolina domaćinstva	3.35
17. - 18.	Škola, školstvo	3.35
19.	Komšije	3.27
20.	Vlastita uloga u kraju grada u kojem živite	3.25
21.	Hobi	3.08
22.	Kulturna dešavanja u gradu	2.96
23.	Mogućnosti za bavljenje sportom i rekreacijom	2.95
24.	Vlastita uloga u gradu u kojem živite	2.87
25.	Mogućnosti za odmor	2.85
26.	Ukupni prihodi domaćinstva	2.74
27.	Odnosi među ljudima u zemlji	2.33

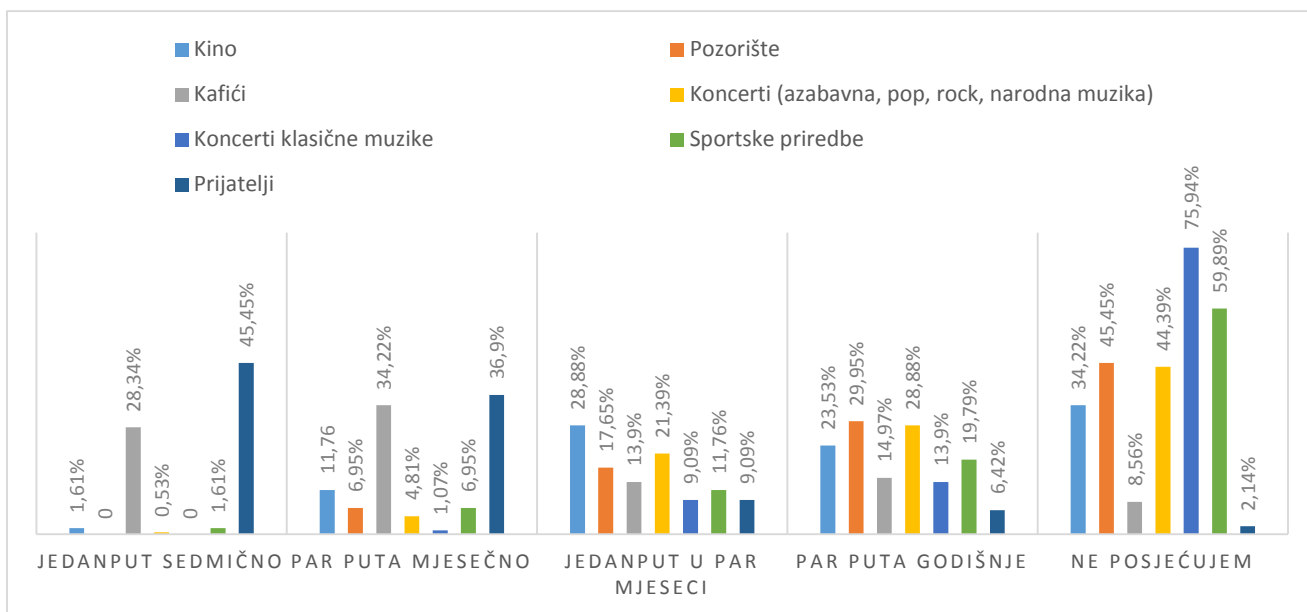
28.	Ljudi koji donose najvažnije odluke u gradu	2.19
29.	Vlastita uloga u zbivanjima u zemlji	1.91
30.	Posao	1.90
31.	Političke stranke	1.83
32.	Ljudi koji donose najvažnije odluke u zemlji	1.75
33.	Ekonomsko stanje u zemlji	1.67

U tabelarnom prikazu pojedinačnih procjena, vidljivo je da su na samom vrhu pojedinačnih procjena porodica, vlastiti moralni lik i prijatelji, a posljednja tri mjesta zauzimaju političke stranke, ljudi koji donose najvažnije odluke u zemlji i ekonomsko stanje u zemlji. Ovi podaci još jednom potvrđuju činjenicu da su ispitanice kao najveći kvalitet svog života u najvećoj mjeri navele porodicu, a da su im prijatelji podrška pri traženju posla. Nadalje, političke stranke, ekonomsko stanje u zemlji su navedeni kao faktori koji u najvećoj mjeri utiču na kvalitet života ispitanica. Zadovoljstvo ispitanica vlastitom obrazovanošću rangirano je na visokom desetom mjestu, što nagoviještava poprilično visok stepen zadovoljstva obrazovanošću unatoč tome što su, pored vlastite obrazovanosti, ispitanice (dugoročno) nezaposlene. Školstvo i škole, u ovom slučaju u Kantonu Sarajevo, dijele 17. i 18. poziciju sa neposrednom fizičkom okolinom domaćinstva (aritmetička sredina 3.35), što indicira na to da su ispitanice poprilično zadovoljne školstvom, iako je neusklađenost tržišta rada i obrazovnog sistema jedan od uzroka nezaposlenosti. Nadalje, hobi je rangiran na 21. mjestu, a neke od ispitanica su upravo uz pomoć vlastitog hobija sticala znanja i vještine.

Mogućnosti za odmor nalaze se na 25. mjestu, a jedno od pitanja u anketnom upitniku odnosilo se na mjesto u kojem je proveden posljednji godišnji odmor. 44,39% ispitanica je godišnji odmor provelo kod kuće, 6,95% ispitanica u neturističkom mjestu u zemlji, a 22,46% ispitanica u turističkom mjestu u zemlji. U inostranstvu je godišnji odmor provelo 26,20% ispitanica.

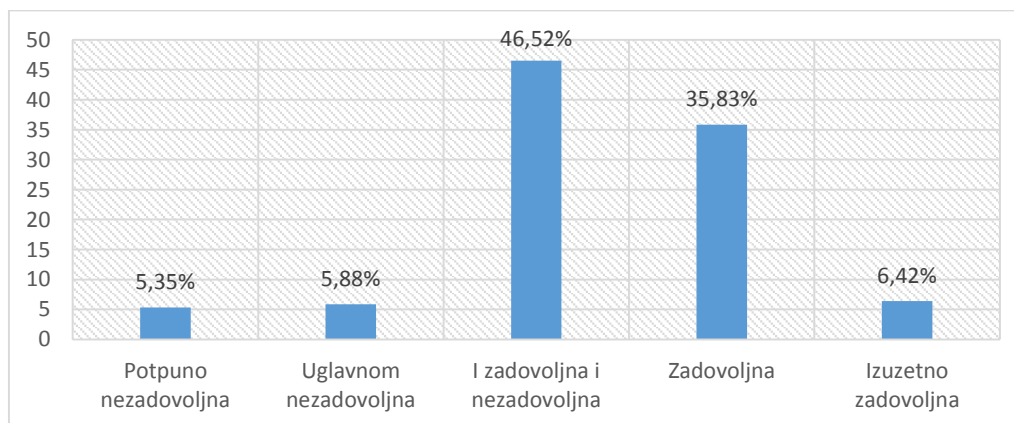
Iako su političke stranke rangirane među zadnje tri stavke, 11,23% ispitanica je član političke stranke ili partije. Članica stručnih udruženja ima 2,67%, sportskog društva 5,35%, a kulturno – umjetničkog društva 5,88%. Najveći broj ispitanica, 12,31% članice su neke nevladine organizacije.

Kulturna dešavanja u gradu rangirana su na 22. mjestu, a prema odgovorima ispitanica, najviše se posjećuju kino i koncerti zabavne, pop, rock i narodne muzike. Pozorište se, prema odgovorima ispitanica, posjećuje par puta godišnje, a koncerte klasične muzike ne posjećuje 75,94% ispitanica. Prijatelje ispitanice posjećuju jedanput sedmično 45,45%, par puta mjesečno 36,9%, a jedanput u par mjeseci 9,09%. Osim prijatelja, često se posjećuju i kafići. Detaljniji pregled prikazan je u grafikonu br.8.

Grafikon br.8. Procjena posjećivanja prijatelja, kafića, kulturnih dešavanja u odnosu na vremenske intervale

Ukupna procjena zadovoljstvom života u cjelini iskazana je kroz odgovore ispitanica na petostepenoj skali. Zadovoljstvo ukupnim životom ispitanica prikazano je na grafikonu br.9. Uvjedljivo najveći broj ispitanica 46,52% odabrao je interval i zadovoljna i nezadovoljna, a 35,83% ispitanica odgovorilo je da su zadovoljne ukupnim životom.

Grafikon br.9. Zadovoljstvo ispitanica ukupnim životom

Jedno od otvorenih pitanja u anketnom upitniku sastoji se iz tri dijela, a ispitanice su dovršavale započetu tvrdnju. Na ovaj način analiziran je *kvalitet života* ispitanica prateći život kao cjelinu. Prvi dio pitanja odnosi se na procjenu najvećeg kvaliteta života ispitanica. Obzirom da su ispitanice navodile više kvaliteta, zbir frekvencija koje se nalaze pored kategorije je veći od ukupnog broja ispitanica. Tvrdnja je glasila: „Kada zrelo razmislim mislim da je najveći kvalitet moga života...“. Formirane su sljedeće kategorije:

1. *porodica, dijete/djeca, suprug, prijatelji* (f=116);
2. *obrazovanje, znanje i iskustvo* (f=25);
3. *svojstva ličnosti: objektivnost, realno razmišljanje, ljudskost, upornost, snalažljivost, samostalnost, lični stav* (f=19);
4. *zdravlje (vlastito i zdravlje članova porodice)* (f=17);
5. *moralne vrijednosti, duhovna ravnoteža, psihička stabilnost, nada u bolje sutra, vjera u Boga, cjelokupan život* (f=15);
6. *volja i želja za: ličnim napretkom, promjenom stanja, za učenjem, ostvarivanjem ciljeva, usvajanjem novih znanja i vještina* (f=12).

Iz odgovora ispitanica vidljivo je da je porodica najveći kvalitet života nezaposlenih žena, zatim njihovo obrazovanje, kao što je spomenuto u procjeni zadovoljstva određenim stavkama. Ističu se još i svojstva ličnosti te volja i želja za napretkom, učenjem, usvajanjem novih znanja i vještina. Ovo posljednje dokazuje da, iako u malom broju, zaista postoje nezaposlene žene koje vjeruju da obrazovanje odraslih može da riješi njihov problem nezaposlenosti i ulažu nade u to, ali i u sebe, rade na sebi i teže za napretkom.

Idućom tvrdnjom ispitani su faktori koji utiču na smanjenje kvaliteta života ispitanica. I u ovom slučaju ispitanice su navodile više od jednog faktora, tako da je zbir frekvencija pored kategorija veći od ukupnog broja ispitanica. Tvrdnja je glasila: „Ono što u najvećoj mjeri umanjuje kvalitet mog sadašnjeg života je...“. Formirane su sljedeće kategorije:

1. *nezaposlenost* (f=82);
2. *loša opšta ekonomsko-politička situacija u državi i nesigurna budućnost* (f=38)
3. *loša materijalno-financijska situacija, dugovi, stambeno pitanje, plaćanje usavršavanja* (f=24)

4. *nemogućnost: pronalaska posla i nakon sticanja univerzitetske diplome, pronalaska posla sa srednjom školom, napredovanja u karijeri, uključivanja u rad, sticanja uslova za penziju* (f=15)

5. *stres, osjećaj beskorisnosti, višak slobodnog vremena i dosada, nespremnost na rizik* (f=14)

6. *narušeno zdravlje, starosna dob, invalidnost, cigarete* (f=12)

7. *nepotizam, nacionalizam, nepravda, neljudskost* (f=10)

8. *veze i „štele“ za posao, političke stranke* (f=8)

Loša opšta politička i ekonomska situacija u državi, zapošljavanje preko poznanstva i veza sa neizvjesnom budućnosti, prema dosadašnjim odgovorima ispitanica ustanovljene su kao faktori koji najviše utiču na kvalitet života ispitanica, faktori zbog kojih između ostalog ispitanice nemaju zaposlenje i najniže rangirane stavke pri procjenjivanju pojedinačnog zadovoljstva. Nezaposlenost i nemogućnost pronalaska posla u struci, stručnog usavršavanja (koje se plaća), te loša materijalna i finansijska situacija u velikoj mjeri utiču na kvalitet života. Nezaposlene žene ne mogu zadovoljiti sve svoje potrebe, narušava im se psihičko zdravlje, pojavljuju se stresori, osjećaj beskorisnosti. Višak slobodnog vremena neophodno je ispuniti nekim aktivnostima, a manjak finansijskih sredstava to onemogućava.

Treća tvrdnja odnosi se na uticaj odnosno odražavanje nezaposlenosti na život ispitanica. Uticaj nezaposlenosti na život analiziran je kroz kategorije u koje su grupisani odgovori ispitanica i kroz sekvencijalnu analizu.⁴ U kategorijama su navedene oblasti života na koje se odražava nezaposlenost, a zbir frekvencija pored kategorija veći od ukupnog broja ispitanica, samim time, dakle, ispitanice su navodile više primjera oblasti na koje nezaposlenost utiče, Tvrdnja je glasila: „Nezaposlenost se na kvalitet mog sadašnjeg života u najvećoj mjeri odražava tako da...“. Formirane su sljedeće kategorije odgovora ispitanica:

1. *uticaj na psihičko i fizičko zdravlje* (f=85)

2. *finansijska situacija, stambeno pitanje* (f=62)

3. *nesigurna budućnost, nepostojanje perspektive za starost, nemogućnost osamostaljivanja, nemogućnost ostvarivanja planova, napredovanja i profesionalnog usavršavanja* (f=32)

4. *gubitak vremena i znanja* (f=13)

⁴ Sekvencijalna analiza odgovora ispitanica korištena je po uzoru na istraživanje autorica Pejatović i Orlović Lovren (2014:220), kako bi se predstavili originalni odgovori ispitanika.

5. nemogućnost zadovoljavanja vlastitih i potreba uže porodice, nemogućnost ostvarenja kompletne ličnosti (f=12)

6. višak slobodnog vremena (f=10)

7. ulaganje u nova znanja i vještine (f=5)

Nezaposlenost se na kvalitet života ispitanica u najvećoj mjeri odražava na psihičko i fizičko zdravlje. Stresori, osjećaji bespomoćnosti, nezadovoljstva, manje vrijednosti i ljutnje utiču na poimanje svakodnevnog života. Manjak finansijskih sredstava odražava se na kupovnu moć, stambeno pitanje i nemogućnost ostvarivanja svojih i želja uži članova porodice. Višak slobodnog vremena je gubitak vremena koje je moguće provesti u radu i predstavlja i gubitak znanja, obzirom da vještine i znanja zastarijevaju, a za usavršavanje je potrebno izdvojiti novac.

Sekvencijalna analiza odgovora ispitanica predstavljena je u tabeli br.11. Kao sekvence izdvojeni su odgovori koji slijede iza riječi: nemam, nisam, sam, je, moram, osjećam, ne mogu, imam, umanjuje, tako da.

Tabela br.11. Sekvencijalna analiza odražavanja nezaposlenosti na život ispitanica

Nemam...	...dovoljna i stalna primanja; ...mogućnost da se ostvarim na svim poljima; ...samostalan život; ...perspektive za starost; ...aktivan društveni život; ...sigurnost; ...obezbijeđeno stambeno pitanje.
Nisam...	...u mogućnosti da napredujem; ...u mogućnosti da sebi priuštim ono što mi treba; ...u mogućnosti da proširim porodicu.
Sam...	...depresivna; ...potpuno nezadovoljna; ...upisala fakultet i strane jezike jer sam tako mislila povećati šanse za posao, ako ne ovdje onda u inostranstvu; ...neraspoložena; ...nervozna i razdražljiva; ...ogorčena;

	<p>...odlučila da se trudim i ulažem u sebe iz inata;</p> <p>...pod pritiskom zbog velike štednje;</p> <p>...pod stresom;</p> <p>...ograničena u ličnom razvoju i napretku.</p>
Je...	<p>...budućnost neizvjesna;</p> <p>...moja želja da odem iz Bosne zauvijek.</p>
Moram...	<p>...striktno rasporediti kućni budžet na samo prijeko potrebne stvari;</p> <p>...novčano da zavisim od muža;</p> <p>...djetetu da uskratim ono što želi zbog manjka sredstava;</p> <p>...biti domaćica, čistačica, umjesto nastavnica za šta sam se školovala;</p> <p>...u ovim godinama da zarađujem za sitan novac da bih preživjela.</p>
Osjećam...	<p>...se bezvrijednom, nesposobnom i nakon velikog truda i očekivanja;</p> <p>...se jadno;</p> <p>...se frustrirano;</p> <p>...da gubim vrijeme i znanje jer ga ne koristim u praksi;</p> <p>...se beskorisno;</p> <p>...strah od starenja bez penzije.</p>
Ne mogu...	<p>...u penziju, a ne daju mi da radim;</p> <p>...pomoći mužu koji radi na crno, a iako sam invalid mogu raditi od kuće;</p> <p>...da se osamostalim;</p> <p>...omogućiti sebi i svojim roditeljima dobru egzistenciju;</p> <p>...uživati u stvarima koje volim;</p> <p>...pomagati drugima jer nemam ni za sebe.</p>
Imam...	<p>...probleme sa hormonima i tjelesnom težinom;</p> <p>...višak slobodnog vremena;</p> <p>...teške uslove za život.</p>
Umanjuje...	<p>...realizaciju mogućih planova;</p> <p>...mogućnost usavršavanja u struci;</p> <p>...kvalitet mog života;</p> <p>...kupovnu moć.</p>
Tako da...	<p>...počnem psovati;</p> <p>...negativno utiče na moje psihičko stanje;</p> <p>...tražim honorarne poslove u kojima sam nedovoljno plaćena;</p>

	<p>...mi je bila dijagnosticirana psihička labilnost;</p> <p>...želim da preživim;</p> <p>...stečeno obrazovanje stagnira;</p> <p>...godine prolaze, a želim da radim;</p> <p>...oskudijevam;</p> <p>...gubim nadu u bolje sutra;</p> <p>...mi se sve gadi!</p>
--	---

Iz navedenih izjava vidljivo je kako nezaposlenost utiče na skoro sve sfere svakodnevnog života. Od uticaja na psihičko i fizičko zdravlje, preko nedostatka finansijskih sredstava za preživljavanje i život, do straha za budućnost, starenje, ali i osamostaljivanje i proširivanje porodice. Ipak, može se reći da je nekim slučajevima upravo nezaposlenost potakla neke od ispitanica da se uključe u obrazovne aktivnosti. Motivacija nekih ispitanica jeste u ulaganju u sebe i svoja znanja, čineći sebe tako neiscrpnim resursom koji će biti konkurentniji na tržištu rada.

Posljednje pitanje u upitniku, tačnije prostor za komentar ispitanica, nije bilo obavezno za potrebe istraživačkog rada, ali su neke od ispitanica napisale komentar ili sugestiju. Izjave ispitanice predstavljene su u cjelosti.

“Civilne žrtve rata bi trebale imati više šanse pri zaposlenju.”

“Ovo nezadovoljstvo proizilazi iz same činjenice da sam totalno razočarana u sistem, ljude, grad, državu, ali zato nisam u VAS mlade koji kao i moj sin napredujete i opstajete bez obzira na sve navedene činjenice gore. Hvala VAMA.”

“Ne mogu da vjerujem da nastavnici maternjeg jezika u svojoj matičnoj državi ne mogu pronaći posao. To prevazilazi granice razuma!”

“Kako vrijeme prolazi, svaka odbijenica ima veći utisak na moj život, prije me se nisu doticale toliko, sad me svaka pogodi. To vremenom dovodi do manjka samopouzdanja i ogorčenosti koja se odražava i na druge segmente života.”

„Nedostatak prilika za obrazovanje i posao, a da taj posao bude sigurno mjesto bez mobinga, sa redovnim platama i doprinosima, bez brige da li ću biti otpuštena idući put kad zatrudnim ili kad mi se dijete razboli.“

„Pijem tablete (sa 29 godina 7 dnevno) i jedem jedan obrok dnevno iako bi trebala 3 da pijem Fordex kako treba. Nemam kontakt sa prijateljima puno jer ne želim da vide da sam na podu. Sakupljam novac (iako ga nemam) da mogu ostaviti bratu i sestri da ne moraju fening dati kad me budu sahranjivali.“

„Osjećam da gubim vrijeme tražeći posao a i kada ga dobijem kao nastavnik ili asistent to jako kratko traje jer moje mjesto zauzimaju osobe sa vezama i poznanstvima. Sramota za državu!“

„U našoj državi je visoka stopa nezaposlenosti. Ljudi sa diplomama i bez, nemaju posla možda kakvog zaslužuju. Poslovođe ne žele zaposliti nekoga bez radnog iskustva, a kako ga steći ako nemamo prilike za obukom, za stečenjem istog?“

„Osjećam se nezadovoljno kad pomislim na to koliko ulažem u svoj intelektualni razvoj, a plodove radnih mjesta ubiru ljudi koji su s teškom mukom završili i osnovnu, a kamoli srednju školu, dok je s fakultetom već bilo jednostavnije obzirom na broj privatno otvorenih.“

„Sretna sam što imam, barem na papiru od MENSA-e, da sam nadprosječno inteligentna.“

8.2. Analiza podataka dobijenih putem intervjua

Kako bi se dobili odgovori o obrazovnim programima, mjerama i strategijama obrazovanja odraslih koje se provode sa ciljem ublažavanja nezaposlenosti žena, obavljani su intervjui sa 3 osobe, tadašnjim direktorom Zavoda za zapošljavanje Midhatom Osmanbegovićem, direktorom DVV International ureda u Sarajevu Emirom Avdagićem i sa projekt menadžerom u GIZ uredu u Sarajevu Amrom Muratović. Ovim putem željele su se istražiti činjenice o uticaju obrazovnih programa na smanjenje nezaposlenosti žena te o participaciji žena u obrazovnim programima.

Prvi intervju sa gospodinom Midhatom Osmanbegovićem dao je odgovore na općenitu situaciju u Kantonu Sarajevo glede nezaposlenosti žena, deficitarnih i suficitarnih zanimanja, doprinosa obrazovnih programa zaposlenju te kvalifikacija potrebnih za zaposlenje. Naime, Osmanbegović je istakao da je nezaposlenost žena veoma prisutan problem u BiH, a da najveći broj nezaposlenih žena živi u opštinama Novi Grad, Ilidža i Vogošća. Kao deficitarno zanimanje ističe IT inženjere i stručnjake, a kao suficitarno ekonomiste i socijalne radnike, naglašavajući veliki broj žena sa ovim zanimanjem. Što se obrazovnih programa tiče, Osmanbegović tvrdi da obrazovni programi postoje te da nemaju ograničenja obzirom na spol i dob polaznika, ali je odziv jako loš, što potvrđuje činjenica iz prethodnog istraživačkog pitanja o participaciji nezaposlenih žena u obrazovnim programima. Osmanbegović je ukazao na dobru stranu obrazovnih programa navodeći primjer zaposlenja žena putem nekog od obrazovnih programa, što ukazuje na saradnju između poslodavaca i Zavoda za zapošljavanje. Nadalje, što se tiče kvalifikacija, Osmanbegović ističe da je neophodno poznavati strane jezike, rad na računaru, te komunikativnost, sposobnost za rad u timu i samopouzdanje.

Drugi intervju obavljen je sa gospođom Amrom Muratović, a dobijeni su podaci o konkretnim obrazovnim programima, uticajima obrazovnih programa na zaposlenje te o Pasošu kompetencija. Muratović ističe da GIZ organizuje projekte/obuke za muškarce i žene čiji je cilj isključivo poboljšanje zapošljivosti ali i održavanje radnog mjesta. Naglasak ovih obuka jeste na razvoju vještina potrebnih za zaposlenje. Kao neke od najpopularnijih obuka, ističe catering, rad u call centru i profesionalne dadilje. Muratović tvrdi da obuke zavise od ponuđača te navodi primjer obuke za IT developer-e (jedno od suficitarnih zanimanja). Nadalje, ističe ostvarenu saradnju sa vladinim i nevladinim sektorom i sa poslodavcima, obzirom da su obuke u skladu sa potrebama tržišta rada. Muratović je istakla da je ljude neophodno motivisati kako bi se uključili u neki projekt ili obuku tako što je potrebno ukazati na potrebu za neformalnim

učenjem i sticanjem znanja i vještina. Obzirom da je nekoliko ispitanica navelo Pasoš kompetencija kao jednu od samostalno provedenih aktivnosti, Muratović je govorila o dobrobitima Pasoša kompetencija za lično unapređivanje te istakla da je mnogo tada nezaposlenih žena, danas zaposleno uz pomoć otkrivanja svojih ličnih kompetencija i vještina putem Pasoša kompetencija.

Treći intervju obavljen je sa gospodinom Emirom Avdagićem, a dobijeni su podaci o uključenosti nezaposlenih u obrazovne programe te ojačavanju svijesti o neformalnom obrazovanju. Avdagić, naime, ističe da su nezaposlene žene populacija kojoj posebno treba obratiti pažnju, obzirom na broj nepismenih žena u BiH, te da je BiH zemlja sa najmanjim stepenom uključenih odraslih ljudi u neformalno obrazovanje. Avdagić tvrdi da zapošljivost zavisi od individue i da je potrebno permanentno raditi na sebi i vlastitoj promjeni svijesti.

Kako bi se dobila potpunija slika o obrazovnim programima, participaciji nezaposlenih žena i uticaju neformalnog obrazovanja na zaposlenost, odgovori ispitanika će biti prikazani u tabeli, s obzirom na oblast odnosno kategoriju.

Tabela br. 12. *Analiza odgovora ispitanika*

Kategorija	Opis kategorije
1. Odnos nezaposlenosti i žena u Kantonu Sarajevo	Veliki broj nezaposlenih žena – više nego muškaraca, posebno se ističu nezaposlene žene žrtve rada i pripadnice romske populacije odnosno marginalizirane grupe stanovništva. Skoro 79.000 nepismenih žena u BiH. Najugroženija skupina je od 35 do 50 godina, zbog toga što je nakon 35-e godine života svaka osoba teško zapošljiva. Najviše nezaposlenih žena živi u opštinama Novi Grad, Ilidža i Vogošća.
2. Tržište rada i zanimanja	Tržište rada se ne mijenja rapidno. Deficitarna zanimanja: ekonomisti, socijalni radnici, pravnici, BA i MA društvenih nauka Suficitarna zanimanja: IT stručnjaci/developer-i, za koje postoji obuka koja košta oko 300KM Izumrla zanimanja: Daktilograf, saradnik prevodioca za strani jezik, stari zanati.
3. Obrazovni programi i njihov uticaj na zaposlenje nezaposlenih žena	Potrebno je ukazati na potrebu za neformalnim učenjem, potrebu za sticanjem znanja i vještina traženih na tržištu rada, potrebu za prekvalifikacijom ukoliko se ne može pronaći

	posao u vlastitoj struci. Žena iznad 50 godina je popunila svoj Pasoš kompetencija i komentarisala „Sad bih ja mogla nešto učiti“, nikada nije kasno da otkrijemo svoje kvalitete i ono u čemu smo dobri. U jednu ruku obrazovni programi smanjuju nezaposlenost žena (primjer Sinkro), 40% polaznica nekog programa dobije posao.
4. Dostupnost obrazovnih programa široj javnosti	Obuke su dostupne na www.fino.ba i na www.obuke.ba . Putem dnevne štampe i na oglasnim pločama Biroa za zapošljavanje.
5. Ostvarivost saradnje institucija	Sa ministarstvom obrazovanja, vladinim i nevladinim sektorom, međunarodnim organizacijama te poslodavcima i ponuđačima, općenito tržištem rada.
6. Najuspješnije obuke/programi	Obuka za rad u call centru, obuka za catering za žene i muškarce, za žene posebno profesionalne dadilje, plastenička proizvodnja i gljivarstvo. Šivenje namještaja – Sinkro.
7. Participacija nezaposlenih žena u obrazovnim programima	BiH je zemlja sa najmanje ljudi koji učestvuju u obrazovnim programima, svega 1,5% do 4%. Odziv je loš. Više mladih žena je uključeno, dok starijih i teško zapošljivih ima manje.
8. Kompetencije i vještine potrebne na tržištu rada	Govoriti „jezikom vještina“, odnosno razvijati vještine potrebne kako bi pronašli posao. Prilagođavanje razvoju tehnologije – poznavanje IT tehnologije, stranih jezika, prvenstveno engleskog jezika, posjedovanje vozačke dozvole. Biti komunikativan, biti spreman na promjene, izazove, biti sposoban za rad u timu. Samopouzdanje igra veliku ulogu. Neophodno je permanentno raditi na sebi.
9. Odnos obrazovanja i nezaposlenosti	<p>- Obrazovanje danas postaje biznis, obrazujemo mladi naraštaj konkretno za posao. Potrebno je razdvojiti tradicionalno dominantna muška i ženska zanimanja i raditi na ojačavanju individualnih kompetencija kako bi osoba zaista voljela posao kojim se bavi.</p> <p>- Posmatrati ulaganje u sebe kao servisiranje automobila u kojeg ulažemo kako bi funkcionisao, jer bez promjene vlastite svijesti ne možemo biti kompetentni na tržištu rada.</p> <p>- Uvijek se može uraditi više i bolje, ali opet je individualno ko će koje zanimanje odabrati.</p>

9. Odgovori i interpretacija istraživačkih pitanja

Nezaposlenost je negativna pojava na tržištu rada koja se pojavljuje na nivou države (stanje u društvu i na tržištu rada) i na ličnom nivou pojedinca (obilježje pojedinca). Postoji mnogo gledišta i definicija nezaposlenosti, ali općenito definiranje dao je Majstorović navodeći da je nezaposlenost status radno aktivne i voljne osobe, nastao nakon nedobrovoljnog gubitka plaćenog posla, tj. prema Bejakovićevom viđenju nemogućnost zaposlenja radno sposobnih članova društva shodno *vlastitim kvalifikacijama* uz plaću. Nezaposlenost kao društveni fenomen sa sobom nosi niz pojava kao što je odliv mozgova.

U Bosni i Hercegovini nezaposlenost je već dugi niz godina prisutna društvena pojava, koja je po svojoj prirodi strukturna i dugoročna. Jedan od uzroka nezaposlenosti u BiH je *loš kvalitet obrazovanja* koje nije ujednačeno sa tržištem rada. Današnji obrazovni sistem, u velikom broju, proizvodi kadrove za kojima na tržištu rada ne postoji potreba, a to dovodi do usložnjavanja kadra i do pojave suficitarnih zanimanja (spominjanih u tekstu prije). Znanja i vještine nezaposlenih osoba suficitarnih zanimanja *zastarijevaju*, te je neophodno raditi na ostvarivanju njihove *zapošljivosti*. Nezaposlenost mladih žena i žena iznad 50 godina starosti čine posebno područje jer su ove dvije kategorije veoma zastupljene na listama Zavoda za zapošljavanje. Mladim ženama veliku prepreku za zaposlenje čini nedostatak radnog iskustva, dok je za žene starije od 50 godina najveća prepreka zastarijevanje njihovih vještina i znanja. Iako se formalno obrazovanje smatra preduslovom za stupanje na tržište rada, neformalno i informalno obrazovanje imaju veliku ulogu. Na listama Zavoda za zapošljavanje moguće je vidjeti visokoobrazovane nezaposlene osobe, što znači da je potrebno steći vještine i kompetencije koje će poboljšati zapošljivost, a to je ostvarivo kroz programe obrazovanja odraslih.

Obrazovanje je neophodno tržištu rada u svakom segmentu. Obrazovanje odraslih ne može neposredno smanjiti uzrok nezaposlenosti, ali može da doprinese povećanju privrednih kapaciteta i ljudskih kapitala, samim time i većoj zapošljivosti ljudi. Obrazovanje odraslih može ublažiti nezaposlenost kroz ostvarivanje programa za nezaposlene. Neformalno obrazovanje Orlović i Lovren smatraju “drugim obrazovnim putem”, tj. načinom da se nadoknadi propušteno. Tu se prvenstveno misli na razvijanje novih vještina i kompetencija, prekvalifikaciju te jačanje postojećih vještina. Obrazovanje odraslih je interes *pojedinca i države*, te kroz *programe i aktivne mjere* utiče na smanjenje nezaposlenosti i popunjava nedostatke formalnog obrazovanja.

S obzirom na podatke o nezaposlenima moguće je vidjeti da je broj nezaposlenih žena u decembru 2017. u Kantonu Sarajevo znatno veći od broja nezaposlenih muškaraca. 187 nezaposlenih žena uključenih u ovo istraživanje iznijelo je svoje jasne stavove o uticaju nezaposlenosti na kvalitet njihovog života te o povratku na tržište rada kroz programe obrazovanja odraslih. S obzirom na starost ispitanica, najveći procenat ispitanica spada u kategoriju od 26 do 35 godina (45,5%) odnosno u godine nakon završetka formalnog obrazovanja, formiranja porodice i sticanja prvog radnog iskustva. U prilog tome govori podatak da je najviše ispitanica (35,9%) sa završenom četverogodišnjom srednjom školom te sa završenim prvim stepenom studija (27,3%). Međutim, veliki broj ispitanica je kao svoje zanimanje odabralo upravo jedno od izdvojenih suficitarnih zanimanja, što ide u korist tvrdnji da je uslozljavanje kadra na tržištu rada i te kako prisutna pojava u BiH. Iz podataka o radnom profilu ispitanica vidljivo je da je čak 35,38% ispitanica bez radnog staža, a ukupan udio ispitanica čija nezaposlenost nakon godinu dana prelazi u dugoročnu je 82,9%, što je nadasve poražavajuća činjenica. *Stav ispitanica prema nezaposlenosti* prikazan je kroz način na koji se suočavaju sa gubitkom posla, a njih 28,3% posvećuje mnogo vremena traženju posla, prateći oglase i konkurse. Stav ispitanica prema nezaposlenosti veže se za aktuelna negativna dešavanja na tržištu rada. Neposjedovanje veze za zaposlenje i nedovoljno radno iskustvo, kao jedan od gorećih problema prilikom zapošljavanja mladih žena, su barijere koje u samom startu ne pružaju šansu (mladim) ženama za zaposlenje.

Programi obrazovanja odraslih kao mogućnost povratka na tržište rada posmatrani su kroz uključenost ispitanica u neku od mjera aktivne politike zapošljavanja. S obzirom na broj ispitanica, može se uvidjeti da je mali broj ispitanica bio uključen u neku od aktivnih mjera zapošljavanja, odnosno da je spremnost na uključivanje u neku od aktivnih mjera tržišta rada niska. Međutim, iako mali, nezanemariv je i bitan broj ispitanica koje su se samoinicijativno uključivale u neku obrazovnu aktivnost i samostalno sticale znanja i vještine te radile na povećanju vlastitih kompetencija. Akreditovana obuka sa certifikatom označena je kao obrazovna aktivnost u koju bi u najvećoj mjeri ispitanice bile spremne da se uključe, posebno ukoliko se radi o obuci na radnom mjestu odnosno kod poslodavca. Dakle, može se reći da je povratak na tržište rada uz pomoć obrazovanja odraslih moguć ukoliko bi se provodile aktivnosti koje *direktno utiču na povećanje šanse za zaposlenje* na konkretnom radnom mjestu. U prilog ovome govori i podatak da je najveća spremnost za usvajanje obrazovnih sadržaja upravo iz stručnog sadržaja koji vodi do obavljanja konkretnog posla.

O tome da li su zadovoljene obrazovne potrebe ispitanica govori podatak da je skoro trećina ispitanica istakla da obrazovanje možda može da riješi problem nezaposlenosti, ali ponovo ukoliko bi dovelo do zaposlenja. Odnosno, *obrazovne potrebe ispitanica su djelimično zadovoljene*.

Nezaposlenost na kvalitet života ispitanica djeluje višestruko. Uticaj na fizičko i psihičko zdravlje, loša finansijska i stambena situacija, nesigurna budućnost i nepostojanje perspektive za starost te nemogućnost zadovoljavanja vlastitih potreba samo su neki od primjera uticaja nezaposlenosti na kvalitet života. Nezaposlene žene ne mogu zadovoljiti sve svoje potrebe, narušava im se psihičko zdravlje, pojavljuju se stresori, osjećaj beskorisnosti. Višak slobodnog vremena neophodno je ispuniti nekim aktivnostima, a manjak finansijskih sredstava to onemogućava. U tabeli br. 11 predstavljena je sekvencijalna analiza odražavanja nezaposlenosti na kvalitet života ispitanica i jasno je vidljivo da sekvence uglavnom imaju negativnu konotaciju, što znači da je *uticaj nezaposlenosti apsolutno negativan*. Ističe se nekoliko slučajeva, gdje je višak slobodnog vremena iskorišten kroz ulaganje u vlastite potencijale.

Iz socio-demografske strukture uzorka istraživanja vidljivo je nekoliko objektivnih pokazatelja kvalitete života ispitanica. Ispitanice koje žive u domaćinstvima u kojima nema niti jedan zaposleni član zasigurno imaju narušen kvalitet života, obzirom na manjak finansijskih sredstava za osnovne životne potrebe. Također, ispitanice koje žive same, a nezaposlene su primorane su da žive od novčane pomoći ili da se okreću radu “na crno”. Ispitanice koje žive u udaljenim mjestima (Opština Trnovo) istakle su da im je najveća barijera za zapošljavanje daljina mjesta stanovanja i da to, uprkos njihovoj volji umanjuje šanse za zaposlenjem, a udaljenost mjesta stanovanja i te kako utiče na kvalitet života.

U prilog glavnim barijerama prilikom zapošljavanja govori činjenica da najniže vrijednosti pojedinačnih procjena imaju upravo političke stranke i ekonomsko stanje u zemlji. Poražavajuća je činjenica da je odlazak iz Bosne i Hercegovine jedan od načina za rješenje nezaposlenosti. Nažalost, mnogo mladih ljudi odlazi, odliv mozgova je već odavno prisutna pojava, a ostaju nedovoljno stručni kadrovi zaposleni upravo pojedovanjem veza i poznanstava i nesigurna politička scena koja diktira svakodnevnim životom ljudi. Ipak, iako nezaposlene, ispitanice nisu izgubile podršku svoje porodice i bliskih prijatelja, što ujedno čini i najveći kvalitet njihovog života.

Mjere i strategije obrazovanja odraslih koje se provode *s ciljem ublažavanja nezaposlenosti žena* proizilaze prvenstveno iz *saradnje sa poslodavcima*. Što znači da se obrazovni programi provode kod poslodavca ili u kooperaciji sa poslodavcem, što je od strane velikog broja ispitanica označeno kao idealno rješenje nezaposlenosti uz pomoć obrazovnih programa. Ipak, bitno je naglasiti da je participacija nezaposlenih žena veoma mala. Ovo je veoma zanimljiv podatak i podudara se sa podacima dobijenim o spremnosti uključivanja u neke obrazovne sadržaje.

Postoje mnogobrojne obuke, koje u saradnji sa poslodavcima, nude nezaposlenim ženama mogućnost za zaposlenje. Ono što je bitno naglasiti jeste da se participacija žena u obrazovnim programima može povećati ukoliko se istakne važnost neformalnog obrazovanja i obrazovanja odraslih te permanentnog rada na sebi i naposljetku cjeloživotnog učenja, što je ujedno i *najvažnija strategija obrazovanja odraslih*.

Postoje mnogobrojni *programi i strategije* za razvoj vještina potrebnih za zaposlenje, ali i za ispitivanje i upoznavanje vlastitih kompetencija. Jedan od takvih je i Pasoš kompetencija te brojne obuke koje su dostupne široj javnosti putem web portala i dnevne štampe.

Kako bi se povećala participacija nezaposlenih žena bitno je raditi na osnaživanju samopouzdanja, ličnih vještina i kompetencija te uslovno rečeno „isključiti“ zaposlenje kao primarni cilj nekog obrazovnog programa. Izaći iz uloge „tragača za poslom“ i postati „traženi kandidat“ jačajući svoje kapacitete, znanja i vještine i učiti u korak sa potrebama tržišta rada. Obzirom na današnje društvo, potrebno je isključiti „materijalnu stranu“ obrazovnih programa i ukazati, prvenstveno ženama, da postoje programi koji su besplatni, a na kojima mogu mnogo toga naučiti, te ukazati na to da je učenje proces koji traje cijelog života, a ne samo tokom školovanja, jer se naučno-tehnološki napredak svakog dana rapidno mijenja.

10. Zaključak

U ljudskoj prirodi je potreba za učenjem, a znanje se danas smatra temeljem društva. Učenjem znanja, vještina i navika ostvaruje se obrazovni proces koji ljude priprema za život u cjelini. Obrazovanje kao proces ostvaruje se u odgojno-obrazovnim ustanovama, ali i izvan njih, pa se zbog toga govori o formalnom, neformalnom i informalnom obrazovanju i učenju. Zajedno ova tri oblika učenja tvore platformu za cjeloživotno učenje koje predstavlja kontinuiran proces cjelokupne aktivnosti učenja pojedinca, u svim oblicima, od djetinjstva do starosti. Cjeloživotno učenje je jedan od ciljeva obrazovanja odraslih. Iako ne postoji jedinstvena definicija u svijetu, obrazovanje odraslih se može objasniti kao svaki oblik učenja odraslih osoba nakon završenog inicijalnog obrazovanja, a u cilju razvijanja sposobnosti, obogaćivanja znanja ili unapređivanja kvalifikacija. Obogaćivanje znanja i unapređivanje kvalifikacija neophodne su za opstanak na tržištu rada.

Tržište rada sklono je promjenama, pa sa sobom nosi pozitivne ali i negativne pojave. Nezaposlenost je društvena pojava, po svojoj prirodi negativna i karakteriše osobinu pojedinca, status pojedinca, stanje u društvu i na tržištu rada te kategoriju osoba sa određenim karakteristikama. U Bosni i Hercegovini nezaposlenost je već dugi niz godina prisutna društvena pojava, koja je po svojoj prirodi strukturna i dugoročna.

Jedinstveni faktor bez kojeg nezaposlenost kao pojava ne bi postojala jesu nezaposleni ljudi. Nezaposleni ljudi, čine dio stanovništva koje nije uključeno u radni odnos ali su aktivni u traženju posla, sposobni za rad i žele da rade, ali im društvo to ne omogućava.

S obzirom na podatke o nezaposlenima moguće je vidjeti da je broj nezaposlenih žena u BiH i u Kantonu Sarajevo znatno veći nego broj nezaposlenih muškaraca, a taj fenomen ujedno čini i prvi temelj ovog istraživanja. Nezaposlenost mladih žena i žena iznad 50 godina starosti čine posebno područje jer su ove dvije kategorije veoma zastupljene na listama Zavoda za zapošljavanje. Mladim ženama veliku prepreku za zaposlenje čini nedostatak radnog iskustva, dok je za žene starije od 50 godina najveća prepreka zastarijevanje njihovih vještina i znanja.

Nepovoljan položaj žene na tržištu rada ogleda se i u diskriminaciji žena na tržištu rada, odnosno u rodnom nejednakostima glede razlike u plaćama žena i muškaraca, odnosu prema trudnoći i porodiljnom odsustvu te ulozi žene u današnjem društvu općenito. Obrazovanje je neophodno tržištu rada u svakom segmentu, a ova činjenica čini drugi temelj ovog istraživanja,

te detaljnije objašnjava vezu obrazovanja odraslih i smanjenja nezaposlenosti žena u Kantonu Sarajevo.

Rezultati istraživanja prikazuju stavove nezaposlenih žena prema nezaposlenosti i povratku na tržište rada uz pomoć programa obrazovanja odraslih. Povratak na tržište rada ili prvo zaposlenje uveliko zavise od barijera za zapošljavanje. Ispitanice sa nižim stepenom stručne spreme navele su nedostatak vještina i znanja kao barijeru za zaposlenje dok su ispitanice sa većim stepenom stručne spreme navodile neposjedovanje veza i poznanstava kao jednu od ključnih barijera prilikom zaposlenja. Diskriminacija žena na tržištu rada, veoma je prisutan problem.

Uloga obrazovanja odraslih u prevazilaženju problema nezaposlenosti žena u Kantonu Sarajevo posmatrana je kroz više oblasti, sa posebnim naglaskom na participaciju u postojećim obrazovnim programima. Međutim, u odnosu na ukupan broj ispitanica, veoma mali broj njih je bio uključen u neku obrazovnu aktivnost. Svega 5,9% ispitanica bilo je uključeno u neku od aktivnih mjera politike zapošljavanja, a sama spremnost za uključivanjem u neku od mjera je veoma mala. Ističe se uključivanje u obuku na radnom mjestu kod poslodavca i u učenje stranih jezika. 20,9% ispitanica bilo je uključeno u neku obrazovnu aktivnost čiji organizator nije bio Biro za zapošljavanje, a među aktivnostima prednjače kursevi i certificirane obuke. Samostalno sticanje znanja i vještina broji najviše ispitanica, njih 33,7%, a ističu se: usavršavanje znanja, sticanje znanja i vještina kroz hobi, znanja i vještine stečene putem Interneta i samostalno koje se koriste za zaradu novca (poduzetništvo).

Obzirom na obrazovne sadržaje, prema rezultatima istraživanja, stručni sadržaj koji vodi do osposobljavanja za obavljanje konkretnog posla može u najvećoj mjeri da doprinese zapošljivosti, te su ispitanice u najvećoj mjeri spremne da participiraju u ovakvoj vrsti obrazovnog sadržaja.

Kvalitet života je individualan, predstavlja blagostanje i zadovoljstvo osobe te uključuje faktore koji utiču na životne uslove. Nezaposlenost u velikoj mjeri utiče na kvalitet života, pa se stoga i zadovoljstvo određenim pojavama, domenima ili oblastima mijenja. Podaci dobijeni istraživanjem kvalitete života pokazuju da su ispitanice u najvećoj mjeri zadovoljne svojom porodicom, a u najmanjoj mjeri ekonomskim stanjem u zemlji i nedostatkom posla. Veliki broj ispitanica živi u domaćinstvima u kojima nije zaposlen niti jedan član ili je zaposlen samo jedan član, što jasno pokazuje da ispitanice žive u teškim materijalnim uslovima, sa nedovoljnim ili neredovnim primanjima.

Prema procjeni zadovoljstva pojavama, domenima i oblastima, procjena zadovoljstva životom u cjelini kod najvećeg broja ispitanica je osrednja.

Nezaposlenost na kvalitet života ispitanica u najvećoj mjeri utiče na psihičko i fizičko zdravlje, finansijsku situaciju i stambeno pitanje i na nemogućnost zadovoljavanja vlastitih potreba.

Obrazovanje odraslih može dati doprinos smanjenju nezaposlenosti kroz odgovarajuće obrazovne programe za nezaposlene, međutim neophodno je da se što veći broj nezaposlenih, a posebno žena uključi u obrazovne programe. Iako je nezaposlenost žena veoma prisutan problem u Bosni i Hercegovini, i iako obrazovni programi čija je svrha zapošljavanje žena postoje, participacija nezaposlenih žena je veoma mala. Posebno se ističe problem finansiranja učešća u obrazovnim programima za deficitarna zanimanja.

S obzirom na dobijene podatke o nezaposlenosti žena, te nezavidnom položaju nezaposlenih žena u Bosni i Hercegovini, posebno u Kantonu Sarajevo, neophodno je osmisliti i realizirati strategije i mjere za ublažavanje nezaposlenosti mladih žena i žena iznad 50 godina života.

Prijedlozi mjera za ublažavanje nezaposlenosti žena u Kantonu Sarajevo:

- Obavezno osnovnoškolsko i srednjoškolsko obrazovanje (radi smanjenja pojave nepismenosti kod žena)
- Omogućavanje besplatnog doškoloavanja za žene koje su prekinule osnovnoškolsko ili srednjoškolsko obrazovanje, a koje su bez novčanih primanja
- Finansiranje i omogućavanje većeg broja (za nezaposlene žene) besplatnih certificiranih obuka stranih jezika, informatike i poduzetništva
- Finansiranje projekata za žene, sa naglaskom na poduzetništvo
- Subvencioniranje poslodavaca za zapošljavanje mladih žena: “Prvo radno iskustvo”
- Organizovanje programa za žene iznad 50 godina starosti s ciljem da se nadoknade zastarjele vještine i znanja i nadoknadi propušteno
- Omogućavanje prekvalifikacije za izumrla zanimanja (daktilograf)
- Uključivanje obaveznog testiranja prilikom zapošljavanja i probnog rada kako bi se spriječilo zapošljavanje “podobnih, a ne sposobnih” (spriječavanje zaposlenja “preko poznanstva”)
- Podizanje svijesti kod nezaposlenih žena, bez obzira na starosnu dob, o obrazovanju odraslih i cjeloživotnom učenju – ulaganje u sebe; ukazati na potrebu za neformalnim učenjem
- Provođenje profesionalne orijentacije više puta tokom osnovne i srednje škole

- Reforma obrazovanja: Znanja i vještine u skladu sa potrebama tržišta rada i naučno-tehnološkim napretkom, u cilju smanjenja usložnjavanja kadrova na tržištu rada zbog zastarijevanja znanja i vještina
- Edukovanje mlađeg naraštaja i poslodavaca kako bi se smanjio jaz rodnih nejednakosti u društvu ali i na tržištu rada
- Organizovanje sajмова za zapošljavanje za nezaposlene žene sa suficitarnim zanimanjima, uzimajući u obzir svaku mogućnost za zaposlenje koju nudi određeno zanimanje
- Ispitivanje i praćenje obrazovnih potreba nezaposlenih žena te kreiranje mjera i strategija na osnovu dobijenih rezultata
- Ispitivanje i praćenje individualnih kvalifikacija nezaposlenih žena u cilju pronalaska odgovarajućeg radnog mjesta.

Navedeni prijedlozi mjera nastali su isključivo na osnovu podataka dobijenih istraživanjem. Svaki od navedenih prijedloga predstavljen je kao potencijalno rješenje problematike nezaposlenosti žena u Kantonu Sarajevo. Međutim, da bi obrazovanje odraslih imalo uticaj na smanjenje nezaposlenosti neophodno je svakodnevno ukazivati na potrebu za neformalnim učenjem. Naposljetku, potrebno je osvijestiti pojedinca kako bi došlo do promjena u društvu.

11. Literatura

1. Agencija za obrazovanje odraslih (2009), *Međunarodne organizacije o obrazovanju odraslih (I)*. Zagreb: Birotisak d.o.o.
2. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, (2018), *Demografija i socijalne statistike – Registrirana nezaposlenost u decembru 2017*. Saopćenje br. 12, dostupno na: http://bhas.ba/saopstenja/2018/LAB_03_2017_12_0_BS.pdf
3. Andrilović, V. (1976), *Kako odrastao čovjek uči*. Zagreb: Školska knjiga
4. Arnaut, E., Jerković, D. (no date), *Utjecaj sive ekonomije na tržište rada u Bosni i Hercegovini*. Zbornik radova str. 73-88, Sveučilište/Univerzitet „Vitez“ Travnik, dostupno na: <https://unvi.edu.ba/Files/zbornici/FPE3.pdf>
5. Bašić, S., Miković, M. (2012), *Rodne nejednakosti na tržištu rada u BiH*. Sarajevo: Udruženje Žene ženama
6. Bejaković, P. (2003), *Nezaposlenost*. Institut za javne financije, Zagreb, *Financijska teorija i praksa*, 27 (4), 659-661, dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/8931>
7. Birsa, J. (2002), *Definicije i mjerenje nezaposlenosti*. U *Psihološki aspekti nezaposlenosti: zbornik radova XII ljetne škole studenata i nastavnika Odsjeka za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu*, Silba: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, dostupno na: <http://mjesecc.ffzg.hr/nezaposlenost/1.1.html>
8. Brozek, B. (2009), *Socijalna isključenost u Bosni i Hercegovini iz pogleda zaposlenih sindikata*. Sarajevo: Freidrich Ebert Stiftung
9. Buila, D. (2016), *Nezaposlenost i posljedice nezaposlenosti*. U *Institut za pravo i finansije*. Beograd dostupno na: <http://ipf.rs/nezaposlenost-i-posledice-nezaposlenosti/>
10. Federalni Zavod za zapošljavanje, (2018), *Statistički pregled za Kanton Sarajevo u decembru 2017. godine*. dostupno na: <http://www.fzzz.ba/fbih-statistika/godina-2017-federacija-bih>
11. Halilbašić, M. (2015), *Dijagnoza tržišta rada*. Ekonomski institut Sarajevo
12. Hodžić, K. (no date), *Nezaposlenost i poboljšavanje performansi tržišta rada Bosne i Hercegovine*. Zbornik radova str. 9-32, Sveučilište/Univerzitet „Vitez“ Travnik, dostupno na: <https://unvi.edu.ba/Files/zbornici/FPE3.pdf>
13. Ibrahimagić, A. Veselinović, S. (no date), *Tržište rada i trendovi zapošljavanja u Bosni i Hercegovini*. Zbornik radova str. 51-72, Sveučilište/Univerzitet „Vitez“ Travnik, dostupno na: <https://unvi.edu.ba/Files/zbornici/FPE3.pdf>

14. Jakovljević, D. (2002), Osnovni oblici nezaposlenosti. U *Psihološki aspekti nezaposlenosti: zbornik radova XII ljetne škole studenata i nastavnika Odsjeka za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu*, Silba: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, dostupno na: <http://mjesecc.ffzg.hr/nezaposlenost/2.1.html>
15. Kacun, J. (2002), Suzbijanje nezaposlenosti: moguće društveno ekonomske mjere. U *Psihološki aspekti nezaposlenosti: zbornik radova XII ljetne škole studenata i nastavnika Odsjeka za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu*, Silba: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, dostupno na: <http://mjesecc.ffzg.hr/nezaposlenost/5.1.html>
16. Kerovec, N. (2001), *Poteškoće u zapošljavanju osoba starije dobi*. Pregledni članak, UDK: 331-053.9(497.5) Zagreb: Hrvatski zavod za zapošljavanje, dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/47426>
17. Knezović, T., Macura, S. (2002), Glavne strategije suočavanja s nezaposlenošću, antecedenti i ishodi. U *Psihološki aspekti nezaposlenosti: zbornik radova XII ljetne škole studenata i nastavnika Odsjeka za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu*, Silba: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, dostupno na: <http://mjesecc.ffzg.hr/nezaposlenost/4.3.html>
18. Knežević Florić, O., Ninković, S. (2012), *Horizonti istraživanja u obrazovanju*. Novi Sad: Filozofski fakultet
19. Kostanjevečki, T. (2002), Odljev mozгова. U *Psihološki aspekti nezaposlenosti: zbornik radova XII ljetne škole studenata i nastavnika Odsjeka za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu*, Silba: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, dostupno na: <http://mjesecc.ffzg.hr/nezaposlenost/3.4.html>
20. Kulić, R., Despotović, M. (2001), *Uvod u andragogiju*. Beograd: Svet knjige
21. Mujanović, E. (2013), *Nezaposlenost mladih u Bosni i Hercegovini – Trenutna situacija, izazovi i preporuke*. Sarajevo: Friedrich-Ebert-Stiftung
22. Nekić, I. (2002), Socijalne posljedice nezaposlenosti. U *Psihološki aspekti nezaposlenosti: zbornik radova XII ljetne škole studenata i nastavnika Odsjeka za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu*, Silba: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, dostupno na: <http://mjesecc.ffzg.hr/nezaposlenost/3.3.html>
23. New Jersey Minority Educational Development (NJ MED), (2018), *World Top 20 Project: World Unemployment Rates*. dostupno na: <https://worldtop20.org/world-unemployment-rates>

24. Obadić, A. (2003), *Utjecaj aktivnih i pasivnih politika na tržište rada*. Financijska teorija i praksa 27(4) str. 529-546, Zagreb: Ekonomski fakultet dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/8923>
25. Pastuović, N. (1999), *Edukologija: Integrativna znanost o sustavu cjeloživotnog obrazovanja i odgoja*. Zagreb: Znamen
26. Pejatović, A., Orlović Lovren, V. (2014), *Zaposlenost i obrazovanje posle pedesete*. Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu; Društvo andragoga Srbije
27. Petz, B. (1997), *Osnovne statističke metode za nematematičare*. Jastrebarsko: Naklada Slap
28. *Priručnik za učenike, školske psihologe, pedagoge i nastavnike: Vodič kroz zanimanja* (2006), Izdavači: GTZ, Federalni zavod za zapošljavanje, Zavod za zapošljavanje Republike Srpske, Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke, Ministarstvo prosvjete i kulture RS. Laktaši: Grafomark
29. Razum R. (2008), *Odgojno djelovanje savremene škole: izazovi i mogućnosti za religiozni odgoj*. Zagreb, Bogoslovska smotra, vol.77, dostupno na: <http://hrcak.srce.hr/22539>
30. Sektor za posredovanje u zapošljavanju i evidencije Službe za zapošljavanje KS, (2018), *Bilten: Statistički pregled decembar/prosinac 2017. godine*. Sarajevo: JU „Služba za zapošljavanje Kantona Sarajevo“, dostupno na: <http://szks.ba/wp-content/uploads/2018/04/BILTEN-DECEMBAR.pdf>
31. Službene novine Federacije BiH, (2001), *Zakon o posredovanju u zapošljavanju i socijalnoj sigurnosti nezaposlenih osoba*. Sarajevo: Službene novine Federacije BiH, 8/41, str. 1-15
32. Službene novine Kantona Sarajevo, (2015), *Zakon o obrazovanju odraslih*. Sarajevo: Službene novine Kantona Sarajevo, 1/96, str. 1-28
33. Službeni glasnik BiH, (2010), *Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Službeni glasnik BiH, 16/03, str. 1-9
34. Sokolovska, V. (2013), *Deskriptivna statistika*. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu
35. Suzić, N. (2007), *Primijenjena pedagoška metodologija*. Banja Luka: XBS
36. Šarić, M. (no date), *Stanje na tržištu rada i položaj javnih službi za zapošljavanje u Federaciji Bosne i Hercegovine*. Zbornik radova str. 214-244, Sveučilište/Univerzitet „Vitez“ Travnik, dostupno na: <https://unvi.edu.ba/Files/zbornici/FPE3.pdf>

37. Vizek Vidović, V., Vlahović Štetić, V. (2007), *Modeli učenja odraslih i profesionalni razvoj*. Ljetopis socijalnog rada, 14(2), str. 283-310, Zagreb, Filozofski fakultet, dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/14421>
38. Vujević, M. (2006), *Uvođenje u znanstveni rad u području društvenih znanosti*. Zagreb: Školska knjiga
39. Vukasović, A. (1999), *Pedagogija*. Zagreb: Hrvatski katolički zbor „MI“
40. Web portal: KoDren - Budite zdravi k'o dren!, (2007), *Kvalitet života i njegova procena*. dostupno na: <https://kodren.com/li%C4%8Dni-razvoj/237-kvalitet-zivota-i-njegova-procena.html>
41. Wikipedia, slobodna enciklopedija, (2015), *Maslowljeva hijerarhija potreba: slika hijerarhijskog prikaza ljudskih potreba*. dostupno na: https://sh.wikipedia.org/wiki/Maslowljeva_hijerarhija_potreba

12. Prilozi

Prilog br. 1: Protokoli intervjua

Protokol intervjua br. 1

Zavod za zapošljavanje Kantona Sarajevo

Ispitanik: Direktor Zavoda za zapošljavanje Midhat Osmanbegović

Datum: Juli, 2017.

Dobar dan gospodine Midhate, za potrebe svog završnog magistarskog rada provodim istraživanje pod nazivom “Obrazovanje odraslih i nezaposlenost žena u Kantonu Sarajevo”. Kako bi istraživanje bilo potpuno potrebne su mi informacije o nezaposlenim ženama, te kompetencijama koje su im potrebne za povratak na tržište rada i mjerama obrazovanja odraslih za smanjenje nezaposlenosti. Hvala Vam što ste izdvojili vrijeme za ovaj razgovor.

- Dobar dan, nema na čemu. Uvijek sam tu za studente, a ovo je veoma zanimljiva tema.

1. Nezaposlenost je danas pojava koja, nažalost, pogađa građane Kantona Sarajevo u velikoj mjeri bez obzira na starosnu dob. Kako se, prema Vašem stručnom mišljenju, nezaposlenost odrazila na žene?

- Da, nezaposlenost je prisutna u svim slojevima društva. Pogledajte brojke Federalnog zavoda za statistiku ili na oficijelnoj stranici Zavoda za zapošljavanje i vidjeti ćete omjer nezaposlenih žena i muškaraca. Što se tiče žena, jako veliki broj žena je nezaposlen, više nego muškaraca generalno u Bosni i Hercegovini i Sarajevu, najviše iz Vogošće, iz Novog Grada, Ilidže također, to su ‘ajmo reći najmnogoljudnije općine pa odatle i toliko nezaposlenih žena. Imate danas žene žrtve rata također nezaposlene, onda pripadnice romske populacije bez posla itd.,

2. Kakvo je stanje sa tržištem rada u Kantonu Sarajevo ukoliko posmatramo nezaposlenost kroz zanimanja? Koja su to deficitarna i suficitarna zanimanja za žene?

- Tržište rada u BiH ne mijenja se rapidno, toliko da se svaki mjesec traži novo zanimanje, tako da već duže vremena postoji problem sa manjkom IT inženjera i stručnjaka, tako da je to jedno od suficitarnih zanimanja i zaista pruža mogućnost zaposlenja. Dok su deficitarna ekonomisti, socijalni radnici, tu je najviše žena. Vidite, duži niz godina je već problem sa socijalnim radnicima obzirom da je to deficitarno zanimanje, sad vi zamislite do koje brojke to dolazi

ukoliko svake godine dobijemo nove generacije. Isto tako magistara ima dosta, magistara društvenih nauka. Pravnici isto tako.

Da li postoje neka izumrla zanimanja?

- Naravno, daktilografi. Danas ima dosta starijih žena sa tim zanimanjem, također nezaposlenih. Saradnici prevodioca za strane jezike. To je nekad bilo vrhunsko zanimanje, međutim danas vež zastarijeva. Svaka osoba je nakon 35-e godine teško zapošljiva, ne samo kod nas, tako je u svijetu. Sad vi razmislite u kolikoj je mjeri teško zaposliti osobu sa 50 godina koja je daktilograf ili ima samo osnovnu školu. Stari zanati isto tako, obučar recimo, obuča se danas proizvodi mašinski.

3. Postoje li strategije obrazovanja odraslih koje nudi Zavod za zapošljavanje, koje mogu pomoći nezaposlenim ženama da se vrate na tržište rada?

- Imaju programi, možete vidjeti na internet stranici Zavoda za zapošljavanje. Programi nemaju ograničenja, znači žene bez obzira na dob mogu pohađati i uglavnom su zajednički i za muškarce i žene. Međutim, odziv je jako loš, veoma malo žena, naročito žena romske populacije.

Na koji način su obrazovni programi dostupni široj javnosti?

- Na internet stranici su dostupni i redovno se ažuriraju, onda putem dnevne štampe i na oglasnim pločama svakog Biroa za zapošljavanje.

Dakle, programi zaista umanjuju stepen nezaposlenosti žena?

- Već sam rekao da je odziv loš, međutim od žena koje pohađaju neki od programa, nekih 40% njih dobije posao ili privremeno ili na duže. Znači u jednu ruku zaista umanjuju stepen nezaposlenosti. Npr. Sinkro u Hrasnici, tu se šije namještaj, mi smo sa njima imali ugovor i sada oni kada im je potrebno radnika raspišu konkurs za obuku i kasnije posao. To vam je jedan od primjera za zapošljavanje žena.

Znači li to da poslodavci rado saraduju sa Zavodom za zapošljavanje?

-Sve zavisi, ima zaista poslodavaca koji na taj način traže radnike, naročito ukoliko je za posao potrebna obuka. Međutim, ima i poslodavaca koji rado prime poziv, mi organizujemo obuku i onda kad je sve već počelo oni odustanu i nema ih.

Da li su nezaposlene žene, bez obzira na starosnu dob, zainteresovane za programe obuke, odnosno da li je veći odziv mlađih ili žena starijih od 50 godina?

- Zavisi koji program je u pitanju. Ali mogu reći da je više mlađih žena uključeno, dok starijih i teško zapošljivih ima malo, ali ne možemo reći da su neaktivne, znači ima ih ali mnogo manje i sve zavisi koji je program u pitanju.

4. Koje su kompetencije potrebne nezaposlenim ženama kako bi se vratile na tržište rada?

- To zavisi od radnog mjesta za koje se konkuriše, ali generalno govoreći, potrebno je poznavati rad na računaru, strane jezike, biti komunikativan, biti spreman na promjene, izazove, biti sposoban za rad u timu. Samopouzdanje igra veliku ulogu, jer ukoliko ste sigurni u sebe i svoje vještine sigurno ćete i posao obavljati kvalitetno. Dakle, potrebno je imati neki stepen obrazovanja, dokaze o završenom obrazovanju, jezicima i slično. Za neke radne pozicije potrebno je imati i pripravnčki staž, pa je i to jedna od potrebnih kvalifikacija.

Da li smatrate da obrazovni sistem u BiH u dovoljnoj mjeri osposobljava mladi naraštaj za tržište rada?

- Što se tiče informatike i informacionih tehnologija, mislim da u teoriji osposobljava, druga je stvar što sve škole nisu dovoljno opremljene, isto tako i za jezike. Danas je engleski jezik osnova za tržište rada, a zastupljen je od ranih godina osnovne škole. Što se ostalog tiče, sve zavisi od škole, odnosno koji kadar stručno osposobljava. Uvijek se tu može uraditi više i bolje, ali opet je individualno ko će koje zanimanje odabrati. Znači, ukoliko se neko svjesno odluči za socijalni rad, mislim da nije u redu da krivi sistem ukoliko nema posao, ako je posao nešto za čime teži. Sa druge strane, ukoliko se neko odluči za socijalni rad i to mu zaista leži, dobar je u tome i nađe posao, to je njegov veliki lični uspjeh, to radi iz ljubavi, je li?

Hvala Vam na razgovoru i doprinosu istraživanju.

- Nema na čemu, sretno.

Protokol intervjua br.2

GIZ, Sarajevo (Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit)

Ispitanik: Amra Muratović

Datum: Juni, 2017

Dobar dan gospođo Amra, za potrebe svog završnog magistarskog rada provodim istraživanje pod nazivom “Obrazovanje odraslih i nezaposlenost žena u Kantonu Sarajevo”. Kako bi moje istraživanje bilo potpuno neophodne su mi informacije o obrazovnim programima za nezaposlene žene koji omogućavaju ženama povratak na tržište rada ili usvajanje novih vještina i znanja. Kroz razgovor bih se voljela osvrnuti na Pasoš kompetencija, obzirom da smo nedavno sarađivale upravo zbog te teme.

- Dobar dan Nejra, zadovoljstvo mi je razgovarati o Pasošu kompetencija ali i o obrazovnim programima i našim projektima. Došli ste u pravo vrijeme.

1. Postoje li obrazovni programi, mjere ili strategije za dugotrajno nezaposlene žene, a da im je cilj ublažavanje nezaposlenosti ove populacije?

- Svakako. Mi imamo projekte odnosno obuke za nezaposlene muškarce i žene čiji je cilj upravo poboljšanje zapošljivosti ali i zadržavanje radnog mjesta. Te obuke su u skladu sa stvarnim potrebama tržišta rada, znači pokušavamo da govorimo „jezikom vještina“ i da kod naših polaznika razvijamo vještine koje su potrebne kako bi zadržali svoje radno mjesto ili pronašli posao.

Možete li izdvojiti neke obuke ili primjere obrazovnih programa isključivo za nezaposlene žene?

- Obuke u principu zavise od ponuđača, ali mogu reći da je najpopularnija bila obuka za catering za žene i muškarce, za žene posebno profesionalne dadilje. Zatim obuka za rad u call centru, jedna je od popularnijih za žene. Plastenička proizvodnja i gljivarstvo isto je bila jedna od uspješnijih obuka. Evo postoje i obuke za IT developer-e, to je jedno od najtraženijih zanimanja, ali koštaju oko 300KM.

Dakle sarađujete sa poslodavcima? Sarađujete li sa vladinim i nevladinim organizacijama?

- Da saradujemo sa poslodavcima, obzirom da su obuke u skladu sa tržištem rada, to se odnosi i na vještine koje se razvijaju kroz programe i obuke, ali i na potencijalna radna mjesta. Saradujemo sa vladinim organizacijama, naravno, sa nevladinim sektorom isto, razmjena iskustava, strategija... mora biti ostvarena saradnja, namjere i cilj kako bi se odgovorilo na potrebe nezaposlenih i polaznika programa i obuka. Zavod za zapošljavanje nije finansirao neformalno obrazovanje, ali sada daje tu mogućnost obzirom da su obuke kraće i produktivnije.

Koliko dugo traje jedna obuka?

- Od 20 do 120 sati otprilike traju obuke.

Na koji način su obuke dostupne široj javnosti? Kako motivisati ljude da se uključe u programe neformalnog obrazovanja?

- Sve obuke su dostupne na www.fino.ba, tu imate informacije o onom što je rađeno do sada i na www.obuke.ba, tu imate sve programe i obuke u BiH. Također na društvenim mrežama putem reklama, štampe, TV-a itd. Kako motivisati ljude? Pa vidite, ne može se svakoj dobnoj skupini pristupiti isto, potrebno je ukazati na potrebu za neformalnim učenjem, potrebu za sticanjem znanja i vještina traženih na tržištu rada, potrebu za prekvalifikacijom ukoliko se ne može pronaći posao u vlastitoj struci, a zatim pronaći motivacioni kanal kako doći do osobe. Neformalno učenje karakteriše iskustveno učenje, jer ljudi uče kroz iskustvo, rad, raznorazne situacije, pa tako kada se formira grupa za obuku onda je potrebno prilagoditi metode ciljnoj grupi kako bi se naposljetku postigao učinak. Ja ću Vam poslati bazu našeg istraživanja o jačanju svijesti o mogućnostima obrazovanja odraslih, odnosno o implementaciji jedne strategije socijalnog marketinga za cjeloživotno učenje na e-mail pa pogledajte rezultate. Sigurno ćete tu pronaći i informacije o ženama, njihovom stavu prema stručnom usavršavanju i učešću.

2. U jednoj od nedavnih posjeta Vašoj organizaciji saznala sam da su mnogi ljudi dobili posao uz pomoć pasoša kompetencija. Da li imate još takvih primjera? Možda za nezaposlene žene?

- Pasoš kompetencija je alat putem kojeg se preciziraju informalno stečena znanja, vještine i kompetencije. Šta to znači? To je dakle jedan sveobuhvatan portfolij u kojem se nalaze sve naše kompetencije i vještine za koje nemamo certifikat, diplomu i slično. Znači, uzmimo primjer jedne žene, domaćice koja je nezaposlena. Kada ispunjava pasoš kompetencija ona se prisjeti svih aktivnosti kojima se bavila i na taj način iz tih aktivnosti izvuče kompetencije i vještine

koje joj mogu pomoći da pronađe ono što joj najbolje ide i što bi mogla da radi. Ukoliko se vratimo na ovaj primjer žene domaćice, možda ona uvidi kako je uvijek bila dobra u brojkama, računanju, sređivanju računa i slično pa se odluči baviti računovodstvom, a prije Pasoša kompetencija to je za nju bila samo svakodnevna stvar koju je obavljala. Imamo zaista mnogo primjera, recimo jedna žena iznad 50 godina je popunila svoj Pasoš i baš je komentarisala „Sad bih ja mogla nešto učiti“, to je jedna pozitivna reakcija i dokaz da nikada nije kasno da otkrijemo svoje kvalitete i ono u čemu smo dobri. Dosta ljudi je prepoznalo svoje kompetencije putem Pasoša kompetencija i danas rade poslove koje vole i u kojima su dobi. Što se tiče žena, moram reći da je jako puno žena odlučilo izraditi Pasoš, nekih 78% žena, dakle onih koje su bile uključene u ovaj projekt, i uglavnom su bile iznad 25 godina starosti, pa čak su i sa 55 godina popunjavale. Veoma pozitivne reakcije smo dobili. Mnoge od njih danas rade ili na ojačavanju svojih kompetencija ili imaju posao.

3. Kakvo je Vaše mišljenje o odnosu obrazovanja i tržišta rada?

- Obrazovanje danas postaje biznis. Dakle, obrazujemo mladi naraštaj konkretno za posao i tu negdje je potrebno ukazati na vještine i kompetencije koje su neophodne na tržištu rada. Potrebno je razdvojiti tradicionalno dominantna muška i ženska zanimanja i raditi na ojačavanju individualnih kompetencija kako bi osoba zaista voljela posao kojim se bavi. Planiramo uvesti i Pasoše kompetencija u škole pa na taj način raditi na profesionalnoj orijentaciji - izboru budućeg zanimanja.

Hvala Vam na izdvojenom vremenu i ovako opsežnom razgovoru.

- Nema na čemu, hvala Vama na interesovanju. Tu sam za svaki dodatni razgovor.

Protokol intervjuja br. 3

DVV International Bosna i Hercegovina – Sarajevo

Ispitanik: Emir Avdagić

Datum: Juni, 2017.

Dobar dan gospodine Emire, Vi ste već upoznati sa tim da provodim istraživanje za potrebe magistarskog rada na temu “Obrazovanje odraslih i nezaposlenost žena u Kantonu Sarajevo”. Hvala Vam što ste izdvojili vremena za mene. Danas sam tu kako bismo razgovarali o strategijama obrazovanja odraslih i o obrazovnim programima i učešću žena u obukama s ciljem ublažavanja nezaposlenosti.

- Dobar dan, nema na čemu, izvolite.

1. Da li DVV International organizuje obrazovne programe ili obuke za nezaposlene žene u cilju njihovog povratka na tržište rada?

- DVV International je krovna organizacija za obrazovanje odraslih u BiH i mi direktno ne organizujemo obuke, već to rade naši partneri vladin i nevladin sektor. To su ministarstva obrazovanja na državnom i kantonalnom nivou, univerziteti, srednje stručne škole, zatim međunarodne organizacije kao što je GIZ itd. Naš cilj je lobiranje i promocija stručnog obrazovanja i obrazovanja odraslih u saradnji sa partnerima, a u skladu sa potrebama tržišta rada. Posebno se pažnja obraća na marginalizirane grupe stanovništva, diskretno ne, već preko posrednika. Što se tiče žena imate podatak da je oko 79.000 nepismenih žena u BiH, tako da je i to jedna populacija kojoj se treba posebno posvetiti.

2. Uolikoj mjeri su nezaposleni uključeni u obrazovanje odraslih? Da li imate taj podatak za nezaposlene žene?

- Bosna i Hercegovina je zemlja sa najmanjim brojem odraslih ljudi dakle muškaraca i žena koji učestvuju u programima obrazovanja odraslih. Svega 1,5% do 4%. Dok, recimo u Skandinavskim zemljama oko 35% do 40% odraslih učestvuje u programima. To je nevjerovatna razlika u brojkama.

Smatrate li da je neuključenost odraslih u programe problem sistema ili individue?

- Da li ćemo biti zapošljivi zavisi od nas. To je individualni nivo. Mi treba da se prilagodimo razvoju tehnologije. Dakle, ne možemo biti kompetentni na tržištu rada bez poznavanja IT

tehnologije, engleskog jezika, nekog drugog stranog jezika i vozačke dozvole. Potrebno je raditi na sebi i ulagati u sebe. Bez permanentnog rada na sebi danas nema ništa. Bitno je raditi na vlastitoj promjeni svijesti.

Postoji li neka najugroženija dobna skupina među nezaposlenima danas kojoj su neophodni programi obrazovanja odraslih kako bi ponovo bila zapošljiva?

- Najugroženija dobna skupina je od 35 do 50 godina. To su generacije koje posjeduju već zastarjele kompetencije potrebne tržištu rada i neophodno je da rade na stručnom usavršavanju kako bi zadržali posao ili se zaposlili. Pogledajte istraživanja o toj temi, recimo Al Jazeera je provela zanimljivo istraživanje o zapošljivosti upravo ove populacije u BiH, Hrvatskoj i Srbiji. Onda isto Al Jazeera-in članak "Ponovo u školske klupe za ljepšu starost". Vidjeti ćete osviještenost novinara o ovoj temi.

3. Kakav je Vaš stav o odnosu obrazovanja i nezaposlenosti danas?

- Posmatrajmo to ovako: kada kupimo auto u njega ulažemo servisiramo ga, održavamo ga u najboljem stanju, međutim kada se radi o našem obrazovanju sebe ne servisiramo. Smatramo to troškom jer u sebe ne treba ulagati. Upravo to je ova promjena svijesti o kojoj govorim. Dakle, bez rada na sebi, promjene vlastite svijesti ne možemo očekivati da ćemo biti kompetentni na tržištu rada i da ćemo lako pronaći zaposlenje.

Hvala Vam na razgovoru i doprinosu istraživanju.

- Nema na čemu, sretno u daljem radu.

Prilog br. 2: Anketni upitnik
Bosna i Hercegovina
Kanton Sarajevo

Univerzitet u Sarajevu
Filozofski fakultet
Odsjek za pedagogiju

Poštovani/e,

U okviru istraživanja na drugom ciklusu studija Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, za završni diplomski rad, na temu „Obrazovanje odraslih i fenomen nezaposlenosti žena u Kantonu Sarajevo“ odlučili smo istražiti jedan od najvećih i najaktuelnijih problema u našem društvu, a to je nezaposlenost.

Poražavajuća je činjenica o broju nezaposlenih žena u Kantonu Sarajevo danas, stoga ćemo se mi bazirati na ispitivanje dugoročne nezaposlenosti žena i nezaposlenosti žena iznad 50 godina životne starosti, kakav je njihov kvalitet života, da li postoje neki obrazovni programi koji se nude za ublažavanje ovog fenomena te na koji način se sprovode.

*Prilikom proučavanja navedenih problema, veoma nam je bitno Vaše mišljenje, kao **nezaposlene žene**, o navedenoj tematici. Stoga Vas molimo da izdvojite malo vremena i odgovorite na pitanja koja slijede. Napominjemo da nema tačnih i netačnih odgovora, već su najbitniji oni koji u najvećoj mjeri odražavaju Vaše mišljenje i iskustvo.*

Ovo istraživanje je anonimno i podaci koje nam date neće biti korišteni niti u jednu drugu svrhu! Molimo Vas da na pitanja odgovarate iskreno, prateći upute. Za popunjavanje ovog upitnika potrebno je otprilike 20 minuta.

Ukoliko imate bilo kakvih dodatnih pitanja stojimo Vam na raspolaganju.

Unaprijed Vam zahvaljujemo na saradnji!

MJESTO (grad, općina): _____

1. Spol:

- Muški
- Ženski

2. Godine starosti:

- 18 – 25
- 26 – 35
- 36 – 45
- 46 – 55
- 56 - 60
- 61 i više

3. Nivo obrazovanja

- 1) Nepotpuna osnovna škola
- 2) Osnovna škola
- 3) Osnovna škola i stručna osposobljenost
- 4) Trogodišnja srednja škola
- 5) Četvorogodišnja srednja škola
- 6) Specijalizacija nakon srednje škole (V stepen; VKV)
- 7) Viša škola
- 8) Fakultet
- 9) Magisterij
- 10) Doktorat

4. Bračni status:

- 1) U braku ili trajnijoj vanbračnoj zajednici
- 2) Ni u braku ni u trajnijoj vanbračnoj zajednici

5. Porodični status

Broj članova domaćinstva	Broj zaposlenih članova	Broj izdržavanih članova

6. Zanimanje: _____
(molimo Vas da upišete tačan naziv zanimanja)

7. Broj godina radnog staža: _____

8. Koliko dugo ste nezaposleni?

_____ mjeseci / _____ godina

9. Koliko dugo ste prijavljeni na evidenciju Biroa za zapošljavanje:

_____ mjeseci / _____ godina

10. Da li trenutno koristite nadoknadu preko Biroa za zapošljavanje:

1) Da

2) Ne

11. Da li ste korisnik neke druge novčane nadoknade i po kom osnovu:

1) Da i to _____

2) Ne

12. Trenutni izvori finansiranja:

Novčana nadoknada	DA	NE
Prihodi drugih članova domaćinstva	DA	NE
Povremeni prijavljeni poslovi	DA	NE
Povremeni neprijavljeni poslovi	DA	NE
Izdavanje sobe, stana, kuće	DA	NE

Nešto

drugo _____

13. Molimo vas da procijenite prosječni mjesečni prihod vašeg domaćinstva po članu:

_____ KM

14. Najveći dio prihoda Vašeg domaćinstva ide na (možete da označite više odgovora):

1) Ishranu

2) Odijevanje

3) Izdatke za stan (stanovanje)

4) Ulaganje u nova trajna potrošna dobra za domaćinstvo

- 5) Rekreaciju, zabavu, informisanje, putovanja....
- 6) Nešto drugo, šta: _____

15. Kako zadovoljavate egzistencijalne potrebe sa takvim prihodima?

- 1) Veoma teško zadovoljavamo egzistencijalne potrebe sa prihodima koje domaćinstvo ima
- 2) Teško zadovoljavamo egzistencijalne potrebe sa prihodima koje domaćinstvo ima
- 3) Snalazimo se, pa se nekako izlazi na kraj
- 4) Zadovoljavanje egzistencijalnih potreba sa prihodima koje domaćinstvo ima nam ne predstavlja veći problem
- 5) Lako nam je da zadovoljavamo egzistencijalne potrebe sa prihodima koje domaćinstvo ima

16. Označite kakav je Vaš stambeni status:

- 1) Vlasnik ste stana (kuće)
- 2) Nosilac ste stanarskog prava
- 3) Živate kod roditelja (djece, rođaka)
- 4) Podstanar ste
- 5) Nešto drugo, šta: _____

17. Među ponuđenim opisima odaberite onaj koji u najvećoj mjeri opisuje upravo Vas od kada ne radite (od kada ste ostali bez posla).

- 1) Posvećujem mnogo vremena traženju posla
- 2) Pokušavam da pronađem nešto dobro u svemu tome što mi se dogodilo
- 3) Nastojim što više da radim za novac, bez obzira je li to „na crno“ ili uz prijavu
- 4) U ovoj situaciji traženje posla može samo da mi donese nova razočarenja

18. Prema Vašem mišljenju, koje su tri najveće barijere za Vaše zapošljavanje? (Kada odaberete odgovore označite znakom „x“ tri od devet ponuđenih opcija, prema značaju koji navedeni razlog ima u Vašem slučaju, pri čemu veličina 1 kod oznake predstavlja najmanje značajnu barijeru, veličina 2 srednje značajnu barijeru, a veličina 3 najveću barijeru.)

<i>Ponuđene opcije</i>	<i>1 - najmanje značajna barijera</i>	<i>2 - srednje značajna barijera</i>	<i>3 - najveća barijera</i>
Niži nivo znanja i vještina od potrebnog			
Neadekvatna znanja i vještine u odnosu na tražene			
Nedovoljan broj raspoloživih radnih mjesta za moje zanimanje			
Nedovoljno radno iskustvo			
Smatraju me previše starim			
Ne posjedujem veze i poznanstva			
To što sam muškog/ženskog spola			
U mjestu gde živim slabo se traže ljudi mog zanimanja			
Nešto drugo, navesti šta _____			

19. Da li ste od kada ste nezaposleni bili uključeni u neku od mjera aktivne politike zapošljavanja?

1) Da, i to _____

2) Ne

20. Procijenite na osnovu datih kriterijuma navedene mjere aktivne politike zapošljavanja tj. da li mjere povećavaju zapošljivost. To možete učiniti tako što ćete pored navedene mjere čekirati jednu opciju od 1(u najmanjem stepenu) do 3 (u najvećem stepenu).

Mjere aktivne politike zapošljavanja	1 - u najmanjem stepenu povećava zapošljivost	2 - u osrednjem stepenu povećava zapošljivost	3 - u najvećem stepenu povećava zapošljivost
Programi obuke za aktivno traženje posla			
Stručno obrazovanje i obuke/prekvalifikacija			

Obuka na radnom mjestu, kod poslodavca			
Program javnih radova			
Subvencije za samozapošljavanje			
Subvencije za otvaranje novih radnih mjesta			
Savjetovanje u vezi planiranja karijere			
Program za sticanje osnovnog obrazovanja			
Kursevi za učenje stranih jezika			
Informatička obuka			

21. Procijenite na osnovu datih kriterijuma navedene mjere aktivne politike zapošljavanja tj. da li mjere aktivne politike zapošljavanja mogu dovesti do Vašeg zaposlenja. To možete učiniti tako što ćete pored navedene mjere označiti jednu opciju od 1(u najmanjem stepenu) do 3 (u najvećem stepenu).

Mjere aktivne politike zapošljavanja	1 - u najmanjem stepenu mogu dovesti do zaposlenja	2 - u osrednjem stepenu mogu dovesti do zaposlenja	3 - u najvećem stepenu mogu dovesti do zaposlenja
Stručno obrazovanje i obuke/prekvalifikacija			
Kursevi za učenje stranih jezika			
Subvencije za samozapošljavanje			
Program za sticanje osnovnog obrazovanja			
Obuka na radnom mjestu, kod poslodavca			
Programi obuke za aktivno traženje posla			
Informatička obuka			
Program javnih radova			
Subvencije za otvaranje novih radnih mjesta			
Savjetovanje u vezi planiranja karijere			

22. Procijenite na osnovu datih kriterijuma navedene mjere aktivne politike zapošljavanja tj. Vašu spremnost da se uključite u neku od mjera aktivne politike zapošljavanja. To možete učiniti tako što ćete pored navedene mjere označiti jednu opciju od 1(u najmanjem stepenu) do 3 (u najvećem stepenu).

Mjere aktivne politike zapošljavanja	1 - u najmanjem stepenu sam spreman/na da se uključim	2 - u osrednjem stepenu sam spreman/na da se uključim	3 - u najvećem stepenu sam spreman/na da se uključim
Program za sticanje osnovnog obrazovanja			
Programi obuke za aktivno traženje posla			
Obuka na radnom mjestu, kod poslodavca			
Stručno obrazovanje i obuke/prekvalifikacija			
Kursevi za učenje stranih jezika			
Subvencije za samozapošljavanje			
Program javnih radova			
Informatička obuka			
Savjetovanje u vezi planiranja karijere			
Subvencije za otvaranje novih radnih mjesta			

23. Ko vam je, odnosno, šta vam je u najvećoj mjeri od pomoći pri traženju posla:

- 1) Pomoć i podrška članova porodice
- 2) Savjetnik u Službi za zapošljavanje
- 3) Prijatelji i poznanici
- 4) Organizatori - realizatori obuka za traženje posla
- 5) Svakodnevno praćenje oglasa i konkurisanje
- 6) Nešto drugo, šta: _____

24. Da li ste se, od kada ste nezaposleni, samoinicijativno uključivali u neke obrazovne aktivnosti, čiji organizator nije bio Biro za zapošljavanje.

- 1) Da, i to
_____ (šta i gdje)
- 2) Ne

25. Da li ste samostalno (čitajući, vježbajući, radeći i slično) stekli određena znanja ili vještine, nešto naučili da radite, što mislite da može da doprinese povećanju šansi za vaše zaposlenje?

1) Da, i to

(šta)

2) Ne

26. a) Pitanje koje slijedi odnosi se na Vaše mišljenje o obrazovnim aktivnostima. Označite sa „x“/čekirajte polje vrijednosti od 1 do 5 koliko mislite da bi sljedeće obrazovne aktivnosti mogle da *povećaju zapošljivost*: (1 označava u najmanjoj mjeri, 2 u maloj mjeri, 3 osrednje, 4 prilično i 5 veoma.)

Obrazovne aktivnosti	1 – u najmanjoj mjeri	2 – u maloj mjeri	3 - osrednje	4 - prilično	5 - veoma
Završetak određene škole, odnosno formalno povećanje nivoa obrazovanja (stepena kvalifikacije) i dobijanje diplome					
Završetak akreditovane obuke sa certifikatom					
Završetak neakreditovane obuke sa certifikatom					
Uključivanje u proces verifikovanja na osnovu (radnog) iskustva stečenih znanja i vještina – polaganje ispita					

b) Označite/čekirajte polje vrijednosti od 1 do 5 koliko mislite da bi sljedeće obrazovne aktivnosti mogle da *Vam pomognu da se zaposlite*: (1 označava u najmanjoj mjeri, 2 u maloj mjeri, 3 osrednje, 4 prilično i 5 veoma.)

Obrazovne aktivnosti	1 – u najmanjoj mjeri	2 – u maloj mjeri	3 - osrednje	4 - prilično	5 - veoma
Završetak određene škole, odnosno formalno povećanje nivoa obrazovanja (stepena kvalifikacije) i dobijanje diplome					
Završetak neakreditovane obuke sa certifikatom					
Završetak akreditovane obuke sa certifikatom					

Uključivanje u proces verifikovanja na osnovu (radnog) iskustva stečenih znanja i vještina – polaganje ispita					
---	--	--	--	--	--

c) Označite/čekirajte polje vrijednosti od 1 do 5 u kojoj mjeri ste *Vi spremni da se uključite u sljedeće obrazovne aktivnosti*: (1 označava u najmanjoj mjeri, 2 u maloj mjeri, 3 osrednje, 4 prilično i 5 veoma.)

Obrazovne aktivnosti	1 – u najmanjoj mjeri	2 – u maloj mjeri	3 - osrednje	4 - prilično	5 - veoma
Završetak određene škole, odnosno formalno povećanje nivoa obrazovanja (stepena kvalifikacije) i dobijanje diplome					
Završetak akreditovane obuke sa certifikatom					
Završetak neakreditovane obuke sa certifikatom					
Uključivanje u proces verifikovanja na osnovu (radnog) iskustva stečenih znanja i vještina – polaganje ispita					

27. a) Pitanje koje slijedi odnosi se na Vaše mišljenje o obrazovnim i drugim sadržajima. Označite polje vrijednosti od 1 do 5 u kojoj mjeri procjenjujete da bi sljedeći sadržaji mogli da *povećaju zapošljivost*: (Broj 1 označava u najmanjoj mjeri, 2 u maloj mjeri, 3 – osrednje, 4 - prilično i 5 – veoma)

Obrazovni sadržaji	1 – u najmanjoj mjeri	2 – u maloj mjeri	3 - osrednje	4 - prilično	5 - veoma
Stručni sadržaj koji vodi do osposobljavanja za obavljanje konkretnog posla					
Engleski jezik					
Njemački jezik					
Neki drugi strani jezik					
Digitalna pismenost					
Preduzetništvo					
Komunikacijske veštine					
Interpersonalni odnosi					

Organizovanje sopstvenog učenja					
Matematička i naučna pismenost					
Bosanski, hrvatski, srpski jezik, odnosno maternji jezik					

b) Označite/čekirajte polje vrijednosti od 1 do 5 u kojoj mjeri procjenjujete da bi sljedeći sadržaji mogli da Vam pomognu da se zaposlite: (Broj 1 označava u najmanjoj mjeri, 2 u maloj mjeri, 3 – osrednje, 4 - prilično i 5 - veoma)

Obrazovni sadržaji	1 – u najmanjoj mjeri	2 – u maloj mjeri	3 – osrednje	4 – prilično	5 – veoma
Bosanski, hrvatski, srpski jezik, odnosno maternji jezik					
Engleski jezik					
Njemački jezik					
Neki drugi strani jezik					
Digitalna pismenost					
Stručni sadržaj koji vodi do osposobljavanja za obavljanje konkretnog posla					
Preduzetništvo					
Komunikacijske veštine					
Organizovanje sopstvenog učenja					
Interpersonalni odnosi					
Matematička i naučna pismenost					

c) Označite polje vrijednosti od 1 do 5 u kojoj mjeri procjenjujete da biste se mogli uključiti u sljedeće sadržaje: (Broj 1 označava u najmanjoj mjeri, 2 u maloj mjeri, 3 – osrednje, 4 - prilično i 5 - veoma)

Obrazovni sadržaji	1 – u najmanjoj mjeri	2 – u maloj mjeri	3 – osrednje	4 – prilično	5 – veoma
Engleski jezik					
Njemački jezik					
Bosanski, hrvatski, srpski jezik, odnosno maternji jezik					
Neki drugi strani jezik					
Digitalna pismenost					
Preduzetništvo					
Stručni sadržaj koji vodi do osposobljavanja za obavljanje konkretnog posla					
Organizovanje sopstvenog učenja					
Komunikacijske veštine					
Matematička i naučna pismenost					
Interpersonalni odnosi					

28. Pod pretpostavkom da biste se uključili u neku obrazovnu aktivnost koja bi trebalo da poveća vaše šanse da dođete do posla, gdje bi to najprije bilo? Zaokružite jedan od ponuđenih odgovora.

- 1) Redovna (državna) škola
- 2) Univerzitet
- 3) Preduzeće
- 4) Privatna organizacija koja realizuje obrazovne programe
- 5) Kod kuće
- 6) Negdje

drugo,

gdje

29. Koliko mislite da je najbolje da određena obrazovna aktivnost traje?

- 1) nekoliko dana
- 2) do mjesec dana
- 3) nekoliko mjeseci
- 4) do pola godine

- 5) do godinu dana
- 6) duže od godinu dana

30. Sve u svemu, uopšteno posmatrajući, u kojoj mjeri vjerujete da obrazovanje, odnosno neka obrazovna aktivnost, može da riješi Vaš problem nezaposlenosti?

- 1) Obrazovanje uopšte ne može da riješi moj problem nezaposlenosti
- 2) Obrazovanje ne može da riješi moj problem nezaposlenosti
- 3) Možda obrazovanje može da riješi moj problem nezaposlenosti
- 4) Obrazovanje može da riješi moj problem nezaposlenosti
- 5) Obrazovanje svakako može da riješi moj problem nezaposlenosti

31. Koliko, u prosjeku, godišnje posjećujete: (stavite znak „x” na odgovarajuću liniju)

	jedanput nedeljno	par puta mjesečno	jedanput u par mjeseci	par puta godišnje	ne posjećujem
Kino	_____	_____	_____	_____	_____
Pozorište	_____	_____	_____	_____	_____
Kafiće / restorane	_____	_____	_____	_____	_____
Koncerte (zabavne, rock, pop, narodne i sl. muzike)	_____	_____	_____	_____	_____
Koncerte klasične muzike, operu	_____	_____	_____	_____	_____
Sportske priredbe	_____	_____	_____	_____	_____
Prijatelje	_____	_____	_____	_____	_____

32. Označite tip mjesta u kojem ste proveli posljednji (ljetni) godišnji odmor:

- 1) u inostranstvu
- 2) u turističkom mjestu u zemlji
- 3) u neturističkom mjestu u zemlji
- 4) kod kuće

33. Da li ste član neke od sljedećih organizacija? (Možete da zaokružite više odgovora)

- 1) Nevladina organizacija, udruženje građana
- 2) Kulturno-umjetničko društvo
- 3) Sportsko društvo
- 4) Stručno udruženje

5) Partija, stranka

6)

Nešto

drugo,

šta

34. U dijelu upitnika koji slijedi naveden je niz različitih pojava, stvari, domena, oblasti, odnosa i uloga u životu. Vas molimo da za svaki (svaku) od ponuđenih označite stepen Vašeg sadašnjeg (ne)zadovoljstva u vezi sa njim (njom). Prilikom procjenjivanja ne treba u prvom planu da bude da li određenu stvar posjedujete, da li ste angažovani u određenoj oblasti ili ostvarujete određenu ulogu, već prije svega pokušajte da izrazite stepen svog (ne)zadovoljstva ponuđenom pojavom ili domenom u životu, uvažavajući, između ostalog, da li nešto imate ili nemate, radite ili ne radite. Primjerice: (ne)zadovoljstvo koje u Vaš život unose djeca, bilo u slučaju da ih imate ili upravo suprotno, koliko ste (ne)zadovoljni što ih nemate; zatim procjena stepena Vašeg zadovoljstva segmentom "posao", upravo sada kada ste nezaposleni i slično. Procjenjivanje ćete vršiti tako što ćete označiti polje znakom „x“ od 1 do 5, a koje se odnosi na određenu pojavu, stvar, oblast, odnos i slično.

1	2	3	4	5
potpuno izuzetno nezadovoljan/a zadovoljan/a	uglavnom nezadovoljan /a	i zadovoljan/a i nezadovoljan/a	uglavnom zadovoljan/	

O B L A S T I	1 - Potpuno nezadovoljna	2 - Uglavnom nezadovoljna	3 - I zadovoljna i nezadovoljna	4 - Uglavnom zadovoljna	5 - Izuzetno zadovoljna
1. Vaše psiho-fizičko zdravlje					
2. Vaše intelektualne sposobnosti					
3. Vaš moralni lik (moralnost)					
4. Vaša obrazovanost					
5. Partner					
6. Djeca					
7. Roditelji					
8. Poslovi u domaćinstvu					
9. Ukupni prihodi domaćinstva					
10. Opšta atmosfera u domaćinstvu					
11. Stambene prilike					
12. Porodica					
13. Rodbina					
14. Neposredna fizička okolina domaćinstva					
15. Komšije					
16. Prijatelji					
17. Kraj grada u kojem stanujete					
18. Vaša uloga u kraju u kojem živite					
19. Grad u kojem živite					
20. Ljudi koji donose najvažnije odluke u gradu					

21. Vaša uloga u gradu u kojem živite					
22. Škola, školstvo					
23. Kulturna dešavanja u gradu					
24. Političke stranke					
25. Posao					
26. Hobi					
27. Mogućnosti za odmor					
28. Vaše slobodno vrijeme					
29. Mogućnosti za bavljenje sportom i rekreacijom					
30. Ekonomsko stanje u zemlji					
31. Vaša uloga u zbivanjima u zemlji					
32. Odnosi među ljudima u zemlji					
33. Ljudi koji donose najvažnije odluke u zemlji					

35. Molimo Vas da dovršite započete rečenice:

a) Kada zrelo razmislim mislim da je najveći kvalitet mog života...

b) Ono što u najvećoj mjeri umanjuje kvalitet mog sadašnjeg života je..

c) Nezaposlenost se na kvalitet mog sadašnjeg života u najvećoj mjeri odražava tako da...

36. Koliko ste zadovoljni svojim ukupnim životom?

- 1) Potpuno sam nezadovoljan/nezadovoljna
- 2) Uglavnom sam nezadovoljan/nezadovoljna
- 3) I zadovoljan/zadovoljna sam i nezadovoljan/nezadovoljna sam
- 4) Uglavnom sam zadovoljan/zadovoljna
- 5) Izuzetno sam zadovoljan/zadovoljna

37.* Ukoliko imate bilo šta da dodate, možete to učiniti u prostoru ispod. (Nije obavezno)

Hvala Vam na saradnji, još jedanput!

Prilog br. 3: Dozvola za korištenje instrumentarija

Pismena dozvola Aleksandre Pejatović i Violete Orlović Lovren za korištenje instrumentarija istraživanja u formi prepiske e-mail -a

 Aleksandra PEJATOVIC 25. 12. 2016.

 prima Violeta, ja

Postovana Nejra,

Drago mi je da ste vi i vasa koleginica odabrale da radite master radove iz oblasti obrazovanja odraslih, i pritom da ste se jos opredelile za veoma aktuelnu i slozenu problematiku izucavanja relacija obrazovanja i nezaposlenosti osoba preko pedest godina.

I koleginica Violeta Orlovic Lovren i ja smo u potpunosti saglasne da koristite za vasa istrazivanja deo upitnika koji smo mi osmislile i koristile u nasem istrazivanju. Radi lakseg snalazenja u prilogu vam saljem Upitnik u celini, a vi mozete da odaberete delove koji su vama u funkciju, kao i naravno, da pridodate jos po neko pitanje.

Puno sreće u istrazivackom radu i ukoliko jos nekako mozemo da vam pomognemo, slobono se javite. Obavezno nam se javite kada budete obavile istrazivanja i analizirale podatke, jer mislim da bi bilo vredno da napravimo kasnije neku vrstu komparativne analize dobijenih podataka, pa da negde i objavimo zajednicki rad. Molim vas da prenesete puno pozdrava profesorki Mirjani Mavrak.

Srdacan pozdrav.

Aleksandra Pejatovic